

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

ETİK AÇIDAN DEĞERLERİN PRATİĞE YANSIMASI
SORUNU

Hatice ÖNCEL

Danışman

Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ

İZMİR- 2022

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Etik Açıdan Değerlerin Pratiğe Yansıması Sorunu” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğuunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğuunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24 / 03 / 2022

Hatice ÖNCEL

İmza

ÖZET

Doktora Tezi

Etik Açıdan Değerlerin Pratiğe Yansıması Sorunu

Hatice ÖNCEL

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

İnsan hayatında değerlerin önemli bir yeri vardır. Çalışmanın konusu etik açıdan değerlerin pratiğe nasıl yansıyacağı sorununun incelenmesidir. Tezimizin amacı etik açıdan değerlerin pratiğe yansıması sorununun teorik açıdan incelemek suretiyle değerlerin pratiğe yansımasında eksiklikleri giderecek ipuçları elde etmektir. Etik açıdan değerlerin pratiğe nasıl yansıyacağı sorunu, teorik olarak çalışılırken değer eğitimi yaklaşımları incelenmiştir. Bu yaklaşımlar değerlendirilmiş, altı adımlı yol yaklaşımı temel alınmıştır. Altı adımlı yol yaklaşımının nasıl uygulanacağı ilgili örnekler üzerinde açıklanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde değerlerin mahiyeti ve kaynağı sorunu incelenmiştir. Ardından değerlerle ilgili sınıflandırmalar ele alınmıştır. İkinci bölümde değerlerin sözel algı dünyasından çıkarılıp davranışlara yansıyabilmesi için değer-pratik ilişkisi sorunu incelenmiştir. Üçüncü bölümde değerlerin pratiğe yansımasında etik ve felsefi yönü vurgulama, değer vurgusu ve bilinci oluşturma, değeri fiile yansıtmada erdemlerin işlevselliğini gösterme gibi yönleri olan altı adımlı yol yaklaşımı çalışmada temel yaklaşım olarak benimsenmiştir. Araştırmada altı adımlı yol yaklaşımı değerlerin pratiğe nasıl yansıtılacağını göstermek için “doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik” değer örnekleri üzerinden incelenmiştir. Bununla ilgili program geliştirme ilkelerine uygun olarak altı adımlı yol planı, etkinlikler, altı adımlı yol hikâye örnekleri, altı adımlı yol çalışma kağıtları, altı adımlı yol ölçüt çizelgeleri geliştirilmiş, böylelikle teorik araştırmada

uygulamaya yönelik örnek materyaller de sunulmuştur. Çalışmada betimleme ve analiz yöntemi kullanılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada etik açıdan değerlerin pratiğe yansımaları sorununa “altı adımlı yol” yaklaşımının nasıl bir katkı sağlayacağı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etik, değer, pratiğe yansımalar, Altı Adımlı Yol.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy (PhD)
The Problem of Reflection Values into Practise in Respect of Values
Hatice ÖNCEL

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Sciences
Philosophy and Religious Sciences Program

Values have an important place in human life. The subject of the study is to examine the problem of how ethical values will be reflected in practice. The aim of our thesis is to obtain clues that will eliminate the deficiencies in the reflection of values in practice by examining the problem of reflection of ethical values in practice from a theoretical perspective. While the problem of how ethical values will be reflected in practice is studied theoretically, values education approaches have been examined. These approaches were evaluated and the six-step approach was taken as a basis. How to apply the six step road approach is explained on the relevant examples. In the first part of the study, the problem of the nature and source of values was examined. Then, calssifications related to values are discussed. In the second part, the problem of value-practice relation is examined so that values can be removed from the World of verbal perception and reflected on behaviors. In the third chapter, the six step road approach, which has aspects such as emphasizing the ethical and philosophical aspects in the reflection of values in practice, creating value emphasis and awareness and showing the functionality of the virtues in reflecting the value in practice has been adopted as the basic approach in the study. In the research, the six step road approach was examined through the value examples of “righteousness, responsibility, respect and patriotism” to show how values will be reflected in practice. In accordance with the curriculum development principles, a six step road plan, activities, six step road story

examples, six step road worksheets, six step road criteria charts were developed, thus, sample materials for application in the theoretical research were also presented. In the study, descriptive and analysis methods were tried to be used. In the research, it has been revealed how the “six step road” approach will contribute to the problem of reflection of ethical values in the practice.

Keywords: Ethics, value, pratical reflection, Six Step Road.

ETİK AÇIDAN DEĞERLERİN PRATİĞE YANSIMASI SORUNU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
EKLER LİSTESİ	xiv

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM DEĞER VE DEĞERLERİN YAPISI

1.1. DEĞER VE DEĞERLERİN KAYNAĞI	15
1.1.1. Değer Kavramı	15
1.1.2. Değerin Felsefe Tarihindeki Gelişimi	30
1.1.3. Değer ve Erdemler (Faziletler)	36
1.1.3.1. Hikmet (Bilgelik) Erdemi Alt Erdemleri	42
1.1.3.2. Şecaat (Cesaret/ Yiğitlik) Erdemi Alt Erdemleri	43
1.1.3.3. İffet Erdemi Alt Erdemleri	44
1.1.3.4. Adalet Erdemi Alt Erdemleri	45
1.1.4. Değer ve Erdemsizlikler (Reziletler)	46
1.1.5. Değerlerin Kaynağı	48
1.2. DEĞERLERİN ÖZELLİKLERİ VE SINIFLANDIRILMASI	51
1.2.1. Değerlerin Özellikleri ve İşlevleri	51
1.2.2. Değerlerin Sınıflandırılması	53
1.2.2.1. Yapısal Açıdan Değerler	54
1.2.2.1.1. Sübjektifliğini Savunanlar	54

1.2.2.1.2. Objektifliğini Savunanlar	56
1.2.2.1.3. Sübjektif ve Objektif Yanlarının Her İkisini Birden Gerekli Görenler	57
1.2.2.2. Sistematik Açıdan Değerler	58

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞER- PRATİK İLİŞKİSİ

2.1. DEĞERLERİN PRATİK ALANDAKİ KARŞILIĞI	62
2.2. DEĞERLERİN PRATİĞE YANSIMASINDA BELİRLEYİCİ FAKTÖRLER	64
2.2.1. Bireysel Faktörler	65
2.2.1.1. İnsan Doğası	65
2.2.1.2. Değer Algı ve Kabullerinin Farklılığı	68
2.2.2. Toplumsal Faktörler	69
2.2.2.1. Aile	69
2.2.2.2. Eğitim	72
2.2.2.3. Medya ve İletişim	78
2.2.2.4. Ekonomi	79
2.2.2.5. Siyaset	80
2.2.2.6. Din ve İnanç	84
2.3. EYLEMİN AHLAKİLİĞİ	85
2.3.1. Etik İlkeler ve Etik Farkındalık	86
2.4. DEĞERLERİN PRATİĞE YANSIMASI AÇISINDAN KULLANILAN YAKLAŞIMLAR	91
2.4.1. Değerlerin Doğrudan Öğretimi Yaklaşımı	92
2.4.2. Değerleri Açıklama Yaklaşımı	94
2.4.3. Değer Analizi Yaklaşımı	96
2.4.4. Ahlaki Muhakeme (Kohlberg) Yaklaşımı	97
2.4.5. Karakter Eğitimi Yaklaşımı	98
2.4.6. Altı Adımlı Yol Yaklaşımı	99
2.4.6.1. Değere Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması	100
2.4.6.2. Değerin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi	100

2.4.6.3. Değerin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması	101
2.4.6.4. Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma	101
2.4.6.5. İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	102
2.4.6.6. Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLERİN ALTI ADIMLI YOL İLE PRATİĞE YANSIMASI

3.1. DEĞERLERİN PRATİĞE YANSITILMASINDA ALTI ADIMLI YOL	106
3.1.1. Doğruluk Değeri	107
3.1.1.1. Doğruluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması	107
3.1.1.2. Doğruluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi	110
3.1.1.3. Doğruluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması	111
3.1.1.4. Doğruluk Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma	113
3.1.1.5. Doğruluk Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	114
3.1.1.6. Doğruluk Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma	115
3.1.1.7. Doğruluk Değeri Etkinlik Örneği	118
3.1.2. Sorumluluk Değeri	119
3.1.2.1. Sorumluluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması	120
3.1.2.2. Sorumluluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi	121
3.1.2.3. Sorumluluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması	122
3.1.2.4. Sorumluluk Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma	123
3.1.2.5. Sorumluluk Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	124
3.1.2.6. Sorumluluk Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma	126

3.1.2.7. Sorumluluk Değeri Etkinlik Örneği	127
3.1.3. Saygı Değeri	128
3.1.3.1. Saygı Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması	128
3.1.3.2. Saygı Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi	130
3.1.3.3. Saygı Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması	131
3.1.3.4. Saygı Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma	131
3.1.3.5. Saygı Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	132
3.1.3.6. Saygı Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma	133
3.1.3.7. Saygı Değeri Etkinlik Örneği	135
3.1.4. Vatanseverlik Değeri	136
3.1.4.1. Vatanseverlik Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması	136
3.1.4.2. Vatanseverlik Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi	138
3.1.4.3. Vatanseverlik Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması	140
3.1.4.4. Vatanseverlik Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma	141
3.1.4.5. Vatanseverlik Değerinde İlke-Kural-Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	143
3.1.4.6. Vatanseverlik Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma	144
3.1.4.7. Vatanseverlik Değeri Etkinlik Örneği	146
SONUÇ	147
KAYNAKÇA	152

KISALTMALAR

akt.	Aktaran
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren/ Çevirenler
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İhyâ	İhyâu Ulûmi'd-Dîn
MEB	Milli Eğitimi Bakanlığı
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
nşr.	neşreden
ra.	Radiyallahu anh
s.	sayfa
sav.	Sallahu aleyhi ve sellem
ss.	sayfadan sayfaya
TDK	Türk Dil Kurumu
thk.	Tahkik eden
Transl.	Translated
v.	vefat tarihi
vb	ve benzeri
yay. haz.	Yayına hazırlayan

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Doğruluk Değeri İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	s. 2
Tablo 2: Doğruluk Değeri Altı Adımlı Yol Planı	s. 5
Tablo 3: Doğruluk Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi	s. 10
Tablo 4: Sorumluluk Değeri İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	s. 14
Tablo 5: Sorumluluk Değeri Altı Adımlı Yol Planı	s. 16
Tablo 6: Sorumluluk Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi	s. 20
Tablo 7: Saygı İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	s. 24
Tablo 8: Saygı Değeri Altı Adım Yol Planı	s. 26
Tablo 9: Saygı Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi	s. 31
Tablo 10: Vatanseverlik Değeri İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	s. 35
Tablo 11: Vatanseverlik Değeri Altı Adımlı Yol Planı	s. 38
Tablo 12: Vatanseverlik Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi	s. 43

EKLER LİSTESİ

EKLER 1: Doğruluk Değeri Hedefleri	ek s. 1
EKLER 2: Altı Adımlı Yol Yaklaşımına Dayalı Doğruluk Değerine Yönelik Öğretim Programı	ek s.5
EKLER 3: Yalancı Çoban ve Köylüler	ek s.6
EKLER 4: Doğruluk Değeri Çalışma Kağıdı	ek s.9
EKLER 5: Doğruluk Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi	ek s.10
EKLER 6: Sorumluluk Değeri Etkinlikleri	ek s.13
EKLER 7: Altı Adımlı Yol Yaklaşımına Dayalı Sorumluluk Değerine Yönelik Öğretim Programı	ek s.16
EKLER 8: Ali ile Ayşe'nin Sorumlulukları	ek s.17
EKLER 9: Sorumluluk Değeri Çalışma Kağıdı	ek s.19
EKLER 10: Sorumluluk Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi	ek s.20
EKLER 11: Saygı Değeri Etkinlikleri	ek s.23
EKLER 12: Altı Adımlı Yol Yaklaşımına Dayalı Saygı Değerine Yönelik Öğretim Programı	ek s.26
EKLER 13: Çevreye Saygı	ek s.27
EKLER 14: Saygı Değeri Çalışma Kağıdı	ek s.30
EKLER 15: Saygı Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi	ek s.31
EKLER 16: Vatanseverlik Değeri Etkinlik Örneği	ek s.34
EKLER 17: Altı Adımlı Yol Yaklaşımına Dayalı Vatanseverlik Değerine Yönelik Öğretim Programı	ek s.38
EKLER 18: Nobel Ödüllü Bilim İnsanı Prof. Dr. Aziz SANCAR	ek s.39
EKLER 19: Vatanseverlik Değeri Çalışma Kağıdı	ek s.42
EKLER 20: Vatanseverlik Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi	ek s.43

GİRİŞ

“Değer bilinci” bireylerin değerler konusunda duyarlı olup gündelik hayatlarında değerlerini uygulaması, tutum ve davranış olarak yaşayabilecek bilinç düzeyinde olmaları anlamında ele alınmaktadır. Çoğu zaman değerlerin pratiğe yansımadığından ya da negatifliklerine maruz kalındığından pozitiflerine atıf yapılarak şikayetçi olunmaktadır. Mesela değer bunalımından, değer erozyonundan veya değer duyarlılığının olmadığından rahatsızlıklar dile getirilmekte, yakınmalara şahit olunmaktadır.

Bu sorunun kaynağında öncelikle insanların yanlış değer bilincine sahip oldukları¹ yani değerleri eyleme dönüştürmede pozitif değerden ziyade negatif değeri ortaya çıkaracak bir bilinçte oldukları görülmektedir. Bir diğer neden de bu konuda bir değer bilinci eksikliğinin söz konusu olmasıdır.

Sokrates’ten itibaren bütün filozoflar bu konuyla ilgilenmişlerdir ve hala da bu konu üzerinde tartışmalar devam etmektedir. Sokrates pozitif vurgulu bir hayat yaşayarak insanlara bu değer bilincini kazandırmaya çalışmıştır. Aristoteles de bu iyi dediğimiz temel erdemlerin hayata geçirilmesinde² erdemlerin nasıl ortaya konulacağı³, onların içeriklerinin eyleme nasıl yansıtılacağı üzerinde durmuştur.⁴ Mesela Kindi, Fârâbî, İbn Miskeveyh vb. düşünürler, bu negatifliklerin nasıl giderileceğini ele almıştır.

Fârâbî’de ve büyük dinlerde de benzeri görülen Aristotelesçi anlayıştaki aşırılıklardan sıyrılıp orta yolu bulma olarak ifade edilen erdem anlayışı ve mutluluğa ulaşma ile ilgili görüşler esas alınarak çağımıza bakıldığında; sosyal hayatta değerlerin sözden öteye geçirilemediği, eyleme yansıtılamadığı, ahlaki manada aşırılıklara⁵ gösterilen eğilimden kaynaklanan ciddi sorunların olduğu ve erdemli yaşam bilincinden uzaklaşıldığı şikayetleri duyulmaktadır. Öte yandan hiç kimse bu konuda kendini eksik görmeye yanaşmamakta bu konudaki eksiklikleri ya bir

¹ Agnes Heller, **Bir Ahlak Kuramı**, çev. A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 51.

² Aristoteles, **Nikomakhos’a Etik**, Yunancadan çev. Saffet Babür, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2005, (Nikomakhos’a Etik), 1152b 10.

³ Aristoteles, **Nikomakhos’a Etik**, 1104a 25, 1106b 20-25.

⁴ Aristoteles, **Nikomakhos’a Etik**, 1104a 25, 1106b 20-25.

⁵ Nasreddin Tusî, **Ahlâk-ı Nâsırî**, çev. Anar Gafar ve Zaur Şükürov, Litera Yayınları, İstanbul, 2007, s. 62.

başkasına ya da toplumsal bir kuruma yüklemektedir. Esasen, bu durumun çağımız insanının değer dünyasından uzak kalışının ve değerleri kişiliği ile bütünleştirememesinin bir yansıması olduğu söylenebilir. Zira değerlerini kişiliği ile bütünleştirebilen birey, değerlerini sözlü olarak aktarmakla birlikte gündelik hayatında, düşüncelerinde, tutum ve davranışlarında bunlara göre hareket etmektedir.

Değerler, bireylerin birbirlerine olan güvenini artırır, huzur ortamı oluşturur ve bir arada yaşama katkı sağlar. Buna bağlı olarak değerlerin, hayatımızın merkezinde konumlandırılmaları son derece önemlidir.

Değerlerin varlık bulması davranışa yansıması ile mümkündür. Davranışa yansımayan değerler varlık bulamamaktadır. Bireylerin sahip olması gereken değerler eyleme dönüştürülmediği durumda toplumlar erdemlerden, ahlaki birlik, beraberlik, huzur, güven ve mutluluk ortamından gittikçe uzaklaşmaktadır.

Değer, öznenin olguya yüklediği nitelik olarak tanımlanmaktadır.⁶ Bir şeyin değeri, onun kendiyle aynı cinsten olan şeyler arasındaki yeri olarak ifade edilebilmektedir. Değerlerin yapısını, özünü, değer tiplerini, değerleri ölçme standardını ve metafiziksel statüsünü aksiyoloji yani değerler felsefesi ya da değer teorisi araştırır.⁷ Ahlaki değerler; olgu-değer ilişkisi, değerlerin varlığı, yapısı, kaynağı, değeri değer yapan şeyin ne olduğu vb. sorular ahlak felsefesinin de kapsamına girmektedir.⁸ Araştırmamızda değerler teorisi ahlaki değerler; iyi-kötü, hayır-şer değeri üzerinden incelenmiştir.

Fârâbî, iyi ile ilgili görüşlerini ifade ederken birçok iyiden söz eder. Bunlar arasında mutlak iyinin *mutluluk* olduğunu belirtir. Mutluluğa ulaşırken de yararlı olan şeyleri *iyi* kabul ederken, engel olan şeyleri de *kötü* kabul eder.⁹ Fârâbî en yüksek iyilik olan mutluluğa *filler*, *nefse arız olan haller* ve *iradeli tercihler* vasıtası ile ulaşılacağını vurgular.¹⁰ İnsanın aslında bu şekilde mutluluğa ulaşmasını sağlayan yani iyi ve kötü fiillerinin ayrımını yapıp ahlaklı erdemli olmasını

⁶ İonna Kuçuradi, **İnsan ve Değerleri**, Ankara, 1988, (İnsan ve Değerleri), ss. 40-41.

⁷ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 250-251.

⁸ Ayşe Sıdika Oktay, “Fârâbî’de Değer Teorisi”, **Uluslararası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri**, Elis Yayınları, Ankara, 2004, (Fârâbî’de Değer Teorisi), s. 180.

⁹ Fârâbî, **Fusûlü’l- Medenî**, çev. Hanifi Özcan, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, (Fusûlü’l- Medenî), s. 121.

¹⁰ Fârâbî, **Tenbîh alâ Sebîli’s-Saâde**, çev. Hanifi Özcan, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, (Tenbîh alâ Sebîli’s-Saâde), ss. 31-32.

sağlayacak bir gücü vardır. Bu güç onda doğuştan mevcuttur.¹¹ İnsan ahlaki değerlerini de bu güç ile kazanmaktadır.¹² Fârâbî, aynı zamanda değerlerin kazanılıp uygulamaya yansıtılmasında alışkanlıkların belirleyici etkiye sahip olduğuna işaret eder. Alışkanlıkların kazanılması sürecinde rehberlik edecek kişilerin de katkı sağlayıcı olacağını vurgular.¹³ Zira insan model olarak öğrenebilen sosyal yönü olan bir varlıktır.

Fârâbî, erdemlerin de iyi olduğunu dolayısıyla değer olduklarını belirtir. Ancak, bazı özellikleri nedeni ile onların herhangi bir iyiden farklılık gösterdiklerini belirtir. Erdemler mutluluk yolunda iyiden daha yüksek niteliğe sahiptirler. Bunu daha somutlaştırmak amacıyla erdemlerin bazı özelliklerini hatırlamak önem arz etmektedir. Erdemler, iradeye dayalıdır. Yani insanın onu seçip kendisinde yatkınlık gelişinceye kadar uygun fiillerle erdemlere erişilir.¹⁴ Erdemlerin bir diğer özelliği ise iyilik yönünde evrensel bir nitelik kazanmış olmasıdır.¹⁵ Erdem haline gelmiş bir davranışın herkese göre iyi değerine sahip olması; herkes tarafından kabul edilmesidir.¹⁶ Erdemli davranış, birileri tarafından seçildiği için değil gerçek değeri itibarıyla iyidir, sübjektif değildir. Erdemli davranış için genel olarak hikmet (bilgelik), iffet (ölçülülük), şecaat (cesaret veya yiğitlik) ve adalet olarak dört ana erdemden söz edilebilir.

Değerlerin pratiğe yansımada bireyin bazı ahlaki ölçütler (ilkeler) benimsemesi ve bununla birlikte erdemler üzerine düşünmesi önemli bir yol göstericidir.

Araştırmamızda değerler ve pratiğe yansımada konusunu ele alırken değerlerin pratiğe yansımada erdemlerin ilişkisini kurarak ve sorun kapsamında gerekli olduğu kadar erdemlerle ilgili bilgi vereceğiz. Değerlerin pratiğe yansımada sorununa katkı sağlarken altı adımlı yol yaklaşımında da erdemlerle ilgili bilgileri kullanarak ipuçlarını toplamaya çalışacağız.

¹¹ Fârâbî, Tenbîh alâ Sebîlî's-Saâde, ss. 31-32.

¹² Fârâbî, Tenbîh alâ Sebîlî's-Saâde, s. 34.

¹³ Fârâbî, Tenbîh alâ Sebîlî's-Saâde, ss. 34-35.

¹⁴ Fârâbî, Fusûlü'l- Medenî, ss. 31-32.

¹⁵ Oktay, Fârâbî'de Değer Teorisi, s. 184.

¹⁶ Oktay, Fârâbî'de Değer Teorisi, s. 184.

Değerler, ilke edinilir daha sonra da erdemlerle somut bir sürece, orta bir alana çekilerek bütün alanlarda; öfke alanında, arzu alanında, akıl alanında değer bilincinde olunursa pratiğe yansıyabilir.

Bu konuda değer bilincine ve farkındalığına sahip olma önemli bir katkı sağlayabilir. Değer farkındalığı gelişmiş bireyler; değerlerinin ne olduğu, davranışlarına ne ölçüde yansıdığı, kendilerini nasıl etkilediği, algılarını nasıl şekillendirdiği hususunda daha bilinçlidir. Değerleri pratiğe yansıtmada değer bilici önemlidir. Bu bilince sahip olmayan kişiler değerlerinin ne olduğu, davranışlarına ne ölçüde yansıdığı, kendilerini nasıl etkilediği, algılarını nasıl şekillendirdiği konusu üzerine düşünmez.

Değer bilincine sahip birey, kendisiyle, diğer insanlarla, varlıklarla ve objelerle pozitif yönlü bir değer bağı kurar. Bir şeyin değer üretebilmesi, ahlaki açıdan onun bir amacın aracı olarak değil de kendi başına bir amaç olarak değerlendirilmesi anlamına gelir.

Genelde bireyler değerlerin uygulanmadığına işaret etmektedir. Örneğin doğruluk değeri ile ilgili olarak insanların doğru sözlü olmadıklarından, verdikleri sözleri yerine getirmediklerinden, haksızlık yaptıklarından vb. duydukları rahatsızlıkları ifade etmektedir. Bu konudaki şikayetlerden değerlerin pozitiflerinin gündelik hayatta yeterince yer almadığı görülmektedir. Gerek ferdi gerek toplumsal boyuttan ele alındığında değerlerin hayatın içinden uzak bir yapıda kalmış olmaları bir sorun olarak önümüzde durmaktadır.

Erdemli yaşamın öğrenilmesi ve bunun bilinçli bir şekilde benimsenmesi değerlerin pratiğe yansımaları sorununun çözümüne katkı sağlayabilir. Böyle bir bilinç düzeyi elde edildiğinde ahlaki alanda mutluluğa erdemlerle ulaşılabileceği özünseneceğinden ve erdemlerin neler olduğu öğrenilerek aynı zamanda yeri geldikçe de davranışlar erdemler açısından sorgulanabilecektir. Dolayısıyla bilgelik, yiğitlik, iffet ve adalet erdemi söz olmaktan çıkıp ayrıntılı bir şekilde hayata yansıtacağından değerlerin davranış düzeyine yansımalarına katkı sağlayacaktır.

Araştırmamızın problemi, etik açıdan değerlerin pratiğe nasıl yansıtacağı sorunudur.

Etik açıdan ifadesi sorunun iyi değeri açısından ele alınacağını¹⁷ dolayısıyla estetik alanın konumuz dışında kaldığı anlamına gelir. Bir başka deyişle iyi bir değer olması açısından değerle ilgilenen aksiyolojinin ahlaki yönü konumuz kapsamındadır.

Etikte değerler ilişkisel bağlamda ortaya çıkmaktadır. İnsanın örneğin süje-suje, süje-obje ilişkisi bir değer üretme alanını ve imkânını ifade etmektedir. Yani ilişkinin kurulmadığı yerlerde değer üretme durumu söz konusu olamayacağından orada bir etik durum oluşamayacaktır. Bununla birlikte orada etiğin olmadığı anlamı da çıkmaktadır.¹⁸

Değerlerin pratiğe yansımaya yönelik bir çözüm önerisinin sunulması bakımından çalışmamız bir ilki gerçekleştirmektedir. Değerler insanlık tarihi var olduğundan bu yana günümüze aktarılarak gelmişlerdir. Değerler hem bireysel hem toplumsal mutluluğu hedeflemektedir. Aristoteles'e ve onu takip eden İslâm filozoflarına göre erdemli bir hayat yaşabilmek için aşırılıklardan uzak orta yolda yaşamak ve değerleri gündelik hayata yansıtmak gerekir. Değerlerin pratiğe yansıtılması düşünce, tutum ve davranışlarla ölçülebilir. Bu da öncelikle değerlerle ilgili bilincin oluşturulmasını gerektirir. Değer bilinci kazanan birey, aşamalar kaydederek değerlerini içselleştirme sürecine girer ve değer üretmeye başlar. Değerlerin davranışa yansımaya aşamasında eksikliklerini görür ve bu konuda kendini eğitmeyi tercih eder. Böylelikle değerlerini davranışa yansıtmaya becerisini geliştirir.

Üstelik değerler ile ilgili felsefî temelle inşa edilen çalışmaların olduğunu söylemek çok güçtür. Değerlerin pratiğe yansımaya problemlerine yönelik ortaya konan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı değer eğitimi içerecek tarzda ahlak, değer eğitimi, din eğitimi alanında yapılmış olduğu görülmektedir. Felsefî olarak değerlerin nasıl pratiğe yansıtacağı ile ilgili teorik bir çalışma eksikliği söz konusudur.

Yapılan bu çalışmalardan Hamiyet Öztürk, ahlak eğitimi, doğruluk eğitimi, ailede doğruluk eğitimi ve önemi üzerinde durduğu Din Eğitimi bilim dalındaki "Ahlak Eğitimi Çerçevesinde Ailede Doğruluk Eğitimi", adlı çalışmada üç yüz yetmiş ilköğretim sekizinci sınıf öğrencisi üzerinde uygulanan anketle ilgili bulguları

¹⁷ Mehmet Türkeri, **Etik Bilinç Kaynak SİZsiniz**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2011, (Etik Bilinç), s.242.

¹⁸ Türkeri, Etik Bilinç, s. 242.

tablolar halinde vermiş, verilen cevapları yorumlamış ve diğer araştırma sonuçları ile karşılaştırmalar yapmıştır. Tespit edilen sonuçlar doğrultusunda öneriler geliştirilmiştir.¹⁹ Çalışma incelendiğinde sadece doğruluk değeri ele alınmış ve aile ögesi ile sınırlandırılmış olmakla birlikte değerlerin pratiğe yansımaya yönelik çözüm olarak nasıl yansıtacağı ile ilgili öneriler yer almamaktadır.

Muhammet Ahmet Tokdemir, “Tarih Öğretmenlerinin Değerler ve Değer Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”, adlı çalışmasında²⁰ tarih öğretmenlerinin değerler ve değer eğitimi ile ilgili fikirlerini belirlemek, tarih derslerinde değer eğitimi ile ilgili ne tarz etkinlikler yaptıklarını ve hangi problemlerle karşılaştıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Betimsel yöntemin kullanıldığı araştırmada, 2006-2007 eğitim-öğretim yılında Trabzon il merkezi ve ilçelerinde görev yapan 104 tarih öğretmeni ile çalışılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda açık uçlu sorulardan oluşan bir anket formu geliştirilerek 104 tarih öğretmenine uygulanmıştır. Araştırma kapsamında ayrıca yarı yapılandırılmış bir mülakat formu geliştirilmiştir. Araştırmada 32 tarih öğretmeni ile mülakat yapılmıştır. Ulaşılan verilerin analizi neticesinde tarih öğretmenlerinin büyük kısmının değerler ve değer eğitimi hakkında teorik bilgilere sahip olmadığı ancak değer eğitimine karşı olumlu bir tutum içinde olduğu belirlenmiştir. Öte yandan tarih öğretmenlerinin, değerlerin eğitim-öğretimin önemli bir parçası olduğuna inandığı ve tarih derslerinde öğrencilere çeşitli değerleri kazandırmaya çalıştığı da araştırma verilerindendir. Tokdemir’in bu çalışmasında tarih öğretmenlerinin değer eğitim bilgisi ve tutumu değerlendirilmiştir. Asıl değerlerin tutum ve davranışa dönüştürülmesi üzerinde durulmamıştır.

Tarik Sezer’in, “İlköğretim 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Sorumluluk Değerinin Öğretime İlişkin Öğretmen Görüşleri”, çalışmasında Aksaray ilinde ilköğretim okullarında görev yapan tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 95 sosyal bilgiler öğretmeni ile çalışılmış; veri toplama aracı olarak ise geliştirilen anket kullanılmış, sorumluluk değerinin öğretime ilişkin öğretmen görüşlerinin

¹⁹ Hamiyet Öztürk, **Ahlak Eğitimi Çerçevesinde Ailede Doğruluk Eğitimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2003.

²⁰ Muhammet Ahmet Tokdemir, **Tarih Öğretmenlerinin Değerler ve Değer Eğitimi Hakkındaki Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2007.

belirlenmesi amaçlanmıştır.²¹ Bulgular yorumlanarak, sonuç ve öneriler kısmında paylaşılmıştır. Sezer'in araştırmasında sadece sorumluluk değerinin ele alınmış olması ve sosyal bilgiler dersi ile sınırlandırılmakla birlikte değerlerin pratiğe yansımaya yönelik çözüm olarak nasıl yansıyacağı ile ilgili tekliflere rastlanmamaktadır.

Ayşe Öztürk Samur, "Değerler Eğitimi Programının 6 Yaş Çocuklarının Sosyal ve Duygusal Gelişimlerine Etkisi", adlı çalışmada değerler eğitimi programının ana sınıfına devam eden altı yaş çocuklarının, sosyal duygusal gelişimlerine etkisi ele alınmıştır. Konya ili Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı okullardan tesadüfi küme örnekleme yöntemi ile seçilen, Çumralıoğlu İlköğretim Okulunun anasınıflarında eğitim görmekte olan, altı yaş grubundaki 22 deney 22 kontrol grubu olmak üzere toplam 44 öğrenci ile çalışılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, genel bilgi formu ve derecele ölçeği (Preschool Behavioral and Emotional Rating Scale PreBERS) kullanılmıştır. Verilere göre, değerler eğitimi programının çocukların sosyal duygusal gelişimlerine pozitif anlamda katkı sağladığına ulaşılmıştır.²² Çalışmayı incelediğimizde değerlerin sosyal ve duygusal etkisi ile sınırlı kalmakla birlikte değerlerin pratiğe yansımaya yönelik öneriler ele alınmamaktadır.

Gökhan Kayır, "Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Algılarının İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği", adlı araştırmasında²³ ortaöğretimde öğrenim gören öğrencilerin "sorumluluk, dostluk, barışçıl olma, hoşgörü ve dürüstlük" değerleri üzerinden, değer algıları karşılaştırılarak incelenmiştir. Çalışma evreni, Eskişehir ilinde öğrenim gören 9. ve 12. Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Örneklem, tabakalı örneklem yöntemi ile seçilmiş, altı değer formunu içeren ve Bülent Dilmaç tarafından geliştirilen "İnsani Değerler Ölçeği" kullanılmıştır. Çalışma sonucunda genel olarak barışçıl olma, sorumluluk, dostluk değer algılarının cinsiyete göre farklılık gösterdiği; sadece dostluk değerinin öğrenim görülen sınıfa göre farklılık gösterdiğine; sadece hoşgörü

²¹ Tarık Sezer, **İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Sorumluluk Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2008.

²² Ayşe Öztürk Samur, **Değerler Eğitimi Programının 6 Yaş Çocuklarının Sosyal ve Duygusal Gelişimlerine Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

²³ Gökhan Kayır, **Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Algılarının İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2011.

değerinin okul türüne göre farklılık gösterdiğine ulaşılmıştır. Dostluk ve hoşgörü değeri haricindeki bütün değer yargıları arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna erişilmiştir. Kayır'ın araştırmasında ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerin değer algıları ve bu değerlerin birbirleri üzerine etkisi ile sınırlı kalmakla birlikte değerlerin pratiğe yansımalarına yönelik çözüm olarak nasıl yansıtacağı ile ilgili teklifler yer almamaktadır.

Hasan Yönden, “Ahlaki İlke ve Ahlaki Değer Problemi Üzerine”, isimli çalışmasında²⁴ ahlaki ilke ve ahlaki değer problemini belirli evrensel ahlaki ilkeler ve görecelik- mutlakçılık tartışması kapsamında ele almıştır. Giriş hariç iki bölümden oluşan teorik çalışmanın giriş bölümünde ahlakın ve değerın göreceliliği ve mutlaklılığı incelenmiştir. Birinci bölümde ahlaki ilkeler, ahlakın kaynağı, doğası, görece ve mutlaklılığı, deontolojik ve teleolojik açıdan değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise değerın kaynağı ile doğası ele alınarak ahlaki değer ya da değerın ahlakiliği problemi için, değerın farklı anlamları, olgu, eylem, anlam açısından değerlendirilmiştir. Değerın özsel bir var oluşa sahip olup olmadığı öznelliği ve nesnelliği açısından tartışılmıştır. Yönden'in araştırması ahlak ve değer üzerine teorik bir çalışmadır. Ahlaki değer problemi çeşitli boyutları ile irdelenmekte; ancak değerlerin pratiğe yansımalarına yönelik çözüm olarak nasıl yansıtacağı ile ilgili önerilere rastlanmamaktadır.

Kenan Maden, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Saygı Değerinin Yeri”, isimli çalışmasında ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programında saygı değerine nasıl yer verildiği incelenmiştir. Araştırmanın bulgularını değerlendirerek, öğretim programında saygı değerine yer verilmesine rağmen eksikliklerin olduğu sonucuna ulaşmıştır.²⁵ Çalışmayı incelediğimizde değerlerin İlköğretim Dkab müfredatında saygı değerinin yeri ele alınmakta fakat değerlerin pratiğe yansımalarına yönelik çözüm olarak nasıl yansıtacağı ile ilgili öneriler yoktur.

İbrahim Aksu, “Fârâbî'de Temel Erdemler” adlı doktora çalışmasında temel erdem kavramının İslam felsefesinin kurucu filozofu sayılan Fârâbî'nin inşa ettiği

²⁴ Hasan Yönden, **Ahlaki İlke ve Ahlaki Değer Problemi Üzerine**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2015.

²⁵ Kenan Maden, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Saygı Değerinin Yeri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2017.

felsefî sistem içerisinde ele alınıp alınmadığı sorusuna bir cevap bulmaya ve bu sorunun yanıtı olumlu ise, ardından da filozofun hangi erdemleri temel erdemler şeklinde sunduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmasında Fârâbî felsefesinde bir temel erdem kavramının yer aldığı ve bu felsefenin temel erdemlerinin hikmet, cömertlik ve adaletten oluştuğu sonucuna erişmiştir.²⁶ Çalışmayı incelediğimizde Fârâbî'nin erdem anlamlandırması ve temel erdem algısı üzerine teorik bir çalışma olmakla birlikte değerlerin pratiğe yansımaya yönelik çözüm olarak nasıl yansıtacağı ile ilgili teklifler görülmemektedir.

Değer ve değerlerin davranışa yansımaya yönelik sorunu doğrudan ya da dolaylı ele aldığı düşünülen çalışmalar incelendiğinde çoğunun anket üzerinden çalışılmış olmakla birlikte teorik çalışmaların da olduğu görülmektedir. Değerlerin pratiğe yansımaya probleminin doğrudan ele alındığı teorik bir çalışma tespit edilememiş olmakla birlikte, belirlenen bazı değerlere örneğin; doğruluk, sorumluluk, hoşgörü, barışçıl olma vb. yer verilen çalışmaların olduğu görülmektedir. Literatürde tespit edilen bu ve benzeri çalışmalar incelendiğinde doğruluk değerinin eğitiminde ailenin yeri ve etkisi, Tarih öğretmenlerinin değerler ve değer öğretimi, ilköğretim sosyal bilgiler dersinde sorumluluk değerinin öğretimi ve etkililiği, anasınıfı düzeyinde değerler eğitiminin çocukların duygusal ve sosyal gelişimine etkileri ortaöğretim öğrencilerinin değer algıları, ahlaki ilke ve ahlaki değerlerin teorik kapsamı, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde saygı değerine nasıl yer verildiği, Fârâbî'nin temel erdemleri ele alışı konularını ele alan çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Bu çalışmalarda ağırlıklı olarak değerlerin eğitimi ve öğretimi öğrenci düzeyinde, öğretmen düzeyinde, müfredat düzeyinde, aile düzeyinde eğitim alanında veya bir filozofun görüşleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Yapılmış çalışmalar incelendiğinde, bütün alanlarda değerlerin pratiğe yansımalarının ortak hedef olarak istendiği ortaya çıkmaktadır. Yani değerlerin tarih alanında da, ahlak alanında da pratiğe yansımaya beklenmektedir. Ancak, asıl sorun olan değerlerin pratiğe nasıl yansıtılmasının üzerinde duran, somut çözüm önerileri sunan çalışmalar mevcut değildir. Bir diğer ifadeyle değerlerin pratiğe yansımaya için pratik hayatta değerlerin ve erdemlerin içeriği ile ilgili unsurların rehber edinilmesi

²⁶ İbrahim Aksu, **Fârâbî'de Temel Erdemler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

önemlidir. Bu alan da etiğin alanıdır. Değerlerin pratiğe yansiyabilmesi için soyut olan değerlerin somuta geçirilmesinin sağlanması yani bireylerde bir bilincin oluşturulması sağlanmalıdır. Bu da değer, ilke ve erdem bağlantısının kurulması ve rehber edinilmesi ile gerçekleşebilir. Çünkü birçok kişi değer algısını, *değerler kabul edilir ve kabul edilirse uygulanır* şeklinde oluşturmaktadır. Bu da yetersiz ve yanlış kalmakta, ahlaki manada da bireylerin düşünceleri ile davranışları arasında tutarsızlık göstermelerine sebep olabilmektedir. Erdemlerin ve alt erdemlerin içeriklerinin bireyler tarafından kendilerine rehberlik edecek kadar benimsenmemesi nedeniyle değerler pratiğe yansıtılamayabilmektedir. Bununla ilgili alan etikdir. Bu açıdan değerlerin pratiğe yansması sorununun çözümüne katkı sağlayabilmek için etik alana yönelmekteyiz.

Araştırmamızda, değerlere daha bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılarak genel anlamda değerlerin pratiğe yansması sorununa çözüm önerisi geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede değerlerin mahiyeti, kaynağı incelenmiştir. Değerlerin pratiğe yansmasında bireylerin sübjektif ve objektif algılarının değerlerin kendi içinde bir diğerine tercih edilmesini etkilediğinden bu sınıflandırmanın türlerine değinilmiştir.

Değerlerin sözel algı dünyasından çıkarılıp davranışlara yansiyabilmesi için değer-pratik ilişkisinin algılanmasının önemi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte değerlerin pratiğe yansmasında üzerinde durulması gereken hem bireysel hem de toplumsal faktörler incelenmiştir. Değerlerin pratiğe yansmasında kullanılan yaklaşımların da büyük etkisi olduğundan bu yaklaşımlar ele alınmıştır. Değerlerin pratiğe yansması için kullanılan bu yaklaşımların etkililiğinin değerlendirilebilmesi için artı ve eksi yönleri üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşımların bir eksikliğinin de değerler sorununun felsefi açıdan yeteri kadar ele alınmadığı düşünüldüğünden ve bu boyut “Altı Adımlı Yol Yaklaşımı”nda tüm basamaklarda işlendiğinden araştırmanın yaklaşımı olarak benimsenmiştir.

Belirtildiği gibi değerlerin pratiğe yansmasına yönelik eğitim temelli çalışmalar mevcuttur ancak etik ayrıntıya inen çalışmaların eksikliği söz konusudur. Bu araştırma, değerlerin pratiğe yansması sorununa çözüm sunacak pratiğe yönelik teorik bir çalışmanın eksikliğinin de giderilmesine katkı sağlamayı hedeflemiş bunu da etik ayrıntıya inerek sunmaya çalışmıştır.

Öyle görünüyor ki, büyük ölçüde değerler hakkında sadece bilgi sahibi olmak, onları sözlü olarak ifade etmek veya onlar ilgili konuşmak yeterli kabul edilmektedir. Oysa ahlaki davranışın en temel niteliği iradeli bir şekilde yapılması ve eyleme yansıtılarak yatkınlık hali kazanmasıdır. Değerlerin eyleme yansıtılarak gündelik hayata geçirilmesine katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın amacı etik açıdan değerlerin pratiğe yansması sorununu incelemek suretiyle değerlerin pratiğe yansımada eksiklikleri giderecek ipuçları elde etmek ve buna yönelik bir bilinç oluşturmaktır. Bu açıdan değerlerin pratiğe yansması sorununu teorik açıdan ele almak hedeflenmektedir. Çalışmamızda öncelikle değerlerin teorik yönü, değer pratik ilişkisi incelenmiştir. Sonra değerlerin neden pratiğe yansması gerektiği, bu kapsamda etkin olan faktörlerin neler olduğu hatırlanmıştır. Değerlerin pratiğe yansımada kabul edilecek etik ölçütler ele alınmış, değerlerin pratiğe yansıtılması sürecinde hangi yaklaşımların kullanıldığı incelenmiş, bu yaklaşımların değerlendirilmesi yapılmış, bu yaklaşımlar arasında neden “Altı Adımlı Yol Yaklaşımı”nın benimsendiği açıklanmıştır.

Bir sonraki aşamada değerlerin pratiğe yansması için ahlak eğitiminde kullanılacak örnek çalışmalar mahiyetinde “Altı Adımlı Yol” modelinin dört değer üzerinden incelenmesine yönelik bir çalışma yapılmaktadır.

Çalışmada altı adımlı yol ile değerlerin pratiğe nasıl yansıtılacağına rehberlikte bulunmak ve örnek sunmak için bazı değerler araştırmamızda bu yaklaşım üzerinden çalışılmıştır. Bu konudaki ipuçlarının nasıl kullanılacağı ile ilgili örnek olarak “doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik” değerleri seçilmiş ve incelenmiştir. “Doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik” değerlerinin seçiminde evrensel insani değerlerin temeli olmaları, toplumdan negatiflerinden sıklıkla şikayet edilmesi ve pozitiflerinin davranışa yansımada yeteri kadar farkındalığın oluşmamış olması etkili olmuştur.

Değerlerin pratiğe yansıtılmasıyla ilgili teorik bir katkı sağlamak için araştırmamızda altı adımlı yol yaklaşımının nasıl pratiğe yansıtılacağını örnekleyen “doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik” değerleri incelenmiş ve bunlarla ilgili etkinlik örnekleri oluşturulmuştur.

Değerlerin hayatımızda yer alabilmesi için öncelikle felsefi alt yapılarının kavranması önem arz etmektedir. Felsefe ve etik alanındaki çalışmaları taradığımızda

filozofların değerlerin pratiğe yansıtılmasının önemi üzerinde durdukları ve bu konuda pratiğe yönelik zengin teorik tavsiyelerde bulundukları görülür. Değerlerin eyleme dönüştürülmesi gerekliliğinin filozofların felsefi düşüncelerinin bir parçası olduğunu görmekteyiz.

Çalışmamızda betimleme ve analiz yöntemi kullanılmaya çalışılmıştır.²⁷

Araştırmamızda “Altı Adımlı Yol” ile değerlerin pratiğe yansıtılmasına katkı sağlayıcı somut bir örnek sunmak için “doğruluk, sorumluluk, saygı, vatanseverlik” değerleri ile ilgili “Altı Adımlı Yol Yaklaşımıyla Hedefler”²⁸ oluşturulmuştur. Bu hedeflere ulaşabilmek için “Altı Adımlı Yol Yaklaşımına Dayalı Değer Öğretimi Programı”²⁹, Altı Adımlı Yol Yaklaşımıyla Ahlaki Hikâye Örneği³⁰, Altı Adımlı Yol Yaklaşımıyla Çalışma Kağıdı³¹, Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi³² oluşturulmuştur. Bu çalışmalar yapılırken program geliştirmenin ilkeleri³³ ile ahlak eğitiminde bilimsel öğretim ilke ve yöntemleri³⁴ esas alınmıştır.

Çalışmamızda değerlerin pratiğe yansıtılması sorunu konusunda Aristoteles, Fârâbî, İbn Miskeveyh, Gazâlî gibi felsefe tarihinin temel taşlarını oluşturan düşünürlerin görüşleri esas kabul edilmiştir.

Araştırmamızda bu düşünürlerin daha geniş çerçevedeki hem teorik (nazari) hem de pratik (ameli) alanda verdiği bilgilerden hareketle değerlerin pratiğe yansıtılması sorununa teorik bir katkı sağlamaya çalışmaktayız.

Araştırmamızda öncelikle, Aristoteles (v. m.ö. 322)’in etik alanındaki eserlerine başvurulmaktadır. Aristoteles, etik kuramlarının en önemlilerinden birisi olan mutlulukçu ahlak kuramını (eudaimonizm) savunmaktadır. Onun etik düşüncelerini sistemleştirdiği ilk etik analiz kitabı kabul edilen *Nikomakhos’a Etik*’i ve filozofun sistematik düşünceleri temel çıkış noktamızdır. Bu eserde ve

²⁷ Umberto Eco, **Tez Nasıl Yazılır?**, çev. Betül Parlak, Can Yayınları, İstanbul, 2017, s. 222.

²⁸ Fatma Varış, **Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

²⁹ Leyla Küçükahmet, **Eğitim Programları ve Öğretim**, Gazi Kitabevi, Ankara, 1997.

³⁰ Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Gün Yayıncılık, Ankara, 1995.

³¹ Durmuş Ali Özçelik, **Eğitim Programları ve Öğretim**, ÖSYM Yayınları, Ankara, 1998.

³² Fatma Varış, **Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler**, 3. baskı, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

³³ Selahattin Ertürk, **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara, 1997; Özcan Demirel, **Eğitimde Program Geliştirme**, Pegama Yayıncılık, Ankara, 2005; Mehmet Taşpınar, **Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Üniversite Kitabevi, Ankara, 2006.

³⁴ Bülent Güven, “Öğretim İlke ve Yöntemleriyle İlgili Temel Kavramlar”, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, (Ed. Ş. Tan), Pegama Yayıncılık, ss. 1-29.

eudaimonist anlayışta ahlakın temel değeri olan iyinin bilgelik, yiğitlik, iffet ve adalet gibi erdemlerle hayata geçirilmesinin ayrıntıları verilmektedir.

Çalışmamızda, değerlerin pratiğe yansımaları, değerlerin ne olduğu, içeriğinin belirlenmesinde, erdemlerin (faziletlerin) ne olduğu ve içeriğinin belirlenmesinde, erdemsizlikler (reziletler) konusundaki görüşlerinden dolayı Fârâbî (v. 950), İbn Miskeveyh (v. 1037), Gazâlî (v. 1111), Nasreddin Tûsî (v. 1274), Kınalızâde Ali Efendi (v. 1572) 'nin eserlerinden istifade edilmiştir.

Fârâbî'nin *Fusûlü'l-Medenî (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)*, *Tenbîh Alâ Sebîlî's-Sa'âde (Mutluluk Yoluna Yönelme)*, *Tahsilu's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*; İbn Miskeveyh'in, *Tehzîbu'l-Ahlâk (Ahlâkı Olgunlaştırma)*; Gazâlî *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*; Nasreddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*; Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* eserleri değerler, erdem (fazilet) ve erdemsizlik (rezilet) konusunu incelemesi itibarıyla çalışmamız için temel eserlerdendir.

Prof. Dr. Mehmet Türkeri'nin *Etik Değer Açısından Eğitim, Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim* eseri, etik bilinç ve etik farkındalık oluşturmaya yönelik görüşleri ve etik değer üretilmesini sağlayacak “Altı Adımlı Yol” modelinin iskeletini sunması açısından temel dayanağımız olmuştur.

Türkeri'nin *Etik Bilinç* adlı eseri, etiğin ayırt ediciliğini oluşturan ilkeleri ele alması açısından temel kaynağımız olmuştur.

Değerle ilgili yabancı dildeki kaynaklara baktığımızda değerlerin tanımında ve teorik çerçevesinin oluşturulmasında W. R. Frankena'nın *Value and Valuation*³⁵, Deborah Achtenberg'in *Cognition of Value in Aristotle's Ethics: Promise of Enrichment, Threat of Destruction*³⁶, değerlerin uygulamaya nasıl dönüştürülebileceği konusunda Joseph Raz'ın *The Practice of Value*³⁷, Aurel Kolnai'nin *Ethics, Value and Reality*³⁸ istifade ettiğimiz eserlerdendir.

William Fortenbaugh William W. Fortenbaugh'nın *Aristotle's Practical Side: On His Psychology, Ethics, Politics and Rhetoric*³⁹ eseri; Etienne Gilson'ın

³⁵ William K. Frankena, “Value and Valuation”, **Encyclopedia of Philosophy** 1-8, (Ed. Paul Edward), New York, Mac Millan, 1967, (Value and Valuation), s. 229.

³⁶ Deborah Achtenberg, **Cognition of Value in Aristotle's Ethics: Promise of Enrichment, Threat of Destruction**, State University of New York Press, 2002.

³⁷ Joseph Raz, **The Practice of Value**, (Ed. R. Jay Wallace), Clarendon Press Oxford, 2003.

³⁸ Aurel Kolnai, **Ethics, Value and Reality**, Routledge, 2017.

³⁹ William W. Fortenbaugh, **Aristotle's Practical Side: On His Psychology, Ethics, Politics and Rhetoric**, Brill, 2006.

*Moral Values and The Moral Life: The Ethical Theory Of St. Thomas Aquinas*⁴⁰, Sven Ove Hansson'ın *The Structure of Values and Norms*⁴¹ eserleri etik ve ahlaki değerler kuramsal çerçevimizi oluştururken başvurduğumuz ana kaynaklardandır.

Robert Audi'nin *Moral Value and Human Diversity*⁴², John M. Rist'in *Human Value: A Study in Ancient Philosophical Ethics*⁴³ ve Charles Kerns'in *Value-Centered Ethics*,⁴⁴ adlı çalışmaları değerlerin pratiğe yansması sorununa katkı sağlarken yararlanmaya çalıştığımız eserlerdendir. Değerlerin pratiğe yansıtılmasına yönelik somut ipuçları elde edilmeye çalışılmıştır.

Tezimiz giriş hariç üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, değer kavramı teorik açıdan; kaynak, özellikler ve tasnif bakımından incelenmiştir. İkinci bölümde değer-pratik ilişkisi teorik açıdan ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise değerleri pratiğe yansıtma altı adımlı yol yaklaşımı üzerinden “doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik” değer örnekleri incelenmiştir. Böylelikle değerlerin pratiğe yansmasıyla ilgili pratik çalışmalara da ışık tutabilecek teorik ipuçları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde tezimizde ulaştığımız sonuçlar belirtilmiştir.

⁴⁰ Etienne Gilson, **Moral Values and The Moral Life: The Ethical Theory Of St. Thomas Aquinas**, Shoe String Press, 2010.

⁴¹ Sven Ove Hansson, **The Structure of Values and Norms**, Cambridge University Press, Stockholm, 2001.

⁴² Robert Audi, **Moral Value and Human Diversity**, Oxford University Press, 2007.

⁴³ John M. Rist, **Human Value: A Study in Ancient Philosophical Ethics**, 1982.

⁴⁴ Charles Kerns, **Value-Centered Ethics**, Ed. Sally Farnham, HRD Press, United States, 2011, s. 32.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEĞER VE DEĞERLERİN YAPISI

Araştırmamızın “*Değer ve Değerlerin Yapısı*” başlıklı birinci bölümü “*Değer ve Değerlerin Kaynağı*”, ile “*Değerlerin Özellikleri ve Sınıflandırılması*” şeklinde iki ana başlık üzerine temellendirilmektedir. “*Değer ve Değerlerin Kaynağı*” olarak isimlendirdiğimiz ilk başlığımızda öncelikle değer kavramının tanımı yapılmakta, farklı disiplinlerde değerlerin nasıl ele alındığı incelenmekte ve çalışmamıza ışık olacak değer kavramının tanımı belirlenmektedir. Değerin felsefe tarihindeki gelişimine, değerlerin erdemlerle ve erdemsizliklerle ilişkisine değinilmektedir. Konu bütünlüğü açısından değerlerin kaynağı ve konusu ile devam edilmektedir. “*Değerlerin Özellikleri ve Sınıflandırılması*” olarak ifade edilen ikinci başlığımızda da değerlerin özellikleri, işlevleri ele alınmakta sonra değerler; yapısal açıdan değerler, sistematik açıdan değerler şeklinde sınıflandırılmakta ve kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır.

1.1. DEĞER VE DEĞERLERİN KAYNAĞI

1.1.1. Değer Kavramı

TDK’ya göre “değer, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddî ve manevî öğelerin bütünü olarak ifade edilebilir. Değer nesne ve olayların bir toplum, bir sınıf ya da bir insan bakımından taşıdığı önemi belirleyen niteliği olarak da tanımlanabilir. Bir toplum, bir sınıf ya da bir insan için önem taşıyan nesne ve olaylar değer tanımı içerisinde yer almaktadır.”⁴⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Amerikalı ahlak felsefecisi William Frenkana *value* (*değer*) kelimesinin dilde bir şeyin kıymeti, *valuationun* (değerlendirme) da o şeyin kıymetini takdir etmek anlamına karşılık olduğunu ifade ederek *value* kelimesinin ilk kullanımının ekonomi alanında olduğunu dile getirir. Bu alandaki kullanımında belirtilen nesnenin

⁴⁵ Türk Dil Kurumu, “değer”, **Büyük Sözlük**, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (31.08.2014), s. 1.

doğruluğunun, güzelliğinin, güvenilirliğinin, iyiliği anlam genişlemesine henüz erişmemiş olduğuna dikkat çeker. Değer kelimesi belli bir süre sonra theory of value (değer teorisi) ile ekonomi alanının temel kavramı haline gelmiştir. Daha sonra Alman filozoflar R.H. Lotze, A. Ritschl ve Nietzsche değer (value) ve değerler fikrine daha geniş anlamda yaklaşmış, düşüncelerinde ona öncelik vermişlerdir.⁴⁶

Değer, en genel tanımıyla, bir şeye önem kazandıran ölçü olarak belirtilmektedir. Değer kelimesi Latince *valor* kökünden gelmektedir. İngilizce’de *value*, Fransızca’da *valeur*, Almanca’da *wert*, Arapça’da *kıymet* ile karşılık bulmaktadır. Değer, iktisadi anlamda kıymet, paha, bir şeyin karşılığı manasında ele alınmaktadır.⁴⁷ Değer, hemen hemen bütün dillerde hem iktisadi anlamda kıymet, paha ya da bir şeyin ederi olarak, hem de insan hayatının anlamlandırılması ve günlük yaşamın biçimlendirilmesi için başvurulmuş bir inanç temeli olarak kullanılmaktadır. Değer, bir eyleme karar verirken veya bir tercih yaparken alternatiflerden birini seçmeye yarayan yol gösterici nitelikteki içyapıya ait bir ilke veya inanç olarak da tanımlanabilir.⁴⁸

Latince *valor* kavramının karşılığı olan değer kavramının Türkçe’deki kökü “-değ” fiiline dayanmaktadır. “-değ” fiili Türk Dil Kurumu sözlüğünde “dokunmak, bir nesnenin bir başka nesneye teması” anlamındadır.⁴⁹ “-değ” fiili bu anlamına bağlı olarak ermek, varmak, yakalamak, çarpmak, rast gelmek, isabet etmek gibi yan anlamlara sahiptir.⁵⁰

Değ- fiilinden türeyen “değer” kelimesi ise bir isimdir. “Bu arabanın değeri nedir?” dendiğinde, bu ifade “arabanın değdiği, ulaştığı karşılık nedir?” eşdeğer bir anlama sahip olmuştur. Bu cümlede “değeri” kelimesi “arabanın değdiği, ulaştığı karşılık” kavramını gösterir. “nedir” ile bu karşılık özelleştirilmek istenir. Soruya ekonomik bağlamda “arabanın değeri şu kadar paradır.” cevabı verildiğinde; “arabanın rengi nedir?” sorusuna “kırmızıdır” cevabı verilerek genel renk kavramını özelleştirerek, genel bir anlam ifade eden değer para ile özelleştirilmiş olur. Paranın ekonomik bağlamda zihinde belli bir yeri vardır. Arabanın ticari açıdan zihindeki

⁴⁶ Frenkane, Value and Valuation, s. 229.

⁴⁷ Ahmet Cevizci, **Felsefe Ansiklopedisi**, Cilt: 4, Babil Yayıncılık, Ankara, 2006, (Felsefe Ansiklopedisi), ss. 51-52.

⁴⁸ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, ss. 51-52.

⁴⁹ Türk Dil Kurumu, “değmek”, **Türkçe Sözlük I-II**, Ankara, 1988, s. 345.

⁵⁰ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, **Divanu Lugati’t-Türk Dizini**, Ankara, 1972, s. 116.

yeri, önemi önceden bilinen para ile ölçülmektedir. Dolayısıyla bu örnekten değer, “zihnen arabanın değdiği, ulaştığı düşünülen karşılık” kavramını, para ise mali yönden, arabanın ulaştığı karşılığın ne olduğunu gösterir.⁵¹

Örneği soyutlayarak ifade edersek, değer kelimesi bu tür cümlelerde, genel anlamda, zihinde kendisine değildiği, ulaşıldığı düşünülen nitelik kavramını yansıtmakta; değer para gibi özel bir görünümü de başka nesnelerin zihindeki yerini belirlemeye yarayan önceden kabullenilmiş bir nitelik⁵² ifadesidir.

“Değ-” fiilinin ve ondan türeyen “değer” kelimesinin günlük dildeki kullanımlarını bu şekilde ele aldık, şimdi “değerli” kelimesinin kullanımına değineceğiz. “Değerli” kelimesi değer kelimesine “-li”ekin gelmesiyle oluşan bir sıfattır. “Meyveli soda” ifadesinde “-li” eki, sodanın meyve karışımı olduğunu belirtir. “Değerli” kelimesindeki “-li” eki de kelimeye olan, bulunan anlamı vermektedir. “Değerli bir çalışma” örneğinde anlam, değeri bulunan, değere sahip olan çalışma demektir. “Bu taş değerlidir.” dendiğinde taşın bir değerinin olduğu ifade edilmiş olur.⁵³

Değerle ilgili tespitler bu cümleleri anlamlandırmada kullanılırsa “değerli bir çalışma” örneğini “kendisine değildiği, ulaşıldığı düşünülen özelliğe sahip bir çalışma”, “Bu taş değerlidir.” örneğini “Bu taş zihinde kendisine değildiği, ulaşıldığı düşünülen özelliktedir.” şeklinde söylenebilir. Değer kelimesinin türevlerinden bir diğeri de “değerlenmek” fiilidir. Değerlenmek fiili bir nesnenin değer kazandığını, zamanla değere sahip olduğunu ifade etmek için kullanılır. “Bizim ev zamanla değerlendirildi.” cümlesinde, belirtilen evin zamanla ticari açıdan öneminin arttığını yansıtır.⁵⁴

Değer ile ilgili bir diğer kelime “değerlendirmek” tir. İki anlamı vardır. Birincisi “bu makaleyi değerlendir” yani bir ölçüte göre makaleyi değerlendirmek, ikincisi “eski eşyaları değerlendirelim” ifadesinde de heba olmasını engelleyip işe yarar hale gelmesini sağlayalım anlamında kullanılmaktadır.⁵⁵ İnsan yaşamının bütün ifadelerinde görülen değerlendirme, “insanın ve insanla ilgili var olan her şeyin

⁵¹ TDK, “değer”, Türkçe Sözlük, Cilt: I, s. 345; Kuçuradi, İnsan ve Değerleri, s. 41.

⁵² TDK, “değer”, Türkçe Sözlük, Cilt: I, s. 345.

⁵³ Süleyman Tuğral, **Kur'an'da Değerler Sistemi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008, s. 22.

⁵⁴ Tuğral, s. 23.

⁵⁵ Kuçuradi, İnsan ve Değerleri, s. 41.

değerinin gösterilmesidir.”⁵⁶ Değerlendirme bir şeyi değeri bakımından seyirci olarak yargılamak, ona hazır bir ölçüye veya değerlendirenin dışında olan başka bir şeye göre değer biçmek ya da bir netlik yüklemek değildir. Değerlendirmek, değerlendirilenin kendi alanı içinde özel durumunu görmek ve göstermektir. Bu açıdan değerlendirme, aynı zamanda bir bilgi sorunudur; değerlendirilen şey bakımından bir bilgi problemidir; doğru veya yanlış değerlendirmelerde yapılır. Ama kişinin yaşamında bir bilgi problemi olduğu kadar, değerlendiren açısından bir insan problemidir. Zira kişi yaptığı her değerlendirmede, bir bütün olarak vardır ve her defasında birçok kişi değerleri, dolayısıyla değerlendiren kişinin değeri söz konusudur.⁵⁷

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerden biri kültür ve uygarlık oluşturmaktır. O, doğa ile diğer insanlarla ilişkilerini kurmak, düzenlemek, sürdürmek ve geliştirmek için kültür ve uygarlık diye de ifade edilen değerleri üretir. Değerlerin üreticisi insandır, insan var olduğu yerde değer denen yeni bir varlık alanı oluşturmaktadır.⁵⁸

Değer her şeyden önce insan tutum ve davranışlarıyla ilgilidir. İnsanın değerle ilgili olmayan bir davranışı yoktur, denebilir.⁵⁹ Değer, “ilişki kurduğumuz insanlar karşısında tutumumuz, yaşadığımız olaylar ve durumlarda aldığımız her karar ve ilgili davranışlarımız, yaşamımızda vermeye çalıştığımız yönü gösterir. Yaşamımıza verdiğimiz yön ise, insanı ve kendi kendimizi nasıl değerlendirdiğimize bağlıdır. Bunlar, birbirine bağlı, farklı cinsten değerlendirmelerdir. Kişilerle ve kendimizle ilişkimizde, kendimizin ve başkalarının yapıp ettikleri ve ortaya koyduklarıyla ilğimizde yakın çevremiz, çağımız, geçmiş ve gelecekle bağımızla belli bir bütünlükte bir kişi olarak var olmamızın temelinde değer anlayışımız, bunun temelinde ise insan anlayışımız- insansa kendimizden beklediklerimiz- bulunur”.⁶⁰ Bu yapısı itibarıyla insan gerçekliğin karşısında sade seyirci olarak kalmamaktadır,

⁵⁶ Kuçuradi, İnsan ve Değerleri, s. 40; Hasan Hüseyin Bircan, “Felsefede Değerler Problemi”, **Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim**, (Ed. Hasan Hüseyin Bircan ve Bülent Dilmaç), Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, (Felsefede Değerler Problemi), s. 16.

⁵⁷ Kuçuradi, İnsan ve Değerleri, ss.14-15; Bircan, Felsefede Değerler Problemi, s. 16.

⁵⁸ Küyel, Mübahat Türker. “Değer ve Fârâbî”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 1, 1972, s. 71.

⁵⁹ Hasan Hüseyin Bircan ve Yakup Kalın, “Felsefede Değer, Değerler ve Erdemler”, **Değerler ve Değerler Psikolojisi**, (Ed. Bülent Dilmaç ve Hasan Hüseyin Bircan), Pegem Akademi, Ankara, 2019, s. 31; Raz, s. 123.

⁶⁰ Kuçuradi, İnsan ve Değerleri, s. 5.

değerlendirme de yapmaktadır. Mesela gerçekliği güzel, çirkin, iyi ya da kötü, acı ya da tatlı, soylu ya da soysuz, kutlu ya da kutsuz vb. görmektedir. İnsan yaşamında sadece seyirci olarak tutum gösterebildiği alan çok azdır. İnsan yaşamı boyunca genelde değerlendirmeye, değer ile belirlenmektedir.⁶¹

Değer problemi, felsefede, değerlendirme problemi ve değerler problemi olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda “iyi nedir?”, “güzel nedir?”, “faydalı nedir?”, “doğru nedir?” gibi sorular, değerlendirme etkinliğine dahildir. Doğruluk, sorumluluk, saygı, vatanseverlik, adalet gibi varlıklar arası ilişkilerin temelindeki anlamla ilgili soruları veya sanat, bilim, ahlak gibi insan başarılarının özelliklerini incelemekse farklı türden değerlerin problem haline getirilmesidir.⁶²

Aksiyoloji olarak da isimlendirilen değerler felsefesi ise, genel olarak olayları, nesneleri sahip oldukları veya temsil ettikleri “değer”leri açısından inceleyen felsefi soruşturma alanı olmaktadır. Bu yaklaşım içinde yer alan görüşlerin, özellikle değerlerin ontolojik özelliği ve bilgisi üzerinde durdukları ve değerlerin kendi başına var olduğunu, bilgilerine ulaşmanın da mümkün olduğunu söyleyen görüşler oldukları belirtilebilir. Değerler felsefesi, değerlerin var olup olmadıkları, varsalar ne tür bir varlığa sahip oldukları, değerlerin yapısı, öznel mi, nesnel mi, başka türden mi oldukları, değerlerin kaynağı veya bir değeri değer yapan şeyin ne olduğu problemleri ile ilgilenir. Değerler temel olarak ahlaki değerler, sanatsal veya estetik değerler ve dini değerler olarak kategorize edilmektedir. Ahlaki değerler “ahlak felsefesi” veya “etik”, sanatsal ya da estetik değerleri konu alan “sanat felsefesi” veya “estetik”tir. Dini değerler ise başta “din felsefesi” olmak üzere, ahlak felsefesi ve değerler felsefesinde de incelenmektedir.⁶³ Çalışmamızda ahlaki değerler ele alınacak ve çalışmamız ahlak felsefesi diğer bir ifade ile etik alanı ile sınırlandırılacaktır.

Değerin söz konusu olabilmesi için insanın var olması gerekir; bir diğer deyişle değer insanla anlam bulur. Bu nedenle insanın var olduğu bütün disiplinler

⁶¹ Joseph M. Bochenski, **Felsefe Düşünmenin Yolları**, çev. K. Dinçer, Ankara, Bilgesu Yayınları, 2009, s. 53.

⁶² Kuçuradi, İnsan ve Değerleri, 1998, s. 8; Neşet Toku, “Değerlerin Dilemması: Subjektiflik ve Objektiflik”, **Bilgi ve Değer Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri**, (Ed. Şahabettin Yalçın), Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 102.

⁶³ Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, İstanbul, Adres Yayınları, 2013, s. 165; Sehran Dilmaç, “Etik ve Estetik Düşünce Bağlamında Değerler Eğitimi”, **Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim**, (Ed. Hasan Hüseyin Bircan ve Bülent Dilmaç), Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s. 313; Bochenski, s. 56; Bircan ve Yakup, s. 35.

değeri konu almakta ve farklı açıları ile incelemektedir. Çalışma konumuz ile bağlantısı itibari ile değer kavramının felsefe alanının yanı sıra eğitim, psikoloji ve sosyoloji alanındaki bazı tanımlara göz atılacaktır.

Değeri felsefi olarak ele alırsak insanın nesne veya durumla karşılaştığı sıradaki istek, amaç ve ihtiyaçlara göre o varlığa yüklediği anlamdır. İnsanın değer yardımı ile varlık ya da olguya yönelerek ona ulaşmak istediği düşünülmektedir.⁶⁴ Değer, insanın hayatındaki tüm amaçlar, ilgiler, çıkarlar, tutkular, idealler; güç ve iktidar faktörleri, ün ve şan hırsı, övme ve yerme, saygı ve saygısızlık, inanma ve inanmama, sözünde durma veya durmama, dürüst olma ya da olmama, sevgi ve nefret vb. yani maddi-manevi, olumlu-olumsuz her türlü, benimsenen ve insan hayatında etkin olan şeyleri kapsamaktadır.⁶⁵ Yani değer, insan hayatını etkileyen hemen her türlü ilkeler, yargılar, kalıplar olarak belirtilebilmektedir.

Fârâbî *Tenbih*'te nazari felsefe ve pratik felsefe olarak ilimleri ayırır. Metafizik'i nazari felsefe sınıfına, ahlak ve siyaseti pratik felsefe sınıfına dahil eder.⁶⁶

Felsefe, dil, kültür ve ahlâk felsefesi çalışmalarıyla tanınan felsefeci Bedia Akarsu, “değer”i kişinin, isteyen, gereksinme duyan, erek koyan bir varlık olarak, nesne ile bağlantısında beliren şey olarak tanımlamaktadır.⁶⁷ O halde değerın söz konusu olabilmesi için öncelikle kişi ve nesnenin var olması ve daha sonra bu iki öge arasında bir bağlantının oluşması gerekmektedir.

Sosyoloji ve felsefe profesörü Hilmi Ziya Ülken değer ile ilgili olarak; yalnızca var olan bir şeyin değeri olabileceğini, var olmayan şeyin değerinden söz edilemeyeceğini ve değerın bir varlığın tespitine dayanıp ancak sezgi ile kavranabileceğini belirterek değerlerin sezgi yani duyu ve duyum ile kavrandıktan sonra kavramlarla ve önermelerle ifade edilebildiklerine işaret etmektedir.⁶⁸ Ülken'in değer ile ilgili düşüncelerinden anlaşılmaktadır ki; var olan şeylerin değeri olabilir, değerler sezgi ile kavranır ve bu kavrama gerçekleştikten sonra değerler kavram ve önermelerle ifade edilebilecek aşamaya gelmektedir.

⁶⁴ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, s. 52.

⁶⁵ Takiyettin Mengüşoğlu, **Felsefeye Giriş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, (Felsefeye Giriş), s. 204.

⁶⁶ Fârâbî, *Tenbih*, ss. 52-53; Fârâbî, **İlimlerin Sayımı (İhsâu'l-Ulûm)**, çev. Ahmet Ateş, MEB Yayınları, İstanbul 1989, ss. 54-139; Süleyman Gökbulut, “İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri”, **İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2007, Yıl: 8, Sayı: 19, s. 249.

⁶⁷ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1998, ss. 245-264, s. 183.

⁶⁸ Hilmi Ziya Ülken, **Bilgi ve Değer**, Kürsü Yayınları, Ankara, 1967, ss. 211-212.

Sosyal psikoloji alanında uzmanlaşmış, ahlak alanında da çalışmalar yapmış Erol Güngör'e göre ise; "Değer hükmü, bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifade ise, o halde değer de bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır. Değer bir insanın, çeşitli insanları, insanlara ait olan özelliklerini, istek ve niyetlerini, davranışlarını değerlendirirken başvurduğu bir ölçüt"tür.⁶⁹

Değer ile ilgili yapılan diğer tanımlara baktığımızda; psikoloji ve eğitim alanında araştırma ve tespitleri bulunan Hökelekli'ye göre, değer insanın kendine özgü yeteneklerinin, iyi ve olgun insan olma kapasitesinin ortaya çıkmasına katkıda bulunan, hayatı geliştirip yücelten ve kişiliğinin merkezinde yer alan manevi bir olgudur.⁷⁰

Sosyolojik bağlamda da değer kavramı "bir sosyal grup ya da toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için yine o toplumun üyelerinin ortak olarak benimsemiş olduğu düşünce, amaç, ahlaki ilke ve inançlar" olarak tanımlanmaktadır.⁷¹ Stein ise değerleri kendini tanımlama olarak tarif etmektedir.⁷²

Yukarıda yer verilen tanımlar da incelendiğinde değerlerin hayatımızın merkezinde yer alan, tutum ve davranışlarımızı şekillendiren ilkeler olduğu söylenebilir.

Ahlak'ta erdemler ve ilkeler birbirinden farklı iki ana eğilimi temsil etmektedir. Erdem ve faziletler bireyin eğitim ve alışkanlık yoluyla karakterini güzelleştirerek güzel ahlaka ulaşmayı hedefleyen erdem ahlakının argümanlarıdır. İlkeler ise bireye nasıl davranması gerektiği konusunda nihai hedefler göstererek onun ahlaklı davranmasını sağlamaya çalışan sonuççu ve deontolojik ahlakın argümanlarıdır. Erdemler, insanların sahip olması beklenen ahlaken övülen nitelikler iken; ilkeler temel davranış kurallarını belirten önermelerdir.⁷³

⁶⁹ Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 75.

⁷⁰ Hayati Hökelekli, **Değerler Psikolojisi ve Eğitim Ailede, Okulda, Toplumda**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 129-130.

⁷¹ Sezgin Kızılcıkel ve Yaşar Erjen, **Açıklamalı Sosyolojik Terimler Sözlüğü**, Günay Ofset, Konya, 1992, s. 99.

⁷² Mengüşoğlu, **Felsefeye Giriş**, s. 280.

⁷³ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, **Ahlak Değerler ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 127.

Değerler, doğruyu yanlıştan ayırmayı sağlayacak ölçütler sunarlar. Bu ölçütlerle bireylerin hayatına denge kazandırırılar. Bireyin ve toplumun yaşantısını düzenler, bir arada yaşama becerisini geliştirirler.⁷⁴ Değerler “davranışların, inançların ve tutumların yargılandığı ölçütler”⁷⁵ olarak bizlere hayat pusulası olurlar.

Aristoteles’e göre değerlerini pratiğe yansıtan insan, davranışları için oluşturduğu ölçütlere uygun davranan insandır. Aristoteles’e göre değer gelişim süreci için hem çabayı hem de pratik uygulamayı gerektiren bir süreçtir. O, ahlakın teorik bilgi ile pratik yön olmak üzere iki boyutunun olduğunu ve bu iki boyutun birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ifade eder. Erdemli karakter, pratik öğrenme ve alışkanlığın birlikte gelişimi ile var olur.

Ahlak filozoflarının değerler felsefesi eğitim ve iyi davranışlar üzerine kurulu olup nihai hedefini ise mutluluk oluşturmaktadır. Bir diğer ifade ile ahlakın asıl amacı mutlu olmaktır ve filozofların ahlak sistemleri incelendiğinde mutluluğu hedefleyen, eudaimonist karakterli bir ahlâk sistemini benimsedikleri görülmektedir. Ahlakın temel hedefi olan mutluluğa nasıl ulaşılabileceği konusunda filozoflar çeşitli görüşler belirtmektedir. Sokrates’e göre mutluluk bilgelik ve erdemde, Platon’a göre iyi ve erdemde, Aristoteles’e göre aklın yönetiminde yaşamada ve iyidedir.⁷⁶

İnsan yapısı itibarı ile daima iyiyi ve mükemmeli amaç edinmekte ve bunu elde etmek için çabalamaktadır. Bu amaçların bir kısmı daha iyiyi elde etmek için araç işlevi görürken bir kısmı ise doğrudan amaç konumundadır ve hiçbir şeye feda edilememektedir. Örneğin yemek insanların sağlıklı olması ve hayatta kalabilmesi için bir araçtır, amaç değildir. Amaç haline dönüştürülürse obezite başta olmak üzere çeşitli sağlıksal ve sosyal problemlere neden olmaktadır. İlim amaç iken makam, mevki, şöhret ve servet araç konumundadır. Mutluluk da hiçbir şeye araç olamayacak doğrudan kendisi amaç olan bir değerdir. Zira insan mutluluğa ulaştıca doyuma erişmekte ve başka hiçbir şeye gerek duymamaktadır.⁷⁷ Ancak bazıları mutluluğu mal-mülk, servette; bazıları maddi hazlarda, bazıları ise bilgide aramaktadır. Aristoteles bu konuya ahlak ile ilgili görüşlerini ifade ederken de vurgu

⁷⁴ Kathleen Long Bostrom, **The Value-Able Child, Teaching Values at Home and School**, Addison-Wesley Educational Publishers inc. Illinois, 1999, s. 3.

⁷⁵ Joseph J. Zarillo, **Teaching Elementary Social Studies**, Boston, Pearson Publisher, 2012, s. 71.

⁷⁶ Aristoteles, Nikhomakhos’a Etik, 1094a; Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, Notos Kitap, İstanbul, 2015, s. 57.

⁷⁷ Fârâbî, Fusûlü’l-Medenî, ss.106-107; Fârâbî, Tenbih alâ Sebili’s-Saâde, ss. 159-160.

yapar ve her faaliyetin, her işin bir gayesi olduğunu belirtir.⁷⁸ Bunu da “her davranış ve tercihin bir iyiyi arzuladığı kabul edilir”⁷⁹ şeklinde ifadeye döker. O, bundan sonra iyyinin ne olduğu üzerine düşünür. İyyinin ortak bir geneli bulunamayacağını ve bir tek iyi olamayacağını; farklı faaliyetlerde, farklı işlerde, farklı iyiler yani amaçlar olduğunu dile getirerek; amaç ve iyiyi birbirinin yerine kullanabilmektedir.⁸⁰

Aristoteles etiğinin temel kavramlarından olan haz ve elemin insanların değerleri pratiğe dönüştürerek erdemli bir hayat yaşamalarında son derece önemli işleve sahip olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte haz ve acının insanı erdemli bir davranışa götürebileceği gibi erdemsizliğe (reziletlere) de götürebileceğine de dikkat çekmektedir. Buna çözüm olarak da Aristoteles haz ve elem konusunda ölçülü olmayı tavsiye etmektedir. Haz konusunda aşırılıktan sakınmak⁸¹ için de uygun bir eğitime ihtiyaç olduğunu hatırlatmaktadır.

Hazda ölçülü kişi övülürken haz düşkünü kişi ahlaken yerilmektedir. Ahlaki manada nefsinin arzu ve isteklerine karşı koyamayan kişi bedensel hazların kötü olduğunu bilmekte ancak irade zayıflığından dolayı onlara yönelmektedir. Nefsinin arzu ve isteklerine karşı koyan kişi ise hazlara karşı istek duymakta, ancak iradesine hâkim olarak aklının kontrolü ile tercihlerde bulunmaktadır. Aristoteles, hazzı bizzat kötü gören yaklaşımı da hazzı en yüksek iyi olarak gören yaklaşımı da reddetmektedir.⁸² O, hazları mutlak manada iyi, kötü olarak sınıflandırarak çeşitli gruplara ayırmaktadır. Örneğin duysal hazları düşünsel hazlardan, tabi hazları ilineksel hazlardan ayırmaktadır. Değerlerin ne olduğunun ve hayata nasıl geçirileceğinin anlaşılması için Aristoteles’in haz ilgili görüşlerine değinmekte yarar olduğunu düşünmekteyiz.

Aristoteles’e göre değerlerin göreceli olması⁸³ farklı hazların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda Aristoteles hazları, kendinde doğası gereği hoş olan (energeia) hazlar ve bir başka şey nedeniyle ilineksel bakımdan hoş ve iyi olan hazlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İlineksel olan hazlar, doğal olarak hoş kabul

⁷⁸ Ahmet Cevizci, **Ahlak Felsefesi**, Say Yayıncılık, İstanbul, 2016, (Ahlak Felsefesi), s. 166; Bkz. Julia Peters, **Aristotelian Ethics in Contemporary Perspective**, Routledge, 2012, s. 56.

⁷⁹ Aristoteles, Nikhomakhos’a Etik, 1094a

⁸⁰ Aristoteles, Nikhomakhos’a Etik, 1096a.

⁸¹ Aristoteles, Nikhomakhos’a Etik, 1105a.

⁸² Aristoteles, Nikhomakhos’a Etik, 1105a.

⁸³ Javier Echeñique, **Aristotle's Ethics and Moral Responsibility**, Cambridge University Press, 2012.

edilmekle birlikte acı ile bağlantılıdır. Sözelimi susamak ya da acımak bedeninin bir konuda acı çektiğini yansıtmaktadır. Ancak doğası gereği hoş olan hazlar yalnızca kendileri içindir; bu nedenle gerçek hazlardır. Kendinde olan hazlar bir başka şey ile ilintili olmadıkları için acıdan bağımsızdırlar.⁸⁴ Aristoteles kendi amacını kendinde taşıyan kendisi için hoş olan hazzın, ilineksel yani bedensel olan hazdan üstün olduğunu kabul eder. Dolayısıyla hazlar arasındaki hiyerarşide *energeia* olan hazlar, ilineksel olan ile kıyaslandığında daha değerlidir. Aristoteles gerçek hazlar ile diğer hazlar arasında bir ayrım kabul etmektedir.⁸⁵

Aristoteles haz konusunda hazzın *eudaimonia*'yı (en iyi yaşamı oluşturan etkinliklerin gerçekleşmesini) engellemediğinde en çok arzulanan şey olacağını belirtmektedir.⁸⁶ Söz konusu haz, *energeia* olan haz yani gerçek hazdır. Doğası gereği gerçek hazzın bir başlangıcı yoktur, herhangi bir süreç içinde de yer almamaktadır. Dolayısıyla Aristoteles “engellenmemiş etkinlik olarak hazlar” ile kendi amacını kendinde taşıyan ve her an tam olan gerçek (niteliksel) hazlardan bahsetmektedir. Bu hazlar, Aristoteles’e göre insanı en çok insan yapan unsur ile bir diğer ifade ile kendi benliğimizle ilgilidir.

Bir başka açıdan Aristoteles’in her hazza değer verdiği de söylenememektedir. Çünkü her haz aynı oranda tercih edilememektedir. Dolayısıyla Aristoteles, hazzın çoğunlukla iyi olduğunu varsaysa bile her hazzın iyi olmadığını ya da gerçek hazzın diğer hazlardan ayrılması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁸⁷ Ona göre gerçek haz; ahlaki olanla ve erdemli olanla yani iyi olanla ilişkilidir. Çünkü erdemli etkinlikler (*eudaimoni*) ruhun erdeme uygun etkinliklerinden meydana gelmektedir. Aristoteles’in haz konusundaki görüşüne göre *energeia* olan gerçek hazlar, etik açıdan amaçsız olamamakta; onlar her zaman iyi ile ilişkili olmak zorundadır. Nitekim bir hazzı ahlaki açıdan tercih edilebilir kılan şey de onun iyi ile olan ilişkisidir. O nedenle denilebilir ki iyiye yönlendirmeyen haz gerçek haz olarak kabul edilememektedir.⁸⁸ Aristoteles, her etkinliğe yönelik bir haz olduğunu, erdemli etkinliğin doğru hazzı, kötü bir etkinliğin de yanlış bir hazzı olduğunu; güzel şeylerle

⁸⁴ Michael Weinman, **Pleasure in Aristotle's Ethics**, Continuum International Publishing Group, New York, 2007, ss. 113-115.

⁸⁵ Julia Annas, “Aristotle on Pleasure and Goodness”, **Essays on Aristotle's Ethics**, (Ed. Amelie Oksenberg Rorty), London, University of California Press, 1980, s. 297.

⁸⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1098a 15-20.

⁸⁷ Peters, s. 79.

⁸⁸ Annas, ss. 291-298.

ilgili tutkuların övüldüğünü, çirkin şeylere duyulan tutkuların da yerildiğini⁸⁹ ifade etmektedir.

Ahlak filozoflarından Fârâbî'nin ve İbn Miskeveyh'in değer anlayışı ise Aristoteles ile benzerlik göstermektedir. Aristoteles'e göre insanın nihai iyiliği mutluluktur⁹⁰ ve mutluluğun elde edilmesi teemmüle yani teorik düşünceye bağlıdır.⁹¹ Fârâbî de bu konuda Aristoteles gibi düşünmektedir. Fârâbî etiğinin temel kavramı "mutluluk" tur. Mutluluk, kişinin iradi eylemleri ile kazanılır. Bu eylemlerin akla uygun olması gerekmektedir. Hazlar maddi ve manevi olarak ayrılırlar. Fârâbî hazları "duyusal hazlar ve akli hazlar" olmak üzere ikiye ayırır.⁹² Biz varlığımızın başlangıcından itibaren genellikle "duyulur şeye" bağlı olan hazları elde etmek istediğimiz için, onları hayatın amacı ve "yaşayış etkinliği" zannederek daima onların peşinde koşarız. Bazı hazlarda bizim için zorunludur veya zorunlu bir şeyin nedenidir. Erdemlerin kazanılabilmesi hazların ölçülü olması bağlıdır.

Fârâbî, mutluluğun kazanılmasını aynı zamanda birtakım fikri ve ahlaki erdemlere uygun eylemlere bağlı olduğuna işaret etmektedir. Fârâbî, insan eylemlerinin nihai gayesi olan mutluluğun insandaki en iyi şey olan aklın mükemmelliğine bağlı olduğunu belirtmektedir. Ahlaki eylemlerin nihai amacı olan mutluluğa erdemli eylemlerle erişilmektedir. Erdemli davranışın ne olduğuna gelince Fârâbî'nin bakış açısı Aristoteles gibi olup erdemli davranışı ifrat ve tefrit olarak isimlendirilen iki aşırı uçtan uzak; eksiği ve fazlası olmayan dengeli bir davranış olarak belirtmektedir.⁹³ O, yiğitliği, korkaklıkla saldırganlık; cömertliği, cimrilikle savurganlık arasında dengeli dolayısıyla erdemli bir davranış olarak değerlendirmektedir.⁹⁴ İnsanın kendisinde potansiyel olarak bulunan (heyûlani) aklının olgunlaşıp faal akılla bağlantı kurarak aydınlanmasıyla gerçek ve yüksek mutluluğa erişilmiş olur.

Fârâbî'ye göre bu en yüksek mutluluğa ulaşma konusunda insanın ahlaki eğitimi ve alışkanlıkları da son derece belirleyicidir. Çünkü insan iyiliğe de kötülüğe

⁸⁹ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, 1175b 25.

⁹⁰ Anthony Celano, **Aristotle's Ethics and Medieval Philosophy: Moral Goodness and Practical Wisdom**, Cambridge University Press, 2015, s. 46.

⁹¹ Alasdair MacIntyre, **Ethik'in Kısa Tarihi**, çev. Hakkı Ünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, (Ethik'in Kısa Tarihi), s. 69.

⁹² Fârâbî, Tenbih alâ Sebîlî's-Saâde, s. 68.

⁹³ Fârâbî, Fusûlü'l-Medenî, ss. 36-40.

⁹⁴ Fârâbî, Fusûlü'l-Medenî, ss. 36-40.

de eşit derecede yatkın bir yapıya sahiptir.⁹⁵ Ahlaki davranışlar pratik bir alanın kapsamındadır yani yaparak-yaşayarak, tekrar edilerek öğrenilmektedir. İnsanın mutluluğa erişebilmesi için kendisine mutluluğun yolunu açabilecek erdemli davranışları benimsemesi, bu davranışları tekrar edip huy ve karakter haline dönüştürmesi ve kazandığı yatkınlığını korumak için çabalaması gerekmektedir.⁹⁶ İnsanın mutluluğa erişebilmesi için kendisini mutluluğa götürebilecek erdemli davranışları kazanma ve onları kazandıktan sonra koruma noktasında devamlı kaydadeğer ölçüde gayret etmesi gerekmektedir.

İslâm ahlak alimi Gazâlî, ahlaki değerler için “fazilet” sözcüğünü kullanmaktadır.⁹⁷ Gazâlî’de ahlaki değerler eğitimi, insanın psikolojik yapısının gelişimi ile ilişkilidir. Gazâlî ahlak gelişimini ele alırken “nefs”i ve “akıl”ı temele alır ve bu kavramları analiz eder. O, insanın kötülük yaparken etkin olan (fizyolojik ve saldırganlık) dürtülerin nefiste bulunduğunu düşünmektedir. Bu dürtülerin eğitimle kontrol edilebileceğini vurgulamaktadır. Bu açıdan Gazâlî nefsi “nefs-i emmare, nefsi-i levvame ve nefsi-i mutmaine” olmak üzere üç sınıfta incelemektedir. Gazâlî’ye göre ahlaki gelişim aklın gelişimi ve olgunlaşmasıyla ilişkilidir.⁹⁸ Gazâlî’ye göre ahlaki değer eğitiminin amacı, nefsi kötülüklerden arındırmak ve insan davranışlarını ahlaki bir alanla sınırlandırmaktır.

Gazâlî ahlaki değerlerin bazı kuvvetlere dayandığını ifade etmektedir. Bunlar “tahayyül, şehvet ve gazab” kuvvetleridir.⁹⁹ Gazâlî’ye göre insan davranışlarının temelinde yer alan dürtü ve güdülerden bağımsız hareket etmek pek olası değildir; ancak esas olan bu dürtü ve güdülerini yok etmek değil, insanın iyiliğini sağlayacak ölçüde dengelemektir. Bu dengeleme ise temel ahlaki değerlerin kazanılması ile mümkün olabilmektedir.

Gazâlî, Mîzanu’l-Amel kaynağında erdemli yaşam bilincinde olan insanın ahlaki değerleri¹⁰⁰ hakkında bilgi sahibi olması ve onları içselleştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Gazâlî, İhya’da ahlaki değerlerle donanmış bir insanın tarifini

⁹⁵ Fârâbî, Fusûlü’l-Medenî, ss. 30-31.

⁹⁶ Fârâbî, Fusûlü’l-Medenî, s. 53.

⁹⁷ Cemil Oruç “Gazâlî’de Ahlaki Değerler Eğitimi”, **TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 157.

⁹⁸ Gazâlî, **Mîzanu’l-Amel (Amellerin Ölçüsü)**, çev. Remzi Barışık, Kılıçaslan Yayınevi, Ankara, 1970, (Mîzanu’l-Amel), s. 138.

⁹⁹ Gazâlî, Mîzanu’l-Amel, s. 138.

¹⁰⁰ Gazâlî değer kelimesini kullanmamıştır, ancak değer kelimesine karşılık geldiği için değer kavramını ifade edeceğiz.

yapmakta bizlere somut ipuçları sunmaktadır.¹⁰¹ Gazâlî de İhya adlı eserinde de ahlaki değerler üzerinde durarak aynı zamanda toplumun ihyası üzerinde genişçe durmaktadır.

Gazâlî'ye göre insan için ahlak eğitimi mümkündür. Gazâlî'de ahlak eğitimi insanın bütün arzu ve isteklerinden uzaklaşıp onların tamamen yok edildiği bir hayatı değil de insanın özünde olan bütün dürtülerin mutedil ölçüler içerisinde kontrol edilmesi olarak ele alınmaktadır. Gazâlî insanın bedensel gelişimi ile orantılı olarak ahlaki gelişiminin de belli bir düzen içinde belli aşamalarla geliştiği buna bağlı olarak kontrol, koruma ve yönlendirme¹⁰² anlamında bir ahlak eğitiminden söz edilebilmektedir. Gazâlî'ye göre bir davranışın ahlaki olabilmesi için insanın bu anlamda bilinçli olmasının önemli olduğuna yani aksini de yapma imkanı varken onu yapmayı tercih etmesinin ve sergilenen davranışın uzun süreli tekrarlarla pekiştirilip davranış aşamasından alışkanlık aşamasına geçmesinin insana içsel bir mutluluk verdiğine dikkat çekmektedir.¹⁰³ İslam alimlerinden Gazâlî'ye göre ahlaki değer eğitiminin amacı, nefsi kötülüklerden arındırmak ve insan davranışlarını ahlaki bir alanla sınırlandırmaya çalışmaktır.¹⁰⁴ Gazâlî, insanın mutlak manada nefsinin kötü isteklerinden sınırlandırılmayacağını, ifade eder ve ahlaki değer eğitiminin hayat sürmesi gereken bir mücadele olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁵

Ahlak bir açıdan da insanın kendini yükümlü tutması, kendi kendini hesaba çekmesidir. Bu bağlamda Kant'ın ahlaki değerler alanındaki görüşleri de çalışmamıza ışık tutucu niteliktedir. Kant'a göre eylemlerin ahlaki bir değer kazanabilmesi için insani eyleme yönlendiren amaç ve aracın açık bir şekilde ifade edilmesi önemlidir. Çünkü ahlaki eylem, onu buyuran ilkede anlam kazanmaktadır. Kant ödeve bağlı olarak yapılan bir eylemin ahlaksal değerini o eylemle ulaşacağı amaçta değil de onu yapmaya karar verdikten maksimde bulacağını düşünmektedir.

¹⁰¹ Gazâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Cilt III, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, (İhyâ C. III), ss. 127-128.

¹⁰² Gazâlî, **Felsefenin Temel İlkeleri (Makâsudu'l-Felâsife)**, çev. Cemalettin Erdemci, Vadi Yayınları, 1997, (Felsefenin Temel İlkeleri), s. 44.

¹⁰³ Gazâlî, İhyâ, C. III, s. 66.

¹⁰⁴ Gazâlî, **Mizanu'l-Amel**, thk. Süleyman Dünya, Beyrut, Daru'l Mearif, 1986, s. 221.

¹⁰⁵ Mustafa Çağrıcı, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, İstanbul, Birleşik Yayınları, 2000, s. 188.

Yani değer, eylemi oluşturan istemenin ilkesine bağlıdır.¹⁰⁶ Bu düşüncelerini eserinde şu şekilde aktarır:

Buyruklar ya yalnızca etki ve bu etkiyi elde etme yolu bakımında etkileyen neden olarak, akıl sahibi bir varlığın nedenselliğinin koşullarını belirlerler; ya da etki için yeterli olsun ya da olmasın, yalnızca istemeyi belirlerler. Birinci durumda buyruklar koşullu olurlar ve yalnızca beceri buyurtuları taşırlar; ikincisinde ise aksine kesin olurlar ve yalnızca pratik yasalar olurlar. Demek ki maksimler gerçekten de ilkedirler, ama buyruklar değildirler. Buyrukların kendileri de, koşul taşıdıklarında, yani istemeyi yalnızca isteme olarak değil, arzu edilen bir etkiye göre belirlediklerinde, yasa değil, pratik buyurtular olan koşullu buyruklardır. Yasalar “arzu edilen etkiyi elde edebilir miyim, ya da bu etkiyi ortaya çıkarmak için ne yapılmalıdır?” diye bile sorulmaksızın, istemeyi isteme olarak yeterince belirlemedirler, dolayısıyla kesin olmalıdırlar; yoksa yasa olamazlar...¹⁰⁷

Görüldüğü gibi Kant, ahlaki eylemi değerlendirirken eylemi yapmaya karar verdiren ilkeyi merkeze alarak eylemin bu ilkeye göre değer kazandığını düşünmektedir.¹⁰⁸

Değerler ile ilgili konumuzu temellendirirken incelediğimiz etik teorilerden bir diğeri de “faydacılık” bir diğer adı ile (utilitarianism) utilitarianizmdir. Jeremy Bentham’ın anlayışı olarak çıkmıştır.¹⁰⁹ Daha sonra John Stuart Mill teoriyi geliştirmiştir. Faydacılık en basit şekilde eylemlerin seçiminde “fayda (utility)”yı amaçlayan teori olarak tanımlanabilir. Faydacılık teorisine göre ahlaki eylemin diğer eylemlere kıyasla en fazla faydayı sağlaması gerekmektedir.

Faydacılık teorisi hazzın iyi olduğu düşüncesi üzerine inşa edilmektedir. Teorinin temel ilkesi mümkün olan en yüksek sayıda insanın, mümkün olan en yüksek miktarda mutluluğunu amaçlayan fayda ilkesi (the principle of utility) dir.¹¹⁰ Bu ilkeye göre eylemlerin belirleyicisi hazzdır; yani bir eylem haz veriyorsa iyi, acı veriyorsa kötüdür.¹¹¹

¹⁰⁶ Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, (Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi), s. 15; Onur Bahtiyar, **Kant’ın Etik Teorisinde Eylemin Ahlaki Değeri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 74.

¹⁰⁷ Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, s. 22.

¹⁰⁸ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s. 15; Bahtiyar, s. 74.

¹⁰⁹ Immanuel Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk ve Füsün Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999, (Pratik Aklın Eleştirisi), s. 22.

¹¹⁰ Audi, s. 942; Gordon Graham, **Eight Theories of Ethics**, Routledge, London, 2004, s. 128; Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 1634.

¹¹¹ John Stuart Mill, **Faydacılık**, çev. Nazmi Coşkunlar, İstanbul, Meb. Yayıncılık, 1986, s. 11.

Faydacılığın değer anlayışına değinecek olursak, tek değer “mutluluk” kabul edilmektedir. İnsanların mutluluğa araç olması nedeni ile mutluluk dışındaki şeylerin ardından gittiklerini ifade eder. Bunu da insanların mutluluğun arayışı içinde olmalarına bağlamaktadır.¹¹² Ancak faydacılığa göre mutluluk kendisi için amaç edinilmelidir.¹¹³ Teoriye göre mutluluğa erişebilmek için mutluluğa ulaştıracak araç-amaç ayırımının önemli olduğu kabul edilmektedir.

Değer alanına çalışmaları ile katkılar sunan Scheler, insanı ve insana ait problemleri ayrı bir problem sahası olarak değerlendirmektedir.¹¹⁴ Scheler’e göre insanın mahiyeti, zekâ ve seçme kabiliyetinin üstünde bir kabiliyete dayanmaktadır. Bunu da “geist” kavramı ile ifade etmektedir.¹¹⁵ O, insanı insan yapan unsurun sadece akıl değil akılla birlikte değer duygusu ve irade kabiliyeti olduğuna dikkat çekmektedir.¹¹⁶ Geist kavramı ile Scheler insanı insan yapan şeyin sadece akıl fikrinin ötesine gider ve insanın aklını da kapsayan değer duygusunu, sezgi gücünü, irade kabiliyetini de insana ait değer kabul etmektedir.

Araştırmamızda değer teorileri ve anlayışları kapsamında Sokrates, Platon, Aristoteles, Fârâbî, Gazâlî, Kant, Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Scheler, Nicolai Hartman gibi filozof ve âlimlerin görüşleri incenerek, analizler yapılmaktadır. Değer öğretileri, iyiyi haz ile tanımlarlarsa, söz konusu öğretiye hazcılık (hedonism) adı verilir, eğer iyi, mutluluk olarak tanımlanırsa, öğretiye eudaimonism adı verilir. Yarar ilkesi de “arzunun doyumu olarak iyi’nin tanımlanması” şeklinde diye yorumlayan Rawls’ın da belittiği gibi yarar ilkesi pek çok cazip yönüyle birlikte birlikte, kişiler arasındaki ayırımı ciddiye almamaktadır.¹¹⁷ İnceleme ve sentezlerimize dayanarak etik açıdan değerlerin pratiğe nasıl yansıtacağı sorununa katkı sağlamak için Aristoteles ile İslâm filozoflarının değer anlayışları ve görüşleri temel kabul edilmektedir. İlerleyen bölümlerde konu bütünlüğünün akışını da gözeterek Aristoteles, Fârâbî, İbn Miskeveyh ve Gazâlî’nin görüşlerine yer verilmekte, atıflarda bulunulmaktadır.

¹¹² Mill, Faydacılık, s. 11, s. 56.

¹¹³ Geoffrey Scarre, **The Problems of Philosophy Utilitarianism**, Routledge, London, 1996, s. 139.

¹¹⁴ Takiyettin Mengüşoğlu, **Kant ve Scheler’de İnsan Problemi**, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2014, ss. 109-110.

¹¹⁵ Max Scheler, **İnsanın Kosmosdaki Yeri**, çev. Tomris Mengüşoğlu, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1968, s. 46.

¹¹⁶ Ahmet Yıldız, “Max Scheler’in İnsan ve Kişi Anlayışı”, **Bilimname**, No: 29, 2015, ss. 91-108.

¹¹⁷ Solmaz Zelyüt Hünler, **Rawls ve MacIntyre İki Adalet Arasında-Liberal ve Komüniteryan Düşüncelerin Çatışma Alanı**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, ss. 35-36.

Değerlerin pratiğe yansıtılabilmesi için değerlerin süreç içinde nasıl bir gelişim gösterdiğini ve filozoflar tarafından nasıl anlamlandırıldığını tahlil etmek önem taşımaktadır.

1.1.2. Değerin Felsefe Tarihindeki Gelişimi

Değerlerin eyleme dönüştürülmesi sürecinde "değerler" problemini anlamamanın en iyi yolu, "değerler probleminin kimin problemi olduğunu" sormak; "değerler" in, nerede, ne zaman, ne amaçla ve kimler tarafından bir entellektüel sorun olarak düşünüldüğü hakkında bilgi sahibi olmaktır.¹¹⁸ Değerlerin pratiğe yansıtılması sürecinde değer ne olduğu, nasıl bir gelişim sürecine sahip olduğu ve filozofların bu konudaki bakış açılarını incelemenin katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda değer felsefe tarihindeki gelişimi ele alınacaktır.

Felsefi anlamda değer anlayışı ilk kez Protagorasçılar'da karşımıza çıkmaktadır. Protagorasçılar varlıkta bir sayısal uyumun mevcut olduğunu, iyi, güzel, doğru olan, işte bu uyumun benimsenmesi ve devamının sağlanması ile elde edildiğini ifade eder. Onlar her varlığın değerini temsil ettiği sayı ile ilişkili olduğu düşüncesindedirler. Mesela, onların çok büyük değer atfettikleri 7 rakamının sağlık ve adaleti temsil etmesi, adalet ve sağlığın insanlar için çok kıymetli olması ile yakından alakalıdır.¹¹⁹ Yine Protagoras'ın "İnsan her şeyin bir ölçüsüdür." önermesi değerler açısından incelendiğinde, sofistlerin değerleri insana ait yüklemeler, öznenin şeylere ait nitelemeler olarak kabul ettikleri söylenebilir.¹²⁰ Sofistler ise bilgi konusunda olduğu gibi değer konusunda da rölativizmden nihilizme kadar uzanan bir yol izlemişlerdir. Sofistlerin bir kısmı, değerlerin kişiden kişiye bir toplumdan diğerine değiştiğini söylerken, Gorgias gibi bazıları da varlığı, bilgiyi ve değeri toptan inkâr etmişlerdir.¹²¹ Sofistlerin değer konusunda daha öznel bir bakış açısına sahip oldukları ve bazılarının da biraz daha uç fikirlere sahip olduğu ve değerleri yok saydığı ifade edilebilir.

¹¹⁸ Hüsamettin Arslan, "Bilgi, Natüralizm ve Değerler", **Bilgi ve Değer Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri**, (Ed. Şahabettin Yalçın), Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 96.

¹¹⁹ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, s. 53.

¹²⁰ Doğan Özlem, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/ Mutlakçılık ve Öznelcilik/ Relativizm Tartışması Üzerine, **Bilgi ve Değer**, (Nesnelcilik/ Öznelcilik), Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 285.

¹²¹ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, s. 54.

Sokrates ve Platon'a göre ise değerler, herkese göre değişen şeyler değildir; insan hangi düzeyde olursa olsun tek bir ahlaki ilkeye uymak ve tek bir estetik değere yönelmek zorundadır. Doğru sadece bir tanedir, doğru olan tek bir ahlaki eylem biçimi vardır.¹²² Platon, Sokrates'in fikirlerini kendi fikirlerine karıştırarak yazan ve değer felsefesine en çok önem veren ilk düşünürdür denebilir. Onun birçok diyalogu, çeşitli değerleri konu edinmektedir. Mesela Şölen'de (Symposion) aşk ve bedii değeri, Meneon'da erdemi, Kritias ve Küçük Hippias'ta kötülük yapmadaki hürriyete, Lysis'te dostluğa, Lakhes'te cesarete değinmektedir.¹²³ Sokrates'in düşüncelerinin ve değerlerini hayata geçirme ve sonunda da bunlar uğruna ölme cesareti ile hem Yunan felsefe tarihinde hem de evrensel ahlak tarihinde önemli bir yere sahiptir.¹²⁴ Sokrates'in değer anlayışı nesnelci, tümelci ve evrenselci olduğu ifade edilebilir.¹²⁵ Sokrates ve Platon'dan sonra üzerinde durulması gereken kişi da Aristoteles'tir.

Aristoteles'e göre değer, insana kemale erme ve olgunlaşma imkânı sunar. İnsan için bu hedef, *en yüksek iyi*'dir. Ona göre, insana özgü ruh yapısının gerçekleşebilmesi ancak irade ile mümkündür. İnsan, kendi benliğini, kendi doğasını değerlerle ortaya koymalıdır. Bunu da ancak irade ile yapar. Aristoteles için gerçekleştirilecek özdür; yani insanın özüdür. Yani, insan kendi içinde bulunan potansiyeli etkin hale getirmek ve olgunluğa erişmek için değerlere dayanmak zorundadır.¹²⁶ Aristoteles, her eserinde değer probleminin kısımlarına ayrı ayrı cevap vermiştir. Organon'da hakikat değerine, Nikomakhos'a Ahlak'ta ahlaka; Ekonomika'da iktisada yer vermiş, Poetika ve Retorik'te bedii değerleri ele almıştır.¹²⁷ Aristoteles de aynen Sokrates ve Platon gibi değerleri varlık üzerine kurar. Buradan hareketle geleneksel felsefede, varlığın kendi başına değer ifade ettiği kanaatine varılabilir.

Modern felsefenin başlatıcısı olarak kabul edilen Descartes'e göre değerler, onun bütün felsefesi için kalkış noktası olarak gördüğü bilinç kavramı üzerine oturur. Bilincin, "Düşünüyorum o halde varım" diyerek kendisini fark etmesinden hemen

¹²² Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, s. 54.

¹²³ Ülken, Bilgi ve Değer, s. 190.

¹²⁴ Arslan, Felsefeye Giriş, s. 149.

¹²⁵ Özlem, Nesnelcilik/ Öznecilik, s. 285.

¹²⁶ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, s. 54.

¹²⁷ Ülken, Bilgi ve Değer, s. 191.

sonra, Descartes mükemmellik fikri ile yüzleşir. Ona göre mükemmellik fikri benim kendimin gerçekleştirdiği bir kavram olamaz; çünkü insan mükemmel değil, eksik bir varlıktır. Öyleyse bu mükemmellik fikrini benim aklıma yerleştiren bir mutlak vardır, yani Tanrı vardır ve O, beni aklım ile ortaya koyduğum bilgiler de yanıltmaz. Zaten böyle bir şey yapması mükemmel bir varlık olan Tanrı'nın şanına yakışmaz. Böylece Descartes, değerleri mutlak varlık güvencesi altında, bilinç üzerine kurar. Bu değerler ilk kez sistematik bir şekilde öznel bir yapı olan bilinç üzerine inşa edilmek istenmiştir. Bu da modern çağda, değer varlıktan çok insanın kendi üzerine kurulmaya başlandığının ilk önemli göstergesi olarak Descartes felsefesini öne çıkarmıştır.¹²⁸ Öyle görünüyor ki Descartes, değer anlayışına yeni bir açı kazandırmaya çalışmıştır.

Kant ise değerleri varlık üzerine değil de, varlığı bilmeye yönelen öznenin kendi bilinci üzerine kurmuştur. Descartes'in değerlerin genel-geçerliğini Tanrı varlığı ile garanti etmesine karşın Kant "benim zihin kalıplarım ile başka kimselerin zihin kalıpları aynı olduğu için, bu bize ister istemez genel-geçerlik sağlamaktadır" diyerek değerleri çok net bir şekilde bilinç yapısı üzerine kurmakla kalmayıp aynı zamanda değerleri yine zihin içinde temellendirir. Yani Kant, değerlerin dış dünya varlığından ayrı olarak zihinde başlayıp zihinde biten bir durum olduğunu düşünür. Yine Kant'a göre değerler alanının ana ilkesi özgürlüğün kendisidir. Özgürlük ise insanın, mutlak değeri kurması bakımından en üstün iyiliği hiçbir etkide kalmadan istemesi demektir. İşte bu ilk ahlaktaki seçim özgürlüğünü teminat altına alır.¹²⁹ Kant'ın değer anlayışında öznenin kendi bilinci hakimdir ve değer alanının ana ilkesi olarak da özgürlük kabul edilmiştir.

Nietzsche'nin felsefesi ise bir irade felsefesidir ve insan daima olanı aşmalıdır.¹³⁰ Ona göre her şeyin ölçüsü insandır; her şeyin ölçüsü insan olunca Tanrı düşüncesi de gereksizdir; gereksiz olan da zararlıdır. Geleceğin insanı kendisini geleneksel ahlaktan kurtaran insandır. İyi ve kötü kavramlarını anlamlandıran da üstün insandır. Bu nedenle değerler de insanına göre değişir.¹³¹ Nietzsche'de değerlerin kaynağı insandır ve o her türlü nesnelci/ idealist/ mutlakçı değer

¹²⁸ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, s. 55.

¹²⁹ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, ss. 55-56.

¹³⁰ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, s. 56.

¹³¹ Erdem, Ahlak Felsefesi, s. 47.

anlayışına karşı çıkan bir anlayışı benimsemektedir.¹³² Nietzsche, değer anlayışında merkeze insanı koymakta ve değerlerin kaynağı olarak da insanı görmektedir.

Sartre'ye göre değerler insan icadı olup, insanın varoluş sürecinde üretilmiştir ve cemiyette varoluşu çeviren ve saran değerler vardır ki bunlar insanın özgürlüğüne engel olurlar. Bunun için bu değerlerin aşılması ve insanın kendine değerlerini yaratması gerekir.¹³³ Sartre, değerleri insanın ürettiğini düşünmektedir.

Geleneksel felsefede irade, varlığın zaruriliğine uyarak değerlere yönelirken, modern felsefede değerler bu zorunluluğa başkaldırarak ortaya konur. Yani irade modern felsefede daha çok özgürlük ve seçme ile birlikte anlam kazanır olmuştur. Zira iradeyi kullanmak için insanın özgür olması gerekir. Seçme hakkı elinden alınan bir insan, bir hayvan ya da robottan farksızdır.¹³⁴ Geleneksel felsefe ile modern felsefenin değer konusunda iradeye yüklenilen anlam açısından farklı bakış açılarına sahip olduğu görülmektedir.

Türkiye'de felsefe geleneğinin oluşmasında büyük etkisi olan felsefeci Hilmi Ziya Ülken'in değer konusundaki görüşlerine yer vermenin değerlerin gelişimine daha sistematik bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Ülken, değer problemini ele alırken felsefe tarihinde bu konudaki başlıca görüşleri gözden geçirerek düşüncelerini sistematize etmektedir. Ona göre Sokrates'ten önceki filozoflarda felsefi araştırmanın temelini tabiat metafiziği teşkil etmektedir. Ancak sofistler ve Sokrates'ten itibaren insan ve değer problemi meydana çıkmış ve değer felsefesi zımnen Sokrates'le hatta sofistlerle başlamıştır. Ülken'e göre Sokrates'in fikirlerini kendi fikirlerine karıştırarak yazan Platon'un değer felsefesine en çok önem veren ilk düşünür olduğu söylenebilir.¹³⁵ Ülken, modern felsefede Descartes'ın, bilimi temellendirmek için metod ararken metafizik problemlere dokunmuş olduğunu, fakat değer problemine yer ayırmadığını düşünmektedir. Ülken'e göre Descartes, hakikati Allah'ın yetkinliğine bağlamak suretiyle yine değer problemine giriyorsa da bunu açıklamamıştır. Leibniz ise iki âlem düşünüyordu: "biri ilahi yaratışa bağlı ahlaki âlem, öteki matematik âlem. Birisinde zihin lojiko-matematik düzeni kuruyor, ama

¹³² Özlem, Nesnelcilik/ Öznecilik, s. 298.

¹³³ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, s. 56.

¹³⁴ Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, s. 57.

¹³⁵ Ülken, Bilgi ve Değer, s. 186.

onun gerçekte ilgisi yoktur. Ötekinde gerçekte meşgul oluyor ki, zorunsuzdur.” Ülken, değer probleminin bu ikincisinde meydana çıktığını belirtmektedir.¹³⁶

Ülken’e göre modern düşüncede değer problemini ilk defa bağımsız olarak ortaya koyan Kant olmuştur. “O bunun için yetilerimizin sınıflandırılması ile işe başlamıştır. Kant’a göre insan aklının “tasavvur, arzu ve his” olmak üzere üç yetisi vardır.¹³⁷ Tasavvur yetisine dayanmak üzere Saf Akıl, arzu yetisine karşılık Pratik akıl veya ahlak, his yetisine karşılık hüküm gücü yani değer hükmü vardır.”¹³⁸ Ülken’e göre Kant’dan bugüne kadar birçok filozoflar yetiler sınıflamasını incelemektedir. Yani Psikolojizm diye adlandırılarak yapılan eleştirmelere rağmen, yine birçok filozoflar az çok bu yola başvurmaktadır. Bu soru üzerinde bu tarzda duranların başlıcaları Hamilton, Alexander Bain, Stuart Mill, Yeni Kantçılardan Herbart, Lotze, en sonra fenomenoloji akımını açan Franz Brentano’dur.¹³⁹

Hamilton’a göre yetiler sanki duvarla birbirinden ayrılmış gibidir: bir kısmı bilimi, bir kısmı dini vücuda getirir. Birbirlerine karışmaksızın etkinlikte bulunan iki ayrı ruhi alan vardır: akıl, inanç. Akıl bilimi meydana getirir; inanç dini yapar. Akıl işlemlerimiz bütün zihni hayatımızı sınırlandıran hükümlerimize dayanır; imanımız ise sınırı aşan hislerimize, irademize dayanır. Hamilton’a göre değer âlemi duygu ve arzularımızdan doğan inançla kavranırlar. Mill ise eski yetiler sınıflamasını reddetmekle birlikte, yine sınıflama yapmaktan vazgeçmiyor. Ancak Mill’in görüşünde bu çeşitli bilinç olaylar birbiri içine geçmiş bir haldedir.¹⁴⁰

Ülken, süje-obje bütünlüğü açısından A. Bain’in görüşlerini kendisine daha yakın bulduğunu belirtir. “Çünkü Bain, Mill’den daha ileri giderek yine aynı düşünceden mülhem olarak diyor ki; arzu dışı çevrilmiş, tasavvur ise içe çevrilmiş bir etkinliktir. Arzuda biz dışarıya doğru yönelerek bir şeyi elde etmek istiyoruz.

Tasavvurda ise iç dünyamıza katlanarak bir şeyi tasarlıyoruz, biz arzuda bir şeyi dışarıda imiş gibi koyarız. Tasavvurda onu zihnimizde imiş gibi göz önüne alırız. Bu görüşte arzu bir nevi dışlama, tasavvur bir nevi içleşme oluyor. Bain böylece bütün ruhi işlemlerimizi aynı kökten gelse de sonra ayrılmak üzere iki

¹³⁶ Ülken, Bilgi ve Değer, s. 188.

¹³⁷ Kant bu üç esaslı etkinliği meydana getirdiği üç esere, yani bilgi, ahlak ve sanata ait olmak üzere üç kitap yazmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ülken, Bilgi ve Değer, s. 188.

¹³⁸ Ülken, Bilgi ve Değer, s. 188.

¹³⁹ Ülken, Bilgi ve Değer, s. 189.

¹⁴⁰ Ülken, Bilgi ve Değer, s. 189.

zümreye bölüyor; algı, hüküm, hayal gibi işlemler tasavvurda toplanırlar; haz, elem eğilim, duygu, türlü ihtiras, irade arzusunun türlü dereceleridir.”¹⁴¹ Ülken, bu iki sınıflama ile bilincin içe ve dışa çevrilmiş iki türlü etkinliğinin doğmuş olduğunu vurgulamaktadır. Bu görüşü ile Ülken’in süje-obje bütünü açılışları olarak ifade edilen görüşüne benzerdir.

Değerin felsefe tarihindeki gelişimi irdelendiğinde filozofların değere bakış açılarının ve değeri anlamdirmalarının, kendi felsefi bakış açıları ile uyumlu olduğu ve benzerlik gösterdiği söylebilir. Öznelci bakış açısına sahip filozofların değer anlayışları da öznelci; nesnelci bakış açısına sahip filozofların değer anlayışları da nesnelci ya da özgürlük merkezli anlayışa sahip filozofların anlayışı da aynı doğrultuda olmuştur.

Buradan hareketle değerlerin pratiğe yansıtılmasını etkileyen bir nokta da *değer, ilke ve erdem ilişkisinin* etkili bir şekilde kurulabilmesidir. Değer denince bir bütün olarak ahlaki yargılardan bahsedilmemektedir. Değerler, ahlaka ilişkin ve ahlaka ilişkin olmayan değerler olarak ele alınabilir. Ahlaka ilişkin değerler zorunluluk bildirir, kişilere ne yapması gerektiğini bildirir. Ahlaka ilişkin olmayan değerler ise böyle bir emretme özelliği taşımaz. Bunlar daha çok kişisel tercihlerle ilgilidir. Ahlaka ilişkin değerler ise evrensel ve evrensel olmayan ahlaki değerler olarak ayrılır. Evrensel olanlar, insanlığın ortak mirasının sonucu olarak kabul edilebilmektedir. Bunlara insan hakları evrensel beyannamesinin ilkeleri örnek verilebilir.¹⁴² Değerlerin bu şekilde evrensel hale gelmesi belli bir kültür veya birey tarafından üretilmiş olsa da genel kabule ulaşmaları ile ilgilidir. Birey tarafından üretilen değer başkalarına açıldıkça, paylaşıldıkça nesnelleşir. Nesnelleşen değerler, insanlık değerlerini yani erdemleri oluşturur.¹⁴³ Bir başka ifadeyle birey tarafından içselleştirilmiş insan onuruna yaraşan, toplumsal olarak ve dini açıdan onaylanan değerler erdem olarak kabul edilmektedir.

¹⁴¹ Ülken, Bilgi ve Değer, s. 190.

¹⁴² Lickona, s. 84; Kaymakcan ve Meydan, s. 25.

¹⁴³ Hakan Poyraz “Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu**, (Ed. R. Kaymakcan ve diğerleri), DEM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 84; Kaymakcan ve Meydan, s. 25.

1.1.3. Değer ve Erdemler (Faziletler)

Değerden söz edildiğinde “erdem” den söz etmenin kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Zira “erdem” (arethe, virtus, fazilet) öznel ya da nesnel kabul edilse de değerlerin öznel bağlaşığı, korelatıdır. Erdem, İlkçağ ve Ortaçağın değerleri varlığın içinde gören rasyonalist ve nesnel idealist öğretilerinde, özneye ait bir şeydir ve değere yönelik erdem için öznenin gereksinim duyduğu liyakat, yararlılık ve yeterlilik olarak anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Erdem iyi ve doğru davranışlarda bulunma eğilimidir. Bir diğer ifadeyle erdem, bir değer gerçekteşmesinde öznenin belirli tarzda eylemlerde bulunabilme kapasitesi, yetisi ve yeterliliğı anlamına gelir. Örneğın bir atın erdemi, hızlı olabilmesi ve koşabilmesidir.¹⁴⁵ Erdem, Antik Yunanca’da “arete” olarak ifade edilmektedir. Sokrates, bilgelik, cesâret, ölçülülük ve adâlet olarak belirttiğı dört temel erdemin insanı iyiliğe, doğruluğa ve mutluluğa götüreceğini belirtir.¹⁴⁶

Felsefe tarihindeki önemine dayanarak Platon’un değer ve erdem ile ilgili görüşlerine değınmenin, konunun daha iyi açıklanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Platon ruhun kısımlarını etik ve değerler açısından ele almaktadır. Canlılardaki tüm devinimi ruha izafe etmektedir ve ona göre insanın üç tür davranışı vardır. Bu davranış türlerine üç ilke yön vermektedir. Söz konusu davranışlar; bilgi edinme, düşünme gibi entelektüel faaliyetler; cesaret, öfke gibi duygulanımlar ve yeme, içme, uyuma gibi fiziksel edimlerdir. Bu devinim türlerine yön veren ilkeler ruhun üç kısmına aittir, bunlar sırasıyla akıl, irade ve arzudur. Phaidon’da Platon anlayışındaki ruhun üç kısmı, biri asil, güzel; diğeri çirkin, huysuz iki atı süren arabacı ile temsil edilmektedir. Arabacı-akıl, iyi at- irade, kötü at ise arzuları temsil etmektedir. Arabacı hedefine ulaşmak için iki atı da kontrollü bir şekilde idare ederek hedefine sürmelidir. Platon etiğinde akılla, irade ve arzuların dengelenmesi erdemdir ve erdem insan mutluluğunun kaynağıdır. Akıl, irade ve arzuları mutedil bir şekilde yöneterek hakikatin bilgisine yani epistemeye ulaşmalıdır.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Özlem, ss. 308-309; Bircan ve Kalın, Felsefede Değer, Değerler ve Erdemler, s. 57.

¹⁴⁵ Özlem, ss. 308-309; Bircan ve Kalın, Felsefede Değer, Değerler ve Erdemler, s. 57.

¹⁴⁶ Platon, **Devlet**, çev. Sebahattin Eyuboğlu ve M. Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, (Devlet), 433b.

¹⁴⁷ Platon, **Devlet**, 2012b:140-146; Bircan ve Kalın, s. 46.

Erdem, Arapça fazl kelimesinin karşılığıdır ve “fazlalık” anlamına gelir. Erdem, insanın sonradan kazandığı ve onda fazladan bulunan bir kapasitedir, karakterdir. Bu açıdan erdem Aristocu “form” un her bir varlık için gerçekleşmesini, Fârâbî’nin deyiimiyle de her bir varlığın ve aynı zamanda insanın kendine özgü yetkinliğini kazanmasını mümkün kılacak kalıcı, kolay değişmeyen bir yapıdır, huydur, melekedir. Bir diğer ifadeyle erdemler, doğuştan olmayan huylar ya da karakter özellikleridir. Erdemlerin, eğitimle ve uygulamayla ya da belki de inayetle kazanılmaları gerekir.¹⁴⁸

Burada dikkat edilmesi gereken nokta; hangi huy ya da karakter özelliğinin ahlaki olarak erdem niteliğinde olduğudur. Karakter özelliği- bencilliği, erdemlerin, kişinin kendi iyiliğini ve refahını en çok sağlayan huylar olduğunu ya da bir diğer seçenek olarak sağduyu ya da kişinin kendi iyiliğini düşünmesi gibi özelliklerin temel ahlaki erdem olduğu, diğer erdemlerin ondan çıktığı söylenebilir.¹⁴⁹ Karakter özelliği-yararcılığı, erdemleri, genel olarak iyiyi en çok sağlayan karakter özellikleri olduğunu ya da bir diğer seçenek olarak, iyi niyetin temel ya da baş ahlaki erdem olduğunu kabul eder. Bu görüşlerde, karakter özelliği ereği olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra karakter özelliği- ödevci teoriler de vardır. Bu teoriler esas olarak belli karakter özelliklerinin, ahlaki olarak iyi veya erdemli olduğunu kabul eder. Erdemin, bir bireyin, kişinin veya ruhun karakter özelliği olduğunu ve kazanılması gerektiğini vurgular.¹⁵⁰

Erdemin filozoflar tarafından tanımlarını inceleyecek olursak Aristoteles erdemi “*Bir erdem belli bir tür duygu sınıfını denetim altına alma ve belli bir durumda doğru bir biçimde eylemde bulunma eğilimidir*”.¹⁵¹ diye tanımlamaktadır. Aristoteles erdemleri düşünce ve karakter erdemleri olarak sınıflandırmaktadır. Düşünce erdemleri eğitimle oluşmaktadır, tecrübe ve zamanla kazanılmaktadır. Karakter erdemleri alışkanlık ile kazanılmaktadır. Karakter erdemleri etik erdemler olarak da ifade edilebilmektedir.¹⁵² Aristoteles’e göre erdem insanın hayatındaki

¹⁴⁸ Bircan ve Kalın, s. 57.

¹⁴⁹ Bircan ve Kalın, s. 57.

¹⁵⁰ William Frenkna, **Etik**, çev. A. Aydın, İstanbul, İmge Yayınları, 2007, (Etik), ss. 119-122; Bircan ve Yakup, ss. 57-58.

¹⁵¹ David Ross, **Aristoteles**, çev. Ahmet Arslan, İhsan Oktay Anar, Özcan Yalçın Kavasoglu, Zerrin Kurtoğlu, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 237.

¹⁵² Aristoteles, Nikomakhos’a Etik, 1103ab, 1104ab.

seçimlerine bağlı bir huy olarak da tanımlanabilmektedir.¹⁵³ Yani erdemli insan hangi seçiminin kendisine haz sağlayacağını hangi seçiminin de haz sağlamayacağını bildiėini¹⁵⁴ ve ona göre karar verip seçim yaptığını düşünür.

İlk İslam filozofu olan Kindi, İslâm felsefesinde erdem hakkındaki çalışmalara önderlik eden kişidir. Erdemleri nefis ve beden erdemleri olarak kategorize etmektedir.¹⁵⁵ Erdem anlayışını Platon'un anlayışı üzerinden temellendirmektedir. Erdemli bir bireyin ifrat ve tefritin dışına çıkmadan itidal üzere olduğu kanaatindedir.¹⁵⁶

Eb Bekir er-Râzî, “*her konuda ihtiyaç ne ise o kadara rıza göstermek ve zevk alınan bir şeyden de acıya dönüşmeyecek kadarıyla yetinebilmektir*”¹⁵⁷ ifadeleri ile erdem hakkındaki görüşünü dile getirmektedir. Razi nefsi; nefis-i nâtika (nefs-i ilâhiye), nefis-i gazabîye (nefs-i hayvânîye), nefis-i nebâtîye (nefs-i şehvânîye) olarak ele almaktadır.¹⁵⁸ O da Kindî gibi ifrat ile tefrit arasında gereken ideal dengenin olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹⁵⁹

Erdem konusunda Fârâbî, insan ruhunun başlangıçta bir potansiyel olduğunu dolayısıyla nötr olduğunu ifade eder. Nötr olması ile belirtilen, kişinin iyi-yi yapma imkanı ne kadarsa kötüyü yapma imkanının da o kadar olduğudur. Dolayısıyla erdemler, sonradan kazanılan ahlaki niteliklerdir. Örneğin “iyi” bir fiil, sürekli-lik teşkil eder, karakter haline dönüşecek kadar tekrar edilirse, o karakterden meydana gelen fiil “erdem” olur. Buradan hareketle tekrar edilerek, ruhta yerleşik yatkınlık haline gelen bir “huy” erdemin/ erdemlerin en temel özelliğidir. Bununla birlikte davranışın bilinçli, iradeli ve isteyerek yapılması erdemlerin tamamlayıcı nitelikleridir. Tam tersine ruhta yerleşik olmayan ve bir seçim sonucu

¹⁵³ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, 1106b, 1107a.

¹⁵⁴ MacIntyre, Ethik'in Kısa Tarihi, s. 75.

¹⁵⁵ Kindi, “Nefis zerine”, **Felsefi Risaleler**, ev. Mahmut Kaya, Klasik Yayıncılık, İstanbul, 2002, ss. 243-249.

¹⁵⁶ Kindi, ss. 243-249.

¹⁵⁷ Ebu Bekir er-Râzî, “Filozofça Yaşama (es-Siretü'l-Felsefiyye)”, **Felsefe Risaleleri**, ev. Mahmut Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2016, (Filozofça Yaşama), ss. 196-217.

¹⁵⁸ Eb Bekir er-Râzî, **et-Tıbbü'r-Rûhânî**, ev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008, (et-Tıbbü'r-Rûhânî), s. 66.

¹⁵⁹ Eb Bekir er-Râzî, et-Tıbbü'r-Rûhânî, s. 96.

gerçekleşmeyen; yani tesadüf veya bir zorlamanın sonucu ile meydana gelen bir “iyi fiil” erdem niteliğinde olmamaktadır. Aynı şey erdemsizlikler için de geçerlidir.¹⁶⁰

Fârâbî'nin erdem sınıflandırmasının birincisi *Fusûlun Munteze*'a eserinde yer almaktadır. O eserinde erdemleri Aristoteles'e benzer şekilde nutkî (aklî) ve hulkî (ahlâkî) erdemler olarak incelemiştir.¹⁶¹ İslam düşüncesinde felsefi ahlakın temsilcilerinin iyice özümstenerek karakter haline getirilmiş ahlaki güzellikleri ifade etmek için kullanılan erdem veya fazilet kavramı ahlaki alanın dışındaki güzellikleri, bir bütün olarak ideal insanın tüm alandaki yetkinliklerini ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁶² Bu açıdan Fârâbî *Tahsîlu's-Sa'âde* eserinde mutlu olmak için dört temel erdeme işaret etmektedir.¹⁶³ Ona göre dört temel erdem; *nazarî erdemler* (el-fezâilu'n-nazariyye), *düşünce erdemleri* (el-fezâilu'l-fikriyye), *ahlâkî erdemler* (el-fezâilu'l-hulkiyye) ve *amelî erdemler/sanatlar* (es-sınâ'âtu'l-ameliyye) dir.¹⁶⁴ *Nazarî erdem*, Fârâbî'ye göre en son gayeleri ve varlıkları akılla kavranılmasını sağlayan ilimlerdir.¹⁶⁵ Nazari erdemler, aklın bilme yeteneğinin ve bilgi haznesinin genişliği ile kazanılır. *Fikri erdemler*, düşünme gücünü temsil eder.¹⁶⁶ Fikri erdem düşünme gücünün kötü gayelere değil de ferde, topluma faydalı yüksek bir gayeye yönelik düşünce üretmesinden meydana gelir. Fârâbî'ye göre *ahlâkî erdemler*, kişinin iki aşırı uç noktadan kaçınarak itidal ölçüsünde ve kendi iradesi ile iyi, doğru, güzel davranışlarda bulunmasıdır. Ahlaki erdemler ise iki aşırı uç arasında itidalli olanı daimi, iradi ve sadece kendi mefaatine olmaksızın seçme durumudur. *Ameli erdemler* de bireyin sanat ve zanaat alanında kendini yetiştirmesi¹⁶⁷ olarak ifade edilebilir. Ameli faziletler ise kişinin meşguliyeti ile ilgili maharetleri kazanmış olmasıdır.¹⁶⁸

İslam düşüncesinde felsefi ahlakın temsilcilerinin iyice özümstenerek karakter haline getirilmiş ahlaki güzellikleri ifade etmek için kullanılan erdem veya fazilet

¹⁶⁰ Fârâbî, Tenbih, ss. 190-193; Hasan Hüseyin Bircan, İslam Felsefesinde Mutluluk, İstanbul, İz Yayınları, 2001, ss. 208, 281, 466; Bircan ve Kalın, s. 58.

¹⁶¹ Fârâbî, *Fusûlun Munteze*'a, thk. Fevzi Mitrî Neccar, Beyrut, Dâru'l- Meşrık, 1971, (Fusûlun Munteze'a), s. 30.

¹⁶² Mustafa Çağrı, “Fazilet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt: 12, 1995, (Fazilet), ss. 269-270; Kaymakcan ve Meydan, s. 29.

¹⁶³ Fârâbî, “Tahsîlu's-Sa'âde”, *el-A'mâlu'l-Felsefiyye*, thk. Cafer Al-i Yâsin, Beyrut, Daru'l-Menahil, Cilt:1, (Tahsîlu's-Sa'âde), s. 119.

¹⁶⁴ Fârâbî, Tahsîlu's-Sa'âde, s. 34.

¹⁶⁵ Fârâbî, Tahsîlu's-Sa'âde, s. 34.

¹⁶⁶ Fârâbî, Tahsîlu's-Sa'âde, ss. 75-76.

¹⁶⁷ Fârâbî, Tahsîlu's-Sa'âde, ss. 68-76.

¹⁶⁸ Bu terimler için bkz. Fârâbî, “Tahsîlu's-Sa'âde”, ss. 160-164; Çağrı, Fazilet, ss. 269-270; Kaymakcan ve Meydan, s. 29.

kavramı ahlaki alanın dışındaki güzellikleri, bir bütün olarak ideal insanın tüm alandaki yetkinliklerini ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁶⁹ Bu açıdan Fârâbi eserinde erdemleri açıklarken tek tek hikmet, iffet, cesaret, cömertlik vb. tekil erdemleri değil de, şehrin hangi sınıfının erdemlerinin ve amelî sanatının daha kapsamlı, sorumluluk sahasının daha geniş ve dolayısıyla da daha değerli olduğunu ele alan bir bakış açısı benimser.¹⁷⁰

İslam filozofu ve ahlakçısı İbn Miskeveyh'in, *Tezhibu'l-Ahlâk* adlı meşhur eserinde yer alan erdemler hem Antik Yunan hem de İslam etkisinin ve sentezinin bir örneğini oluşturur. İbn Miskeveyh öncelikle Eflatun'un gelenekselleşmiş üçlü nefis/ruh anlayışını benimseyip nefsin erdeme ve erdemsizliklere temel oluşturan akli güç, gazabi güç ve şehvi güç olarak üçe ayırıp inceler.¹⁷¹ Bunu Aristoteles'in erdem görüşüne tekabül ettirir. Ona göre akıl gücü düşünme, ayırt etme ve gerçekleri araştırma gücü; gazabi güç yiğitlik, tehlikeler karşısında atılganlık ve her çeşit onuru arzulama gücü; şehvi güç ise bedeni arzuların gerçekleşmesini, beslenmeyi, cinsellik ve her türlü hissi hazları isteme gücüdür. Akıl gücü meleki (melek gibi), gazap gücü sebu'i (yırtıcı), şehvet gücü ise behimi (hayvani) güç olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu güçlerin "ortaya uygun davranma alışkanlığı" erdemleri, ifrat ya da tefrit şeklindeki aşırı uçlara uygun davranma alışkanlığı da erdemsizlikleri meydana getirmektedir. Bu üç güç birbirinden ayrıdır. Bu güçlerden biri güçlenirse ötekine zarar vermektedir. Bazen biri ötekinin fiilini yok etmektedir. Bu üç kuvvet, üç türlü nefis olarak da tanınmaktadır.¹⁷²

Akıl gücü mutedil olur, sadece gerçek bilgileri elde etmeyi arzularsa bundan ilim erdemi ortaya çıkar ve onu hikmet (bilgelik) erdemi izler. Şehvi güç mutedil olur, akıl gücünün buyruğuna girip ona itaat ederse iffet erdemi ortaya çıkar ve onu cömertlik takip eder. Yine gazabi güç dengeli olur, akıl gücüne boyun eğerse bundan da hilm erdemi doğar, onu da şecaat (cesaret veya yiğitlik) izler. Bu temel erdemlerden veya söz konusu güçlerin fiileriyle meydana gelecek "uyum" dan diğer bir temel erdem olan adalet erdemi ve bu erdemler altında sıralanan diğer "tali/ alt"

¹⁶⁹ Çağrı, Fazilet, ss. 269-270; Kaymakcan ve Meydan, s. 29.

¹⁷⁰ Fârâbî, Tahsilü's-Sa'âde, ss.156-157; Miriam Galston, **Politics and Excellence: The Political Philosophy of Alfarabi**, Princeton University Press, New Jersey, 1990, s. 64.

¹⁷¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk/ Ahlâk Eğitimi*, çev. A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2013, (Tehzîbu'l-Ahlâk), s. 32.

¹⁷² İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, s. 32.

erdemler ortaya çıkmaktadır.¹⁷³ Erdemlerin her iki tarafı kötülük olan iki aşırılığın ortası olarak tarifi üzerinden erdemlere iyilik; iki aşırılığa ise kötülük olarak değer standardı getirildiği düşünülebilir.

Gazâlî'ye göre, erdemlerin en belirgin özelliği kişide yerleşik bir karakter haline gelmesidir. Rastgele ortaya çıkan ve içinde bulunulan duruma mahsus davranışlar tam anlamıyla erdemli davranış niteliği taşımaz. Erdemli tutum ve davranışlar, üzerinde uzun uzadıya düşünmeden, ölçüp biçmeden, adeta kendiliğinden davranışa dönüşebilecek nitelikte olmalıdır.¹⁷⁴

Aristoteles'in ve İslam filozoflarının erdem anlayışı erdem ahlakı olarak da isimlendirilir. Erdem ahlakı, ahlak felsefesinin temel iki kuramı olarak görülen yararçı ahlak ve ödev ahlakı teorileri kadar eski ve köklüdür. Erdem ahlakı, ödev etiği gibi eylemin öncesindeki niyete ya da yararçı ahlak gibi eylemin sonrasında ortaya çıkan sonuca değil eyleyene bakar. Karaktere odaklanarak onu veya ona sahip olan bireyi iyi ya da yetkin olarak tanımlar. Eylem temelli değil eyleyen temellidir. Nasıl eylemde bulunduğumuzdan ziyade nasıl bir insan olduğumuz üzerinde durulur. Erdem ahlakında eylemi yaparken uyulan kural ve insanın içinde taşınan niyet ya da eylemin sonucunun sağladıklarından ziyade, eylemde bulunacak kişinin karakterinin ahlaki gelişimine önem verilir.

Erdem ahlakı eylemin başlangıç ve sonucunu bir arada değerlendiren ve aradaki süreçleri de göz önünde bulundurarak ahlaki eylemi gerçekleştiren öznenin sahip olması gereken erdem ve niteliklere odaklanan erdem anlayışıdır. Bu ahlak anlayışında önemli olan iyi kişinin ahlaki karakterinin geliştirilmesidir. İnsanın iyisi ruhun erdeme uygun etkinliği ya da birçok insani üstünlük ya da erdem var ise, ruhun bunlarda en iyisine ve en mükemmeline göre etkinliği olarak tanımlanır. İnsanın iyisi bütün ömür boyunca bu etkinlik içindedir. Ne tek bir kırlangıçla ne de tek bir güzel günle bahar gelmez. İyi bir gün ya da iyi bir kısa dönem bir insanı kutlu ve mutlu kılmaz. Bu nedenle ahlaki olanı belirlerken eyleme değil eyleyenin karakterine odaklanmak gerekir.¹⁷⁵

Görülüyor ki, erdem iyilik yönünde evrensel bir nitelik kazanmış değerler anlamına gelmektedir. “İyi” bir değer olarak bireysel ve kültürel özellikler taşır ve

¹⁷³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, s. 21.

¹⁷⁴ Gazâlî, *İhyâ*, C. III, s. 125.

¹⁷⁵ MacIntyre' den akt. Kaymakcan ve Meydan, s. 97.

görecelidir. Erdem ise bireysel ve kültürel niteliklerin ötesinde ve görecelikten olabildiğince uzaktır.¹⁷⁶ Belirtilen dört erdem olarak hikmet, şecaat, iffet ve adalet erdemlerinin her birine dahil olan türleri incelenmektedir.

1.1.3.1. Hikmet (Bilgelik) Erdemi Alt Erdemleri

İslam ahlak filozoflarından İbn Miskeveyh, Nasreddin Tûsî ve Kınalızâde Ali Çelebi, erdemler ile ilgili çalışmaları sonucunda hikmet erdemi çerçevesindeki erdem türlerini yediye ayırmışlardır. Bunları zeka, anlama hızı, zihin açıklığı, öğrenme kolaylığı (dikkat), akıl güzelliği, hafıza ve hazırcevaplık olarak ifade etmişlerdir. İslam ahlak filozofları İbn Miskeveyh, Nasreddin Tûsî ve Kınalızâde Ali Çelebi, bu erdemlerle hikmete kolaylıkla ulaşılabileceğini düşünmektedir.

Zeka, nefiste sonuçların süratle ve kolaylıkla ortaya çıkması, birçok özellik içinden kendine gerekli olanı kolayca seçip doğru sonuca ulaşabilme yetisidir. *Anlama hızı*, nefsin yalnızca öğrenilmesi gereken şeylere yönelerek gerekli olanı benimsemede “durmak, duraklamak” gibi erdemsizliklere ihtiyaç duymamasıdır. *Zihin açıklığı*, nefsin sarsılmadan ve karışmadan amaçları çıkarmaya hazır olmasını sağlayan melekedir. *Öğrenme kolaylığı (dikkat)*, nefsin dikkatli olma konusunda daha gayretli olması, keskin anlayışa sahip olmasıdır. *Akıl güzelliği*, nefsin varlıkları olduğu gibi kavramasında her maddeye uygun olan derece ve miktarı koruyup gözetmesini sağlayan melekedir. Ne zorunlu nesneyi terk ve ihmal eder ne de etkisi olmayan şeyi kullanır. *Hafıza*, akıl, tasavvur, tefekkür veya tahayyül vasıtası ile genelleştirilip düzenlenmiş anlayışların iyi korunup akılda tutulabilmesidir. *Hazır cevaplık*, kavranılmış ve hafızada muhafaza edilmiş anlayışların istenildiği zaman kolaylıkla hatırlanıp söylenebilmesidir.¹⁷⁷

Hikmet (bilgelik) erdemi, insan idrakı varlıkları kavradıkça gelişme göstermektedir.¹⁷⁸ Değerlerin pratiğe yansıtılabilmesi için hikmet (bilgelik) erdeminin alt erdemlerinin bilinmesi ve bireylerin onları eyleme dönüştürme konusunda bilinçli olmaları gerekmektedir.

¹⁷⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, ss. 37-39; 5-46; Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul Birleşik Yayınları, 2000, s. 165; Bircan ve Akalın, ss. 59-60.

¹⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, ss. 35-36; Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, ss. 127-128; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 86.

¹⁷⁸ Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 126.

1.1.3.2. Şecaat (Cesaret/ Yiğitlik) Erdemi Alt Erdemleri

Şecaat (cesaret) erdemi kapsamındaki erdem türleri on birdir. Bunlar; nefsin doygunluğu (yani müstağniliği ve diğerkâmlığı), yiğitlik ve mertlik, âlicenaplık, metanet, hilm, temkin (sukunet), şehamet, dayanıklılık, alçakgönüllülük, hamiyet, rikkat (incelik) olarak belirtilmiştir.

Nefsin doygunluğu, basit şeyleri küçümsemek, felaketlere ve onur kırıcı şeylere katlanma gücüne sahip olmaktır. Böyle bir nefse sahip olan kimse, kendisini daima küçük işlere alıştıtır ve onları küçük görür, işleri yoluna koyabilmeyi başarabilir. *Yiğitlik ve mertlik*, nefsin kendine hakim olması, korku vakti sabır ve temkinini koruyup, düzensiz ve dağınık hareketlere imkan vermemesidir. *Âlicenaplık*, nefsin bu dünyadaki şan, şöhrat, eğlence gibi şeylere düşkün olmaması, onların varlığı ile sevinip yokluğu ile kederlenmemesi, hatta ölümden korkmamasıdır. *Metanet*, nefsin bedbahtlık, elem, gazap ve zor günlere sabretme gücünün sarsılmaz olması, bu gibi durumlar oluştuğunda yenilmemesidir. *Hilm*, nefsin yumuşak ve tutarlı olması, kolay kolay gazaplanmaması, fitne koparmamasıdır. *Temkin (sukunet)*, dinin saygınlığını korumak veya onun prensiplerine uymamak ve benzeri şeylerden dolayı ortaya çıkabilecek düşmanlık, kavga ve tartışmalarda nefsin boşboğazlık ve safdilliğine imkân vermemesidir. *Şehamet*, güzel ad ve şan kazanmak için nefsin büyük işler görmeye karşı hırslı olmasıdır. *Dayanıklılık*, nefsin hoş a giden işler için kendi gücünü harcayıp, yorulmaktan çekinmemesidir. Alçakgönüllük, nefsin kendini daha aşağı durumlarda olanlara oranla yüksek görmemesidir. *Hamiyet*, hakli ya da korunması gereken başka şeylerde muhafazada kayıtsız olmamak, hürmette gevşeklik ve ihmalkârlık göstermemek, yeterlidir. Rikkat, başkasını başına gelen acı ve sıkıntıdan etkilenip üzülmesidir.¹⁷⁹

Şecaat (cesaret/ yiğitlik) erdemi ve değinilen alt erdemleri, gazap nefsinin akıl nefesine tabi olması, onun öğüdü ile oturup durması, hem gördüğü işin beğenilmesi hem de gösterdiği temkinin hoş a gitmesini sağlayan bir erdemdir.¹⁸⁰ Değerlerin

¹⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, ss. 37-38; Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, ss. 128-129; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, ss. 87-89.

¹⁸⁰ Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 127.

pratiğe yansıtılması için bireylerin gazap gücünü belli bir dengeyle kontrol etmesi ve değerler ile şecaat erdemi ilişkisini gözetebilmesi önem arz etmektedir.

1.1.3.3. İffet Erdemi Alt Erdemleri

İffet, erdemine giren erdemlerin sayısı on ikidir. Bu alt erdemler; hayâ, yumuşaklık, samimilik, dinçlik, perhiz, sabır, kanaat, vakar, ihtiyat, nizam, hürriyet, sahavet (kerem, eli açıklık, af, mürüvvet, iyilikseverlik, yardım, pay, yüzü yumuşaklık) şeklindedir.

Hayâ, kötü sayılıp azarlanacak, yersiz hareketler karşısında utanmamak için nefsin rezil işlerden uzak durmasıdır. *Yumuşaklık*, nefsin kızılması gereken yerlerde sükunetle hareket etmesidir, buna “mülayim” olmak da denir. *Samimilik*, nefsin kendini geliştirirken hoş a giden, beğenilen, rağbet kazandıran ve mutluluk kazandıran hususiyetler kazandırmasıdır. *Dinçlik*, Allah’ın sırrı ruhların mahiyeti hakkında çeşitli fikirler çarpışıp, zıt görüşler birbiri ile çekiştiğinde nefsin kararlı olması; güzel niteliklerle nefsi mükemmelleştirme sevgisidir. *Perhiz*, nefsin mükemmelliğini sağlayan güzel işlere sarılmadır. *Sabır*, nefsin kendisini kötü zevklere kaptırmaması için bedeni arzularına karşı dayanıklı olması, ondan hoş a gitmeyen işlerin çıkmamasıdır. *Kanaat*, yiyecek, içecek ve süslenilecek şeylerde aşırılık göstermemektir. *Vakar*, nefsin belli bir amaca ulaşmak istediğinde temkinli olması, boyun eğip köleleşmemesi, ele ayağa düşmemesi, ancak bu nedenle fırsatı da elden kaçırmamasıdır. *İhtiyat*, nefsin güzel işler gördükçe erdemli işler yaptıkça dikkatli olması, fazlalık ve noksanlığa imkân vermemesidir. *Nizam*, düzenlilik olarak da ifade edilir. Nefsi olayları iyi değerlendirmeye ve işleri gerektiği gibi düzenlemeye yönelir. *Hürriyet*, nefsin bir faziletidir. Nefsin dürüst, namuslu yollarla mal toplayıp iyi faydalı yerlere harcaması, hür olmak kişinin usulsüz mal edinmesine de engel olur. *Sahavet*, diğer adı cömertliktir. Mal mülkü gerektiği yerde gerektiği ölçüde ve gerektiği gibi harcamadır. Sahavet erdeminin kapsamına giren sekiz erdem vardır. Bunlar ise kerem, eli açıklık, af, mürüvvet, iyilikseverlik, yardım, pay, yüzü yumuşaklıktır.¹⁸¹

¹⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu’l-Ahlâk*, ss. 36-37; Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, ss. 129-130; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, ss. 87-89

İffet şehvet yetisinin akıl nefsinin iradesinde olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Böylelikle kişi hem iyilik yapar hem de düşkünlük esaretinden ve çılgınca davranışlardan kurtulur.¹⁸² Değerlerin pratiğe yansıtılması için bireylerin şehvet kevvetini belli bir dengeyle kontrol etmesi ve değerler ile iffet erdemi ilişkisini gözetebilmesi önem arz etmektedir.

1.1.3.4. Adalet Erdemi Alt Erdemleri

Adalet, erdeminin cinsine giren erdem sayısı on ikidir. Bunlar ise sadakat, ülfet, vefa, şefkat, merhamet, mükâfat, güzel işbirliği, güzel hüküm, hürmet, teslim, tevekkül, ibadettir.

Sadakat, beslenen sevginin dostun bütün arzularının yerine getirilmesine sebep olması, mümkün olabilecek her şeyin onun yolunda kurban edilmesidir. *Ülfet*, görüşlerin ve inançların müşterek olmasıdır. Bu, sık ilişkilerde ortaya çıkar ve geçimi sağlama konularında yardımlaşmayı doğurur. *Vefa*, yardım ve korumanın gerekli olduğu yerde hiçbir şeyin esirgenmemesidir. *Şefkat*, birinin başına kötü bir iş geldiğinde, bundan rahatsız olmak ve onu ortadan kaldırmaya çalışmaktır. *Merhamet*, dünyadaki iyi işlerde vatandaşlarına, hısım, akrabaya, arkadaş, dost ve kardeşlerine el uzatmaktır. *Mükâfat*, birinin bir iyiliğine karşılık aynı şekilde veya daha fazlasıyla karşılık vermektir. *Güzel işbirliği*, alışverişte ve harcamada birlikteliğe ve eşitliğe riayet edilmesi, bunun başkalarının isteğine de uygun gelmesidir. *Güzel hüküm*, ceza verilirken başkalarının hukukunun çiğnenmemesi, minnet ve özür dilemeye ihtiyaç duyulmamasıdır. *Hürmet*, akran ve arkadaşların, erdem sahiplerinin yerini, kıymetini ve değerini bilmek ve bununla ilgili olarak onların bütün ihtiyaçlarını güler yüz, hoş sözle yerine getirmektedir. *Teslim*, Allah'a itiraz etmek mümkün olmayan birine ait olan işe, gönlün olmasa da rıza göstermek, onu iyilik ve memnuniyetle yerine getirmektir. *Tevekkül*, yerine getirilmesi insan gücü ve imkânı olan işlerde, aklın anlayamadığı kesin bir fikir söylemenin mümkün olmadığı hallerde aceleye ve ihmale, eksik ve fazlalığa imkan vermemek, durumu değiştirmeye çalışmamaktır. *İbadet*, Yaradan'ı yüceltmek, O'nu ululamak ve O'na

¹⁸² Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nasirî, s. 127.

boyun eğmek; melekler, peygamberler ve imamlardan O'nun dostlarına saygı göstermek ve din sahibinin emirlerini yerine getirmektir.¹⁸³

Adalet erdemi düşünme, gazap ve şehvani yetinin birlik halinde olması ile oluşabilmektedir. Böylelikle kişiler iyiyi kötünden ayırt eden akıl yetisini kendilerine rehber edinip onun kontrolünden çıkmazlar. Aynı zamanda şehvet, lezzet, zevk yetilerinin hücumuna maruz kalıp felakate sürüklenmekten uzak durup insaf ve mürüvvet (mükemmel insaniyet) hissi geliştirirler.¹⁸⁴ Erdem türlerinin anlayışları yukarıda ifade edildiği şekildedir. Erdemlerin zıddı ise erdemsizlikler (reziletler) dir. Erdemsizlikler (reziletler) in de kendine ait isimleri vardır.

1.1.4. Değer ve Erdemsizlikler (Reziletler)

Dört temel erdemden her birinin ifrat ve tefrit taraflarına erdemsizlik denir. Erdem, ortada, erdemsizlikler ise ifrat (bir şeyde aşırı ileri gitme) ve tefrit (bir şeyde aşırı geri kalma) durumunda olur.¹⁸⁵ Her erdemin kendine ait sınırı vardır; ondan fazla veya eksiklik olması durumunda erdemsizliğe dönüşür. Örneğin erdemlilik bağlamında yerine getirilmesi gereken işlerde ihmalkâr olmak ya da iyi ve uygun olmayan işlere riayet edildiğinde erdem, erdemsizliğe (rezilete) dönüşmektedir. Daha somut bir aktarım sağlamak için erdem, dairenin “merkez”i, zıttı olan erdemsizlikler de “çevre” veya “ayrıntı” olarak düşünülebilir. Dairenin tek bir merkez noktası vardır, bu nokta da çevreden en uzak noktadır. Diğer noktalar ise merkez noktaya oranla çevreye daha yakın olurlar. Bunun gibi erdem de öz merkez noktası vardır, erdemsizlik çerçevesinden en uzak nokta olur. Bu merkezden hangi tarafa ne kadar uzaklaşılsa erdemsizliğe o kadar yaklaşılmış olur. Bu açıdan filozoflar, erdem in orta yer olduğunu, erdemsizliğin ise kenar olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁶

Erdem cinsi dört olduğuna göre erdemsizlikler de sekizdir. Hikmetin erdemsizlikleri sefihlik ve aptallık; cesaretin erdemsizlikleri atılganlık (gözükaralık)

¹⁸³ İbn Miskeveyh, Tehzîbu'l-Ahlâk, ss. 40-41; Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nasırî, ss. 131-132; Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî, ss. 87-89.

¹⁸⁴ Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nasırî, s. 127.

¹⁸⁵ Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nasırî, s. 133.

¹⁸⁶ Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nasırî, s. 132.

ve aşırı korkaklık; iffetin erdemsizlikleri çılgınlık (azgınlık) ve uyuşukluk, adaletin erdemsizlikleri ise zalimlik ve mazlumluktur.¹⁸⁷

Sefihlik, hikmet erdeminin ifratıdır, fikrin gerekli olmayan şeylere veya gerekli olan şeylere haddinden fazla sarfedilmesidir. Bu ahmaklık olarak da adlandırılmaktadır. *Eblehlik*, hikmet erdeminin tefritidir, yaratılışça eksiklik anlamına gelmemelidir. Aksine isteyerek düşünce gücünü az kullanmaktır.¹⁸⁸

Gözükaralık, şecaatin (cesaretin) ifratına aittir, başlanması hoşla gitmeyen biri işe girişmektir. Aşırı korkaklık, şecaatin (cesaretin) tefritidir, geri çekilmek gerekmeyen yerde geri çekilmektir.¹⁸⁹

Fücur ve doyumsuzluk, iffet erdeminin ifratıdır, duyusal zevklere gereğinden fazla düşkün olmaktır. *Uyuşukluk*, iffetin tefritidir, kanunun ve aklın izin verdiği lezzet ve nimetlerden tamamen yüz çevirip beden ve güçlerine zarar veren ve neslin tükenmesine neden olan sönmüşlüktür.¹⁹⁰

Zalimlik, adaletin ifratıdır, insafsız ve uygunsuz işlerle günlerini geçirmek ve geçimini temin etmektir. *Mazlumluk*, adaletin tefritidir. Geçimini temin etmek için gereksiz yere kişilere boyun eğmek ve ezilmektir. Zalim ve hain insanlar gereğinden fazla varlıklı, mazlumlara ise aksine yoksul, alelade insanlar ise orta halli bir hayat sürerler.¹⁹¹

Erdemler ve erdemsizlikler konusunda incelemelerimizi değerlendirdiğimizde birkaç sonuca ulaşmaktayız. Filozofların görüşlerinin benzer ve farklı yönleri söz konusudur. Filozofların erdem hakkındaki görüşleri değer anlayışlarının, bir uzantısıdır. Değer konusunda öznelci görüşe sahip olan Sofistler, erdemi insanın kendisini çevresine kabul ettirmesi için gerekli olan kapasite olarak ifade ederler. Erdemli insan da ikna gücü yüksek, dili ikna aracı olarak kullanma kapasitesine ve retorik güce sahip olan insandır. Diğer yandan Sokrates ve Platon, nesnel idealist ve nesnelci değer anlayışları doğrultusunda, erdemleri de nesnel ve evrensel kabul

¹⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, ss. 42-43; Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 134; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 96.

¹⁸⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, ss. 42-43; Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 134; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 96.

¹⁸⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, ss. 42-43; Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 134; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 96.

¹⁹⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, s. 44; Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 134; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 97.

¹⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, ss. 44-45; Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 134; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 98.

ederler. Zira evreni yöneten tanrısal akıl, logos, insanı kozmik düzene uyum göstermekle yükümlü tutmuştur. Öyle ki, erdemler bu yükümlülüğü yerine getirebilmek için gereken nesnel yeterlilikler ve kapasitelerdir. Bu yeterlik ve kapasitede her insanda vardır. Onların uyandırılıp harekete geçirilmeleri için alışkanlık kazanacak şekilde edinilmeleri önem taşımaktadır.¹⁹²

Filozofların değerler ve ahlaki erdemlerle ilgili açıklamalarını değerlendirdiğimizde, değer ve erdem kavramının birbirinin yerine de kullanıldığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra değerle erdem arasında bazı ayrımlar olduğunu düşünmekteyiz. Erdem denildiğinde sıradan insanların o fiil için seçtiği değerden bahsedilmez. Erdem haline gelmiş bir fiil, herkese göre iyi değere sahip bir fiil dolayısıyla herkesin kabul edeceği bir değerdir.¹⁹³

1.1.5. Değerlerin Kaynağı

Değerlerin kaynağı ile ilgili fikir sahibi olabilmek için “değerli olan bir şeyi, değerli yapan şeyin ne olduğu” veya “değerlerin kaynağında neyin bulunduğu” sorusunu sorarak düşünmeye başlamak daha sistematik bir inceleme sağlayacaktır.

Bu sorulara verilen cevapları din ve din dışı olarak sınıflandırmak mümkündür. Din dışı veya felsefi temellendirmeler değişik filozofların bakış açılarına göre akıl, sezgi ve duyguya dayandırılmıştır.¹⁹⁴ Örneğin değerleri Sokrates, Platon, Aristoteles, Kant akla; Epikür, Locke, D. Hume, J.Bentham ve J. S. Mill duyguya; Butler H. Sidwick, H. Bergson, G. E. Moore ise sezgiye dayandırmakta¹⁹⁵ değerlerin akıl, duygu veya sezgi yoluyla değerlerin bilinip belirlenebileceğini savunmuşlardır.¹⁹⁶ Bu görüşleri üç grupta sınıflandırarak inceleyeceğiz.

¹⁹² Özlem, Nesnelcilik/ Öznecilik, 2002, ss. 309-310; William Frankena, Etik, çev. A. Aydın, İmge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 123.

¹⁹³ Oktay, Fârâbî’de Değer Teorisi, s. 184.

¹⁹⁴ Recep Kılıç, **Ahlakın Dini Temeli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, (Ahlakın Dini Temeli), s. 14; Recep Kılıç, “Ahlaki Temellendirme Problemi”, **Felsefe Dünyası Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz 1993, (Ahlaki Temellendirme Problemi), s. 69, Ayşe Sıdika Oktay, “Kınalızâde Ali Efendi’de Ahlakî Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2015, Sayı: 35, (Kınalızâde Ali Efendi’de Ahlakî Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu), s. 94.

¹⁹⁵ Kılıç, Ahlakın Dini Temeli, ss. 14-84; Oktay, Kınalızâde Ali Efendi’de Ahlakî Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu, s. 94.

¹⁹⁶ Oktay, Kınalızâde Ali Efendi’de Ahlakî Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu, s. 94.

Birinci görüş “Haz veren şey, değerlidir.” ifadesine göre değerın temel ölçütü haz kabul edilmektedir. Hazın ortaya çıktığı şey iyi olurken hazzın değil de acının ortaya çıktığı şey de kötü anlamına gelmektedir.¹⁹⁷ Genel olarak da hazzın ortaya çıkmasını sağlayan şeyler değerli görülmektedir. Örneğin altın, gümüşten daha değerli¹⁹⁸ kabul edilmektedir. Zira maddi olarak bir gram altın ile bir gram gümüş kıyas edildiğinde altın paha olarak daha ağır basmakta ve kişiye daha yüksek oranda alım gücü sağlamaktadır. Bu nedenle altın gümüşten daha değerli olmakta ve daha çok haz sağlamaktadır. Hazcı etik kökenine indiğimizde Antik Yunan felsefesine dayanmaktadır. Platon’un ve Aristoteles’in görüşlerine karşı olanlar tarafından öne sürülmüş ve günümüze kadar devam etmektedir. Hazcı etiğin genel görüşünü “hazzın en yüksek iyi” kabul edilmesi olarak ifade edebiliriz. Hazcı etik, subjektif etik görüşü kategorisindedir.¹⁹⁹ Hazcı etik, kişi vicdanı karşısında nesnel bir ahlak yasasına karşı çıkmaktadır ve bu boyutu ile öznel bir etik görüşü savunmaktadır. Hazcı etik görüşü, ahlaki davranışı oluşturan şeyin ne olduğu ile ilgili olarak sıradan duygularımız ile çelişen özellik de göstermektedir²⁰⁰ ve buna bağlı olarak o bir ahlaki değer teorisi konumundadır.²⁰¹

İkinci görüş “Değer tanımlanamaz bir şeydir”. Bu değer anlayışı, değerın tanımlanamayacağı görüşüne dayanır. Değerın tanımlanamayacağı, fikri G. E. Moore’a dayanmaktadır.²⁰² İngiliz düşünür Moore, bu konuyu somutlaştırmak için mavilik kavramını ele alır. Bir gömleğin, ‘mavi desenli bir kumaş parçası’ şeklinde dile getirilebileceğini söyler. Ancak mavinin ne olduğunu, mavinin kendisinden daha farklı kavramlarla tanımlamak pek olası değildir. Mavilik olarak isimlendirilen özellik, bir insan tarafından algılanabilir veya algılanamayabilir. Algılanamadığı zaman maviliğin ne olduğunu ifade etmek kolay olmamaktadır. Örneğin renkleri bilmeyen bir renk körüne mavinin ne olduğunu ifade etmek pek olası değildir; tıpkı gözleri görmeyen birine rengi aktarmanın ifade etmenin olası olmadığı gibi. Dolayısıyla değerler de bu tür basit varlıklardır. Yani görülebilir veya görülmezler;

¹⁹⁷ Hüsamettin Erdem, **Ahlak Felsefesi**, Hü-Er Yayınları, Konya, 2003, (Ahlak Felsefesi), s. 39.

¹⁹⁸ Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, Adres Yayınları, Ankara, 2009, (Felsefeye Giriş), s. 127.

¹⁹⁹ Ahmet Cevizci, **Etîğe Giriş**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, (Etîğe Giriş), s. 44.

²⁰⁰ Türkeri, Etik Kuramları, s. 43.

²⁰¹ Cevizci, Etîğe Giriş, s. 44.

²⁰² Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 40; George Edward Moore, **Principia Ethica**, Cambridge, The University Press, 1978, ss. 7-8; Recep Kılıç, “Edward Moore’un Ahlak Felsefesi”, **Felsefe Dünyası Dergisi**, Felsefe Derneği Yayını, Ankara, Sayı: 1, 1991, s. 48.

algılanabilir veya algılanamazlar.²⁰³ Moore göre değerin tarif edilememesinin gerçek sebebinin onun basit kavram olmasına bağlar.²⁰⁴

Bu görüş birkaç açıdan eleştirilmektedir. Bunların en önemlisi, bu durumda bir topluma ahlaki veya estetik değerler üzerinde hiçbir konuşma, tartışma yapmanın mümkün olamayacağı; bunun ise toplumsal bir uzlaşmayı imkansız kılacağı itirazıdır.

Üçüncü görüş ise “Değerli olan tercih edilen veya arzu edilendir”. Üçüncü görüşe göre biz bir şeyi tercih ediyor veya seçiyorsak o değerli kabul edilmektedir. Spinoza konuda “Biz bir şeyi iyi olduğu için arzu etmeyiz, aksine onu arzu ettiğimiz için o şey iyidir.”²⁰⁵ ifadesi ile konu hakkındaki görüşlerini dile getirmektedir. Örneğin, Sokrates idamı tercih etmiştir; şüphesiz ölüm Sokrates için haz verici olmamıştır.²⁰⁶ Fakat O, ölümü yaşamaya tercih ederek, ölümü daha değerli görmüştür. Bu görüş değeri tamamen tercih eden kişiye bağlı olarak ele almaktadır. Değerlerin subjektif olduğunu savunmaktadır.²⁰⁷

Aristoteles ve onun gibi düşünülere göre aslında bunlardan hiçbiri doğru değildir. Çünkü ahlakın temel değeri olan iyi bu görüşlerde ya haz ya da arzu edilen yani arzu ile özdeşleştirilen bir şey olarak değerlendirilmektedir. İyi haz değildir, amaç olarak haz hiç değildir. Aristoteles ve onun gibi düşünülere değerlerin asla tanımlanamayacağı şeklinde bir kanaati de yoktur. İyi içeriğini oluşturan şey aslında bir bakıma erdemlerdir. Değeri ortaya koymaya yönelik haz duyarız, onu arzularız bu ayrı bir şeydir; ama bu onun haz olması ya da arzuyla eşitlemesi demek değildir. Değer erdemlere uygun eylemler yapılarak ulaşılan bir şeydir.

Din ile temellendirilen ahlaki değerler farklı filozoflar tarafından değişik yöntemlerle ele alınıp incelenmektedir. Fakat din ile temellenen ahlak teorilerinin öne çıkan yönü Tanrı’nın varlığı ile vahiy üzerinden temellendirilmeleridir.²⁰⁸ Öyle ki, iyi ve kötü belirlenirken Tanrı’nın buyrukları ölçüt kabul edilmektedir. Ancak Tanrı’ya dayanan ahlak teorileri, temel ahlak kurallarının belirlenmesinde vahye

²⁰³ Arslan, Felsefeye Giriş, s. 125.

²⁰⁴ Kılıç, Moore, s. 49.

²⁰⁵ Erdem, Ahlak Felsefesi, s. 41.

²⁰⁶ Arslan, Felsefeye Giriş, s. 129.

²⁰⁷ Emine Meliha Kurttaş, “Değerlerin Kaynağı ve Anlamlandırılması”, **International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı: 12, No: 21, s. 355.

²⁰⁸ Kılıç, Ahlakın Dini Temeli, s. 14; Oktay, Kınalızâde Ali Efendi’de Ahlaki Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu, s. 94.

verdikleri değer göre farklılık gösterirler. İlk olarak Eflatun tarafından sorulan ve “ X Tanrı istediği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Tanrı onu istemektedir?” sorun daha sonra Euthyphro tartışması olarak sistemleştirilmiştir. Bu sorun birçok filozof ve ilahiyatçıyı ilgilendirmiştir.²⁰⁹

Değerlerin kaynağı konusunda kapsayıcı genel ahlak yasalarına ulaşmak amaçlanmaktadır. Ancak, din dışı temellendirmenin imkanı ile ilgili sorunların yanı sıra dini temellendirme bağlamında dikkat çeken sorunlar; ahlaki görecelik (izafiyet/relativizm) ve şüpheciliktir. Değerlerin mutlak olabilmesi ve ahlaki görelilikten arındırılması için mutlak bir varlık yani Tanrı için ilişkilendirilmesi ve temellendirilmesi gerektiği düşünülür.²¹⁰ Bu konudaki tartışmalar hala devam etmektedir.²¹¹ Tartışmalar yeni bakış açılarına kapı açmaktadır.

Değerlerin kaynağı konusunda iki temel sınıflandırma olduğu belirlenmiştir. Bunlar akıl, sezgi ve duyguyu temel alan felsefi bir diğer ifadeyle din dışı; Tanrı'nın buyruklarını ve vahyi temel alan din temelli bakış açısıdır. Değerlerin kaynağının belirlenmesinde felsefi bakış açısının temel alınmakla birlikte değerlerin kaynağının dini yönünün de göz önünde bulundurulması önemlidir. Değerlerin anlamlandırılması ve pratiğe yansıtılması sürecinde özellikleri ve nasıl sınıflandırılacağı göz önüne alınması gereken konulardandır.

1.2. DEĞERLERİN ÖZELLİKLERİ VE SINIFLANDIRILMASI

Değerlerin özellikleri ve sınıflandırılması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüşse de bu görüşler birbirine yakın görüşlerdir. Bu görüşlerin her biri değer farklı bir özelliğine dikkat çekmektedir. Değerlerin özellikleri ve sınıflandırılması, ortak noktalardan hareketle aktarılmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Değerlerin Özellikleri ve İşlevleri

Değerler, tarihi birikimlerden beslenen, üzerinde toplumsal görüş birliği olan kabuller, köklü inançlardır. Sosyal hayatı düzenleyen, karar vermede ölçüt işlevine

²⁰⁹ Kılıç, Ahlakın Dini Temeli, s. 16; Oktay, Kınalızâde Ali Efendi'de Ahlaki Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu, s. 95.

²¹⁰ Kılıç, Ahlakın Dini Temeli, s. 16; Oktay, Kınalızâde Ali Efendi'de Ahlaki Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu, s. 95.

²¹¹ Oktay, Kınalızâde Ali Efendi'de Ahlaki Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu, s. 95.

sahip, toplumsal düzenleyici öğelerdir. Kültürün sürekliliğine katkı sağlar, bireylerin tutumlarının alt yapısını oluşturur, çevreyle etkileşim ile işlevsellik kazanırlar. Motive edicive, teşvik edici rolleri vardır. Kişilerin benlik algılarını oluşturmalarına olumlu katkı sağlar. Aidiyet, birlik-beraberlik duygularını pekiştirir. Tüm farklılıklara karşı hoşgörülü olmayı ve onları zenginliğe dönüştürmeye katkı sağlar. Değerler, yaşayarak öğrenilir, öğretilir. Değerler, bireyleri ahlakî açıdan geliştiren en temel öğelerdendir.²¹²

Değerler kişisel keyfin üzerindedir. Mesela, hoşgörü değeri sosyal ilişkilerde anlayış ve uyum ortamının oluşmasını sağlar. Merhamet değeri, insanların birbirlerini anlamalarını, empati kurarak davranmalarını sağlar.²¹³ Değerler yeniliğe, insanların ihtiyaçlarına göre güncellenmeye uygun yapıdadır. Yaşanan durumların etkisi ile değer öncelikleri belirlenebilir. Örneğin Çanakkale Savaşı'nda Türk askerleri açlık, susuzluk, yorgunluk, aileye özlem gibi birçok durumun önüne vatanseverlik değerini almışlardır. Yiyecek-içeceklerini arkadaşları ile paylaşmış; paylaşma, diğerkâmlık değerlerine daha öncelik vermişlerdir. Bu onların özünde ahlaki ve manevi değerleri biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçları gidermeye tercih ettikleri anlamına çıkar. Manevi ve ahlaki değerleri maddi şeylere tercih etmişlerdir.

Değerler, onları uygulayan kişilerin kültürüne göre farklılaşabilmektedir. Toplumdan topluma kültürel etkilere bağlı olarak değişebilmektedir. Her bir bireyin ve toplumun kendine has, çeşitlilik gösteren değer algılama tasarımı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra aynı değere sahip farklı iki toplumda bile bireylerin o değere bakış açıları ve hassasiyet dereceleri farklı olabilmektedir.²¹⁴ Değerler, bireylerin toplumdaki statüsünde etkili olabilmektedir. İçselleştirdiği değerlerine göre birey diğer bireylerle toplumsal bir hayat yaşar, birlik beraberlik bağları oluşturur.²¹⁵

²¹² Mehmet Zeki Aydın ve Şebnem Akyol Gürler, **Okulda Değerler Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2012, s. 7.

²¹³ Halil Ekşi ve Ahmet Katılmış, **Karakter Eğitimi El Kitabı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011, s. 11.

²¹⁴ Reboul'dan aktaran Kubilay Yazıcı, "Değerler Eğitime Genel Bir Bakış", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi-TÜBAR**, Sayı: 19, 2006, ss. 504-505; Abdullah Ünlüsoy, "İnsan Bilimlerinde Olgu-Değer Ayrımının Meydana Getirdiği Problemler", **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2017, s. 236.

²¹⁵ Kuşdil ve Kağıtçıbaşı'dan aktaran Kubilay Yazıcı, "Değerler Eğitime Genel Bir Bakış", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi -TÜBAR**, Sayı: 19, 2006, ss. 504-505.

Değer; zaman içinde keşfedilmekte, yaşam deneyimleri, tarihsel ve kültürel etkileşimlerle gelişmekte ve şekillenmektedir.²¹⁶

Değerler taşıdıkları öneme göre aralarında sıralanırlar. Bu sıralama değer önceliklerini belirleyen bir sistem oluşturur.

Değerler ele alındıkları disipline göre anlam kazanmaktadır. Örneğin matematikte bir sayıyı; iktisatta kar marjını, psikolojide tercih ölçütünü yansıtmaktadır. Değerler soyuttur. Hem bireysel hem toplumsal anlamda birleştirici özelliğe sahiptir. Bilişsel yapıdan çok duyuşsal alana hitap ederler.

Değerler, bireyler ve toplumlar tarafından benimsenen birleştirici niteliğe sahip olgulardır. Aynı zamanda toplumun sosyolojik yönünü de gözetirler.²¹⁷ Bireyi ve toplumu iyiliğe, güzelliğe, doğruluğa yönlendirirler. Değerler, sadece bir bilinç evresi değil; bireylerin duygu ve heyecanlarını da kapsayan yargılardır. Bu bağlantıları itibarı ile bireylerin bilincinde yer eden davranışı yönlendirirler.²¹⁸

Değerler kişilerin hedefini ve ölçütünü belirler. Gerek bireye gerekse de toplumlara ahlaki davranış geliştirme süreçlerinde kılavuzluk ederler. Bireye bilinç kazandırarak, ahlaki davranışlarda bulunmasına katkı sağlarlar. Bireyi bencillikten arındırarak ona erdemli birey olma hedefine ulaşmasına rehberlik ederler.

1.2.2. Değerlerin Sınıflandırılması

Araştırmamızda değerlerin teorik alt yapısını oluşturmak için literatür incelendiğinde, değerlerin sadece bir disiplinin kapsamında olmadığı aksine birden çok disiplinin ilgisinde ve insanın söz konusu olduğu tüm alanların dâhilinde olduğu görülmektedir. Bu durum değerler hususunda farklı tanım ve farklı sınıflandırmalar ile çok boyutlu verilere erişim imkânı sağlamış bulunmaktadır. Böylelikle ilgili her disiplinin verilerini inceleme ve daha kapsamlı bir bakış açısına erişme imkânı yakalanabilmektedir. Biz çalışmamızın mahiyeti itibarı ile değerleri; yapısal açısından ve sistematik açıdan olmak üzere iki ana sınıfta inceleyeceğiz. Akabinde yapısal açısından değerleri; subjektifliğini savunanlar, objektifliğini savunanlar,

²¹⁶ Necip Çetin ve Çetin Balanuye, “Değerler ve Eğitim İlişkisi Üzerine”, **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, Sayı: 24, Bahar 2015, s. 199.

²¹⁷ Mustafa Aydın, “Değerler, İşlevleri ve Ahlak”, **Eğitime Bakış**, , Yıl: 7, Sayı: 19, 2011, s. 40.

²¹⁸ Ahmet Gündoğdu, “Değerlerle Yaşamak”, **Eğitime Bakış**, Yıl: 6, Sayı: 18, Ekim, Kasım, Aralık, 2010, s. 11.

subjektif ve objektif yanlarının ikisini birden gerekli görenler alt başlıkları ile sınıflandıracğız. Sistematik açıdan değerler başlığında ahlaki, estetik, dini ve milli değerleri ele alacağız.

1.2.2.1. Yapısal Açıdan Değerler

Değerlerin toplumdan topluma ve insandan insana değişen nitelikler mi olduğu yoksa sadece değer biçmelerden mi ibaret olduğu sorusunun cevabını bulmaya çalışmak değerlerin yapısının ne olduğunu düşünmeye yönlendirmektedir. Değerlerin yapısının belirlenmesi değerler konusunun en önemli sorunlarından²¹⁹. Değerlerin yapısı ile ilgili farklı bakış açıları mevcuttur. Bunları genel olarak üç grupta ele almak mümkündür. Birincisi değerlerin subjektif yani öznel olduğu görüşü; ikincisi değerlerin objektif yani nesnel olduğu görüşü ve üçüncüsü ise değerlerin hem subjektif hem de objektif olduğu görüşüdür. Değerlerin subjektif olduğunu düşünenlere göre değerleri değer yapan ona anlam yükleyen kişilerdir. Değerlerin objektif olduğunu düşünenlere göre değerler mutlak²²⁰tır. Değerlerin hem objektif hem de subjektif olduğunu düşünenlere göre ise değerlerin kişiden kişiye göre değişen bir yanı olduğu gibi mutlak bir yanı da vardır.

1.2.2.1.1. Sübjektifliğini Savunanlar

Değerlerin yapısı ile ilgili birinci görüşe göre değerler öznel ve relatiftir. Bir şeyin değeri ona yüklenilen anlamdır. Bir diğer ifadeyle değerler, onlara anlam yüklendiği, değerli görüldükleri için değerlidirler.²²⁰ Değerlerin sübjektifliği ya da bir diğer ifade ile öznelliği yaklaşımı değerlerde şu özellikleri ön plana çıkarır: değerler, özneyle, onun arzulanan, ilgileri, amaçları, ihtiyaç ve beklentileri ile ilgili olup öznenin şeylere, nesnelere, olgulara sonradan ekledikleri niteliklerdirler. Değerler, öznenin teorik değil, pratik yöneliminin ürünüdürler; yani öznenin, şeylere, nesnelere sonradan ekledikleri özelliklerdir. Değerlerin öznenen bağımsız bir varlıkları bir başka ifadeyle kendilikleri yoktur. Değerler “olan”ı değil “olması

²¹⁹ Bircan, Felsefe, Sosyoloji ve Değerler, s. 16.

²²⁰ Harun Tepe, 2009, s. 7. <http://www.flsgidergisi.com/sayi7/1-10.pdf>

gereken”i ifade ederler. Değerler, öznenin ilgi, amaç, arzu ve beklentilerine “uygun olanlar (olumlu değerler)”, “uygun olmayanlar (olumsuz değerler)” olarak ikiye ayrılırlar. Değerler, öznellikleri nedeni ile öznel arasında hep tartışma konusu olurlar ve bunun sonucunda hep bir değer rölativizmi çıkar.²²¹ Protagoras “insan her şeyin ölçüsüdür” der ve bu görüşü ile değerlerin subjektifliğini savunmaktadır.²²²

Değerlerin subjektifliğinin (öznelliğinin) savunulduğu görüşe göre değerlerin kaynağı insan sujesi (öznesi) dir. Nesnelere, olaylara ve varlıklara değerlerini veren ve yükleyen insandır. Kant bu konuda görüşlerini “insan zihni kendi yasalarını nesneler dünyasına dikte eder, yerleştirir.” ifadesi ile belirtir.²²³ Eğer insan olmasaydı ve varlıklarla ilişki içerisine girerek onlara değer atfetmeseydi, onlar fark edilemeyen varlıklar olurlardı. Bu nedenle değerler farklı kültür grupları ve fertlere göre değişmektedirler.²²⁴ Değerlerin öznel ve rölatif olduğunu savunanlar değerlerin bireylerden bağımsız olamayacağı kanaatini taşımaktadırlar. Mesela “iyi” veya “güzel” şeklinde değer belirten kelimelerin kişinin ona yüklediği anlam itibarıyla tanımlanması, değerın bireyden arınık bir gerçekliğinin olamayacağı anlamına gelmektedir.²²⁵ Yine değerın öznel olduğu düşüncesinde olanlar gündelik hayattaki deneyleri de ölçüt kabul etmektedirler. Zira şüpheli filozoflara göre inanç ve ahlak temelli kabuller topluma ve döneme göre farklılık gösterebilmektedir. Bunun sebebi değerlerin öznel olmasıdır. Mesela, acıkan biri için yemek büyük bir değere sahiptir. Buradan hareketle aynı şeylerin normal koşullar altında aynı değere sahip olduğunun söylenemeyeceği kanaatine erişilmektedir.²²⁶

Dolayısıyla iyilik, doğruluk, güzellik gibi değerlerin objektif gerçekliklerinin olmadığı kişisel duygu ve tutumlardan ibaret oldukları düşünülmektedir. Değerler, bir kültürden diğerine farklılık göstermekte olup kişinin çevresinden, kültüründen, mizacı tarafından belirlenen şahsi ve sosyal tercihlerinden etkilenmektedirler.²²⁷

Bir müzik parçası bir toplum için müzikal anlamda çok yüksek bir değere sahipken farklı bir toplum için aynı anlamı taşımayabilir veya başarısız olarak

²²¹ Doğan Özlem, **Etik- Ahlak Felsefesi**, Say Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 172.

²²² Platon, “Theaitetos”, **Diyaloglar 2**, çev. Macit Gökberk, İstanbul, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, 152a.

²²³ Hüsamettin Erdem, **Ahlak Felsefesi**, Hü-Er Yayınları, Konya, 2000, s. 35.

²²⁴ Erdem, s. 38.

²²⁵ Şafak Ural, “Epistemolojik Açıdan Değerler ve Ahlak”, **Doğu Batı**, Yıl: 1, Sayı: 4, 1998, s. 46.

²²⁶ Arslan, Felsefeye Giriş, s. 169.

²²⁷ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s. 433.

değerlendirilebilir. Hasta bir insan için ilaç, yüksek gelirli bir iş imkânından çok daha değerli olur. Yine bir anne için evladının beslenme ihtiyacını karşılayan gıda malzemesi onun nazarında altından daha değerlidir.

Değerlerin sübjektif (özel) olduğunu savunanlara karşın değerlerin mutlak ve değişmez olduğunu savunanlar da vardır.

1.2.2.1.2. Objektifliğini Savunanlar

Değerlerin objektifliğinin savunulduğu bu yaklaşıma göre bir değer varlık bilimi (ontolojisi) vardır ve bu bilim çerçevesinde değerler, tıpkı doğa yasaları gibi gerçek (reel) bir nitelik taşımaktadırlar.²²⁸ Değerli olan doğrudan değer objesinin kendisi olup değerlerin bir gerçekliği söz konusudur.²²⁹ Yani nesnenin obje değerini kendi içinde taşıdığı düşünülmektedir.

Felsefe tarihinde değerler sorunu nesnelci ve öznelci değer anlayışları çerçevesinde ilk kez Antik Yunan'da belirmiştir. Bu dönemde hem sadece insan aklıyla erişilebilen evrensel yasaların temelleri inşa edilmiş; hem de dogmatik ve mutlak olguların varlığına karşın insanın sezgisel iç özgürlüğünü kullanmasına fırsat veren rölatif bilgi ve ahlak anlayışı doğmuştur. Antikçağ'da Sofistler, insan bilgi ve davranışlarındaki gelişigüzel, saf özellikleri vurgulamış, relativist, tikelci bir yaklaşım benimsemişlerdir. Sokrates, Platon ve Aristoteles ise değerlerin nesnelliğini savunmuşlardır.²³⁰

Buna bağlı olarak da her değerın insanların yargılarından ve toplumdan bağımsız bir şekilde mutlak manada iyi, doğru, güzel veya kötü, yanlış, çirkin olduğu kabul edilmektedir. Felsefe tarihinde bu düşüncenin ilk savunucuları Sokrates ve öğrencisi Platon'dur. Onlara göre örneğin cesaret, adalet, cömertlik, dindarlık gibi şeylerle ilgili olarak bütün insanlarda ortak fikir mevcuttur.²³¹ Aynı şekilde yardımlaşmak, doğruluk, saygı gibi değerlerin kendileri değerlidir. Bunlar mutlak

²²⁸ J. Donald Butler, "Eğitimde Değer Kuramının Rolü", **Educational Theory**, Sayı: 4, No: 70, Ocak, 1954'den aktaran Ferhan Oğuzkan, "Değerler Özel Mi Yoksa Nesnel Midir?", **Eğitim ve Bilim**, Cilt: 10, Sayı: 60, 1986, s. 42.

²²⁹ Erdem, s. 38.

²³⁰ Frank Thilly, **Yunan ve Ortaçağ Felsefesi**, çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2002, s. 92; Nesrin Kale, "Ben-Öteki ve İletişimsel Etik", **Bilgi ve Değer**, (Ed. Şahabettin Yalçın), Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 151; Kurttaş, s. 355.

²³¹ Arslan, Felsefeye Giriş, s. 166; Bochenski, ss. 58-59.

olarak doğru ve değerlidir. “Yalan söylemek kötüdür.” şeklindeki bir ahlaki yargı, “ $2 \times 2 = 4$ ’tür” ile “Deniz seviyesinde su 100 derecede kaynar.” yargıları nesnel içerikli yargılardır.

Değerlerin objektifliğini savunanlar, değere konu olan obje karşısında insanların birtakım farklı tavırlar sergilediklerini düşünmektedirler. Yani insanlar; sahip oldukları hal ve durumlarının, çevre şartlarının, biyolojik ve psikolojik yapılarının, zaman ve mekânın etkisi ile değerleri farklı algılamaktadırlar.²³² Değerlerin nesnel ve değişmez olduğu kanısında olanlar insana, kültüre, zamana göre değişenin “değerler” değil de “değerlendirmeler” olduğu kanaatindedirler.²³³

Değerlerin objektif bir var oluşa mı sahip olduklarını yoksa kişilerin subjektif değerlendirmelerinin mi onları belirlediği sorusu üzerine düşünülmektedir. Yani bir şey iyi ve kötü olarak değerlendirildiğinde o şeyin değer biçen insanın değerlendirmesi dışında gerçekten iyi veya kötü değeri var mıdır? Eğer değerlerin değerlendirmelerden bağımsız objektif bir var oluşları varsa onu insanlar bilebilirler. Aynı zamanda insanların bu değer hakkında zamana ve mekana göre yaptıkları değerlendirmeler, yargılar şartlar değiştiğinde bile değerlerin neliği, objektifliği değişmez. Zira böyle bir durumda değişen değerler değil onu algılayan insanlar olmaktadır.²³⁴

Değerlerin objektif yönünü savunanlar subjektif yönünü dışladığından, subjektif yönünü savunanlar objektif yönünü dışladığından subjektif ve objektif yönünün her ikisinin birden gerekli olduğunu düşünenler üçüncü grubu oluşturur.

1.2.2.1.3. Subjektif ve Objektif Yanlarının Her İkisini Birden Gerekli Görenler

Değerlerin subjektif ve objektif yanının her ikisini birden gerekli görenler, düşünür gruplarının çoğunluğunu oluşturmaktadır. Değerin hem subjektif hem de

²³² Erdem, Ahlak Felsefesi, s. 39.

²³³ Arslan, Felsefeye Giriş, s. 167.

²³⁴ Ayşe Sıdika Oktay, “İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler ve Bunların Global Ahlaka Etkileri”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu**, (Ed. Recep Kaymakcan ve diğerleri), Dem Yayınları, 2007, (İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler), s. 132.

nesnel bir yanı olduğu fikrine sahiptirler. Değerlerin ne sadece özneye ne de sadece nesneye bağlı olduğunu düşünmektedir.²³⁵

Buna göre değer, nesnelerin nitelikleri ile bu niteliklere ihtiyacı olan, onlardan hoşlanıp onları arzulayan öznenin nitelikleri arasındaki bir ilişkiye dayanmaktadır. Dolayısıyla değerli olmasının bir yanı özneye, diğer yanı da değeri yüklenen nesneye, objeye ait olmaktadır.²³⁶

Diğer iki görüş uç olduğundan değerlerin subjektif ve objektif yanlarının her ikisinin birden gerekli görüldüğü görüş sağduyuya daha yakındır.

1.2.2.2.Sistemik Açıdan Değerler

Değerler alanında sınıflandırma çalışmaları yapmış kişilerden biri de Spranger'dir. O değerleri; bilimsel değerler, ekonomik değerler, estetik değerler, sosyal değerler, politik ve dini değerler şeklinde sınıflandırmaktadır.²³⁷ Bilimsel değerleri hayata geçirmiş, içselleştirmiş olan bir insanın deneysel, akılcı, eleştirici bir yapıda olduğuna; ekonomik değerlere sahip bireyin yararlı ve pratik olanı önemseydiğine; estetik değerlere sahip olan kişinin simetri ve uyuma önem verdiğine, hayatı olayların çeşitliliği olarak görebildiğine; sosyal değerleri benimsemiş bir şahsın insan sevgisi ile dolduğuna ve bunu davranış haline getirebildiğine, politik değerlere sahip olan bir kişinin kişisel gücü önemseydiğini; dini değerlere sahip kişinin ise evreni bir bütün olarak kavrayabildiğine²³⁸ işaret eder.

Spranger'in bu değer sınıflamaları daha sonraki yıllarda Allport ve arkadaşlarının²³⁹ çalışmaları ile geliştirilmiş ve bu konuda bir değer ölçeği oluşturulmuştur.

Nelson değerleri bireysel değerler, grup değerleri ve sosyal değerler şeklinde²⁴⁰ sınıflandırmaktadır. Bireysel değerlerin doğrudan kişisel tercihlerimizden

²³⁵ Erdem, Ahlak Felsefesi, s. 39.

²³⁶ Erdem, Ahlak Felsefesi, s. 39.

²³⁷ A. E. Puente, J. Awkard, T. Tesh and D. Southard, "Values of psychology and nonpsychology majors", **Psychological Reports**, 59, 1986, ss. 880-882; C. Throw, **Paths to Educational Reform**, Educational Technology Publications, New Jersey, 1971.

²³⁸ Eduard Spranger, **Types of Men**, yay. Halle, Max Neimeyer, 1928.

²³⁹ G. W. Allport, P. E. Vernon ve G. Lindzey, **A Study of Values** (3rd ed.), MA Houghton Mifflin, Boston, 1960.

²⁴⁰ Daniel T. Naylor and Richard A. Diem, **Elementary and Middle School Social Studies**, Random House, New York, 1987, ss. 349-350.

etkilendiğini, grup değerlerinin aile, kulüp vb. gibi grubu oluşturan üyeler tarafından paylaşılarak belirlendiğini, sosyal değerlerin ise bireyin içinde bulunduğu mevcut toplumsal yapı içerisinde şekillendiğini belirtmektedir.

Rokeach ise değerleri amaç değerler ve araç değerler şeklinde incelemektedir.²⁴¹ Rokeach değerler ile ilgili olarak, amaç değerlerin yaşamın temel amaçlarını içeren kişisel ve sosyal değerler olduğunu²⁴² ifade eder. Barış, eşitlik, mutluluk, erdem, başarılı olma, kendine saygı, özgürlük, aile güvenliği, ulusal güvenlik vb. değerleri bu gruba dâhil eder. Araç değerlerin ise amaç değerlere erişmek için önemli olduğunu vurgular ve cesaretli, mantıklı, sorumluluk sahibi, kibar, dürüst, hırslı, yardımsever, neşeli, sevecen v.b. değerleri araç değerler olarak örnekler.

Değerlerin sınıflandırılması konusunda en çok kabul edilen ve bilinen sınıflandırmalardan biri de Schwartz'ın yapmış olduğu sınıflandırmadır.

Schwartz'ın ise, diğer düşünürlerin sınıflamalarının yanı sıra değerleri, güdüsel yönden on sınıfta ele almıştır. Bu sınıflandırmaya elli altı tane değeri dahil etmiştir. Bu on değer sınıflandırmasını delillendirmek için kırk dört ülkede çalışma gerçekleştirmiştir.²⁴³

Schwartz'ın çalışmasındaki değer gruplarının, güdüsel amaçları doğrultusunda, birbirleriyle uyumlu veya çelişkili olabilecek nitelikte bulundukları düşünülmektedir. Ayrıca Schwartz'ın çalışmasına göre, değerler kültürel ve bireysel seviyededir. Kültürel seviyede değerler, toplumun genelinin paylaştığı, toplumsal normlara dayanan soyut fikirler olarak belirtilmektedir. Bireysel seviyede ise değerler, bireyin yaşamını yönlendirmedeki önemi açısından değerlendirilmektedir.²⁴⁴ Schwartz'ın değer sınıflandırması yaparken birey bazlı ve toplum bazlı bir temel üzerinden düşündüğü gözlemlenmektedir.

Schwartz'ın değer kategorizasyonuna göre belirlemiş olduğu değerleri “güç, başarı, hazcılık, uyarılım, özyönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, geleneksellik, uyma, güvenlik” olarak ifade edebiliriz. Schwartz bu değerleri yatay ve dikey olarak

²⁴¹ Milton Rokeach, **The Nature of Human Values**, The Free Press, New York, 1973.

²⁴² Milton Rokeach, **Belief, Attitudes and Values: A Theory of Organization and Change**, Jossey-Bass Inc., San Francisco, 1968.

²⁴³ S. H. Schwartz, “Universals in the Content and structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries”, **Advances in Experimental Social Psychology**, (Ed. M. Zanna), Academic Press, New York, 1992, ss. 1-65.

²⁴⁴ Schwartz, ss. 1-65.

iki boyut üzerinden sınıflandırmaktadır.²⁴⁵ Spranger, Rokeach ve Schwartz'ın değer sınıflandırmalarına baktığımızda Schwartz'ın yapmış olduğu değer sınıflandırmasının daha kapsamlı olduğunu ve evrensel nitelikte olabileceğini dile getirebiliriz.

İslam ahlakının değer sınıflandırması kapsamında *Ahlâk-ı Alâî* eserinin yazarı Kınalızâde'nin görüşleri dikkate alındığında değerler bireysel, toplumsal ve evrensel nitelikli değerler²⁴⁶ şeklinde incelenebilmektedir.

Türkiye'de değer sınıflaması odaklı yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Modern dönem Türk düşüncesinden Güngör, Spranger'e ait altı değer sınıflandırmasına ahlaki değerleri de eklemiştir. O değerleri; estetik, teorik, iktisadi, siyasi, sosyal ve dinî değerler²⁴⁷ şeklinde incelemiştir. Güngör, insanların hayatlarında değerlerine farklı derecelerde kıymet verdiğini ve bunun olumlu yansımalarının somut olarak gözlemlenebildiğini dile getirmektedir.

Değerlerin sınıflandırılması hususunda görüşlerine başvurduğumuz bir düşünürümüz Türk düşüncesinin önemli isimlerinden Ülken'e göre, değerleri içkin değerler, aşkın değerler ve normatif değerler şeklinde üç başlık altında toplamaktadır.²⁴⁸ Ülken insani açıdan bakınca değerün üst üste konmuş üç evrimli safha olarak görüldüğünü ifade eder ve değerlerin gelişim aşamasında, insanlığın ilk karşılaştığı değerler âleminin içkin değerler âlemi olduğunu belirtir. *İçkin değerler*, kelimeler, duygular ve nesneler ile ilişkiden ortaya çıkan ve bilinçle çevrelenen, "inanma"dan ziyade "bilme"nin baskın geldiği değerlerdir. Bunlar teknik, sanat ve bilgi değerleridir.²⁴⁹ *Aşkın değerler*, kişinin diğer insanlarla iletişimde ortaya çıkan değerlerdir. *Normatif değerler*, bireylerin tutumlarındaki sözlerindeki değişikliğe bağlı olarak ortaya çıkan değerlerdir.²⁵⁰ Ülken, normatif değerleri tam olarak değer gibi görmemekte, onları değerlerin ölçüsü kabul etmektedir. Normatif değerlerin,

²⁴⁵ S. H Schwartz, "Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications / Basic human values: Theory, measurement, and applications", *Revue Française de Sociologie*, 47, 2006, ss. 249-288.

²⁴⁶ Bkz. Resül Altuntaş, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak Eğitime İlişkin Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2015, s. 73.

²⁴⁷ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam, 1993, s. 61.

²⁴⁸ Ülken, *Bilgi ve Değer*, ss. 386-388.

²⁴⁹ Ülken, *Bilgi ve Değer*, s. 399.

²⁵⁰ Poyraz, ss. 85-86.

değerler arasında bir kıyas ve değerlendirme yapılmasını sağladığını düşünmektedir.²⁵¹

Mengüşoğlu, insanın sayısız eylemlerinin ve eylem alanlarının bulunduğunu düşünmekte ve bu eylemlerin her bir grubuna, bir değer grubunun karşılık geldiğini belirtmektedir.²⁵² Mengüşoğlu'na göre değerler; yüksek değerler, araç değerleri ve davranış değerleri şeklinde üç kategori üzerinden incelenebilir. O dini değerler, mutlak değerler, manevi değerler, ahlaki değerler, milli değerler, hukuki değerler, idealler, inançlar, dürüstlük, dostluk, sözünde durma gibi değerleri yüksek değerler sınıfına dâhil eder.²⁵³ O yarar ve çıkar alanıyla ilgili değerleri; yarar ve çıkarın her türlüünü, kayırmaları, maddi değerleri, hoş olanları, tutkuları, güç, iktidar faktörlerini, ün ve şan hırsı araç değerler olarak nitelendirir. Yapıp etmelerimizi yöneten değerleri ise davranış değerleri olarak ele alır.²⁵⁴

Ele aldığımız üzere değerler hakkında çeşitli kategorizasyonlar ile karşılaşmaktadır. İlk olarak ifade edilecek olanlar ise Nelson, Spranger, Rokeach ve Schwart'ın çalışmalarıdır. Değerin tanımının çeşitliliği ve zenginliği de göz önünde bulundurulduğunda değer sınıflandırmasını tek bir kategoriye indirgemenin değerlerin kapsamını daraltacağı ve pek sağlıklı bir bakış açısı sunmayacağını düşündürmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında değer-pratik ilişkisinin nasıl oluştuğuna, önemine, etkileyen etmenlere yer verilmektedir.

²⁵¹ Ülken, Bilgi ve Değer, ss. 401.

²⁵² Takiyettin Mengüşoğlu, **İnsan Felsefesi**, İstanbul, 1988, (İnsan Felsefesi), s. 102.

²⁵³ Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, s. 280.

²⁵⁴ Mengüşoğlu, İnsan Felsefesi, s. 107.

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞER- PRATİK İLİŞKİSİ

Çalışmamızın “*Değer- Pratik İlişkisi*” başlıklı ikinci bölümü değerlerin pratik alandaki karşılığı, değerlerin pratiğe yansımada belirleyici olan bireysel ve toplumsal faktörler, eylemin ahlakiliğini belirleyen ilkeler ile değer eğitimi yaklaşımlarından oluşmaktadır. “*Değerlerin Pratiğe Yansımada Açısından Kullanılan Yaklaşımlar*” başlığı altında değerlerin pratiğe yansımada için kullanılan yaklaşımlar ele alınmaktadır. Aynı zamanda bu yaklaşımların değerlerin pratiğe yansımada hususundaki eksiklikleri, zayıf yönleri de belirtilmekte, yaklaşımlar arası karşılaştırmalar yapılmaktadır. Araştırmamızda yapılan analiz ve değerlendirmeler neticesinde Türkeri’nin altı adımlı yol yaklaşımının daha etkin bir yaklaşım olacağı kanaatine varılmıştır.

2.1. DEĞERLERİN PRATİK ALANDAKİ KARŞILIĞI

Değerler, kişinin bireysel ve toplumsal yönden iç muhasebesini yaparak, doğru davranışları bulabilmesine ortam hazırlar. Değer vurgusu, kişinin vicdani ve duyuşsal yönünü geliştirir.²⁵⁵ Vicdani ve duyuşsal yönü gelişmiş bireyler daha doğru davranışlar geliştirebilir ve insanlık için daha iyi daha güzel daha güvenilir yaşam alanları oluşturabilirler. Zira bu bireyler değer bilincine sahip olmak ve değerlerini gündelik hayatlarında uygulamak için çaba sarf ederler. Toplumda bireylere, kendisi dışındaki bireylerin de hukukunu gözeterek yaklaşımların benimsetilmesi, değerlerin özümsemesi ile sağlanabilir.

Toplumsal huzurun, birlikteliğin inşası ve sürdürülmesi evrelerinde en önemli hususlardan biri değerlerini bilen, öğrenen, fiilen uygulayabilen²⁵⁶ bir diğer ifade ile değer sahibi bireyler yetiştirebilmektir. Ancak değer sahibi bireyler, başta medya olmak üzere iletişim, bilişim gibi sistemlerin değerler üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri önleyebilir. Değer farkındalığı olan kişiler kültürel ve toplumsal kimliğin korunmasını sağlayabilir.

²⁵⁵ Aydın ve Akyol Gürler, s. 16.

²⁵⁶ Hugo Adam Bedau, “Casuistry”, *Encyclopedia of Ethics*, (Ed. Lawrence C. Becker), Garland Publishing, Newyork and London, 1992, ss. 127-129.

Çalışmanın çeşitli bölümlerinde de işaret edildiği gibi değerlerin pratiğe yansımamasının en temel nedenlerinden biri değer bilincinin yeterince kazandırılmaması²⁵⁷ ve değer eğitiminin pratikten uzak bir anlayışla²⁵⁸ gerçekleştirilmesidir. Ancak değerlerin pratiğe yansımaları için bireylerin çok yönlü gelişimini sağlayacak, birlikte yaşadığı insanlarla iletişimlerine katkıda bulunacak bir nitelikte değer bilinci kazanmış olmaları önemlidir. Değer bilinci aynı zamanda muhataplarının hem zihnini hem de kalbini olgunlaştırabilmelidir. Zira bu olgunlaştırma süreci hem birey hem toplum açısından son derece önem arz eder.

Değerlerin pratiğe yansımaları son derece önemlidir. Değerler pratiğe yansımazsa değer üretilemez. Değerlerini içselleştiren bireyler; değerlerin yol gösterici niteliği sayesinde hangi durumda nasıl davranacaklarını bilir; iyiye ve yapılması gerekene yönelirler. Değerlerini benimseyen bireyler; değerlerin hayatın içinde olmaları ve insanın özüne erişme yolculuğu olan erdemli yaşama gayretine katkı sağlamaları sayesinde hayatta daha başarılı ve huzurlu olurlar.

Değerlerini pratiğe yansıtan bireyler; değerlerin bireyin fitraten sahip olduğu olumlu özelliklerini açığa çıkarması, ahlaki gelişimini sağlaması itibari ile daha donanımlı olurlar. Değerlerini içselleştiren bireyler; değerlerin bireyi ve toplumu kötü ahlaktan koruyan yönüyle daha ahlaklı nesiller yetiştirirler. Değerlerini benimseyen bireyler; değerlerin hem kalbe hem zekâyâ hem de iradeye, iyiliği sevdirmesi itibari ile “erdem sahibi bireyler”²⁵⁹ olarak yetişirler.

Değerlerini davranışa dönüştürebilen bireyler;²⁶⁰ yeni yetişen nesle temel değerlerin, iyi ve erdemli davranışların neler olduğu konusunda daha sağlıklı eğitim verebilirler.

Değerlerini içselleştiren bireyler; doğruyu-yanlışı, iyiyi-kötüyü öğrenip²⁶¹ toplumdaki bireylerin de “erdemli ve iyi bireylere dönüşmesinde”²⁶² etkin rol

²⁵⁷ Ahmet Doğanay, F. Nevra Seggie, H. Ayşe Caner, “Değerler Eğitiminde Örnek Bir Proje: Avrupa Değerler Eğitimi Projesi (A Sample Project on Values Education: European Values Education Project)”, *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2012, s. 80.

²⁵⁸ Kolnai, s. 87.

²⁵⁹ John T. K. Daniel, Nirmal Selvamony, *Value Education Today: Explorations in Social Ethics*, New Century Book House, Chennai, 2009, s. 69.

²⁶⁰ Raz, s. 132.

²⁶¹ Alan A. Block, *Pedagogy, Religion and Practice Reflections on Ethics and Teaching*, 2007, s.65.

²⁶² Francesco Orsi, *Value Theory (Bloomsbury Ethics)*, (Ed. Thom Brooks), 2015, s. 89.

oyunlar. Değerlerini günlük hayata yansıtan bireyler; ahlaki yozlaşmanın önüne geçerek daha yaşanabilir bir dünya oluşturabilirler.

Netice olarak değerlerin her daim üretilmesi ve hayat içerisinde işlerlik kazandırılması ve sonraki nesle aktarımı bilfiil gerçekleşirse insanlar o ölçüde onlara sahip olabilirler. Salt teorik bilgilenmeye dayalı aktarım ise değerlerin kalıcı olması için yeterli olmamaktadır.²⁶³

İfade ettiğimiz bu niteliklerle donanmış erdemli bireyler yetiştirilebilmesi için değerlerin içselleştirilmesinde etkin olan bazı faktörlerin üzerinde durmak gerekmektedir. Bunların neler olduğu ve nasıl daha işlevsel kılınabileceği hususunda farkındalık geliştirebilmek amacıyla bu faktörleri ele almaktayız.

2.2. DEĞERLERİN PRATİĞE YANSIMASINDA BELİRLEYİCİ FAKTÖRLER

Değerlerin davranışa aktarılması bir diğer ifadeyle pratiğe yansımaları, değerler hakkında bilgi sahibi olmaktan daha kapsayıcı bir süreçtir. Bu konuda değerleri davranışa dönüştürebilmek için aktif rol oynayan öğeler²⁶⁴, bize yardımcı bir görev üstlenmektedir. Günümüzde değerlerin pratiğe yansıtılması için bireyin ve toplumun bilinçli olması ve gayret göstermesi gerekmektedir.²⁶⁵ Bunun en önemli nedeni olarak bireylerin üzerindeki etkenlerin sadece aile, okul ya da arkadaş çevresinin olmadığı söylenebilir. Artık bireyler küresel iletişim ağları ile haberleşmekte, tüm dünyadaki değişimleri hızlıca fark etmekte dolayısıyla daha çabuk etkilenmekte ve yeni değerler benimsemektedirler.

Çalışmamızda bu durum göz önünde bulundurularak değerlerin pratiğe yansımada etkili olan faktörlerin iki grupta incelenmesinin daha isabetli olacağı düşünülmekte; bu etkin faktörler “bireysel ve toplumsal faktörler” şeklinde sistematize edilmektedir.

²⁶³ Mehmet Demirtaş, “İslam Düşüncesinde “Ölçülü ve Dengeli Olmak” Bir Değer Olarak Nasıl Ele Alınmıştır?”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2017, s. 202.

²⁶⁴ Linda Bell and Trish Hafford- Letchfield, *Ethics, Values and Social Work Practice*, McGraw-Hill Education, 2015, s. 75.

²⁶⁵ Kolnai, ss. 11-16.

2.2.1. Bireysel Faktörler

Birey, ahlaki değerlerin taşıyıcısı ve uygulayıcısıdır.²⁶⁶ Bireyin değerleri algılama ve davranışa dönüştürme sürecinde, onu değerleri benimsemeye yönlendiren düşünceleri ile değerlerini davranışa dönüştürmek için hissettiği duygu ve dürtülerin tamamı değerlerini belirlemektedir.²⁶⁷ İnsanların yaşları, cinsiyetleri, sosyal statüleri, arkadaşları, sevdikleri kişiler, kültürel ilgi alanları, yetenekleri, bulundukları ortamlar, yaşadıkları bölgeler, maddi konumları onların değerlerine doğrudan etkide bulunmaktadır.

Bununla birlikte bireyler farklı durumlarda farklı değerlere yönelebilmektedir. Mesela deprem anını yaşayan kişilerden biri hemen kendini dışarı atarken bir diğeri cüzdanını almaya koşabilmektedir. Bu nedenle bireysel algılara ve anlamlandırmalara göre kişinin davranışları da değişkenlik göstermektedir. Farklı alanlarda kişilerin tutum ve davranışlarını etkileyen faktörler farklı olsa da, temel özellikler bakımından değerlerin pratiğe yansımaları etkileyen bireysel faktörler; insan doğası, değer algısı ve kabullerinin farklılığı olmak üzere iki temel başlık altında toplanabilir.

2.2.1.1. İnsan Doğası

Değerlerin uygulanmasının sağlanmasına yönelik çalışma yaparken insanın yapısının ve temayüllerinin neler olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Aristoteles, insanın beden ile ruh bütünlüğünden oluşmuş bir varlık olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁸ Ruh, üç basamaktan oluşmaktadır.²⁶⁹ Ruhun birinci basamağında “bitkisel ruh” bulunmaktadır. Bitkisel ruh bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda bulunan ruhtur. Bu varlıkların beslenmesini sağlamaktadır. İkinci basamakta “hayvansal ruh” vardır. Hayvansal ruh ise insan ve hayvanlarda bulunmaktadır. Hayvansal ruh, “hareket, güç, çıkar” odaklı aynı zamanda sosyal iletişime duyarlıdır. Sonuncusu da “insani ruh” tur. İnsani ruh sadece insanlarda vardır. İnsani ruhun en dikkat çekici ve en değerli özelliği “akıl” dır. İnsani tümvarlıklardan üstün ve özel yapan niteliği

²⁶⁶ Zygmunt Bauman, **Postmodern Etik**, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 33.

²⁶⁷ Jacques P. Thiroux and Keith W. Krasemann, **Ethics: Theory and Practice**, Pearson, 2011, s. 86.

²⁶⁸ Echeñique, s. 121.

²⁶⁹ Özlem, s. 82.

tutumlarını belirlediği hedef ekseninde aklıyla kontrol edebilmesidir.²⁷⁰ Aristoteles insanın bu en değerli özelliği olan aklı; teorik ve pratik akıl olmak üzere ikiye ayırmaktadır.²⁷¹ Aristoteles'in değer anlayışı da aklın öncülüğünde itidal ölçüsünde davranmak üzerine kuruludur ve insanın amacı *eudaimonia* yani mutluluktur.²⁷² Bu amaca ulaşabilmek için erdemli insan olmak gerekmektedir. Erdemli insan da değerlerini eyleme dönüştüren, günlük hayata yansıtan insandır.

İnsanın bu yapısı İslam ahlak alimlerince nefis ile karşılanmaktadır. Nefs, İngilizce '*soul*', Latince '*anima*', Yunanca '*psyche*' kelimeleri ile karşılanmaktadır. İnsanın nefis-bedenden oluşan yapısının kavranması ile ortaya çıkan nefis-beden uyumu, onun insanlar arasındaki bireysel ve sosyal uyumunu da başarmasına aracı olmaktadır. Bunun en temel taşı da nefsin anlaşılması ve gerektiği gibi eğitilmesi oluşturmaktır.

Nefs sağlıklı bir yönlendirme ile hastalıklardan ve eksikliklerden korunabilir ve kendisindeki melekelerini (yetkinliğe) erdemlere dönüştürerek bedenle uyumunu gerçekleştirebilir. Burada en önemli boyut ise nefsin güçlerinin ne olduğu ve nasıl kullanıldığıdır.

İbn Miskeveyh nefsin güçlerinin üç tür olduğunu belirtmektedir. Bunlar düşünce gücü, öfke gücü ve arzu gücüdür.²⁷³ Bu üç güç insanın eylemlerinde belirleyici rolü üstlenmektedir. İnsanlar bu güçlerini kullanarak ya reziletlere ya da erdemlere ulaşabilmektedir.²⁷⁴ İbn Miskeveyh düşünme, öfke ve şehvet (arzu) şeklindeki üç gücün birbirinden ayrı olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birinin güçlenmesi ötekine zarar verebilmektedir. Nefsin bu üç gücünün eğitilmesinde temel rol²⁷⁵ adalet erdemine düşmektedir.²⁷⁶ Adalet erdemi nefsin güçlerini nefsin erdemi haline dönüştürmektedir. Nefsin güçleri adalet erdemi ile yönlendirildiği takdirde düşünme gücü hikmet erdemine, öfke gücü şecaat (cesaret) erdemine ve şehvet gücü

²⁷⁰ Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 99.

²⁷¹ Özlem, s. 56; Cevizci, Felsefenin Kısa Tarihi, s. 83.

²⁷² MacIntyre, Ethik'in Kısa Tarihi, s. 69.

²⁷³ İbn Miskeveyh, Tehzibu'l-Ahlâk, s. 34.

²⁷⁴ Bedia Akarsu, "Sokrates'te Erdem Düşüncesi", **Dergipark Felsefe Arşivi**, Sayı: 13, 2014, s. 60; Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, s. 87.

²⁷⁵ Michael Slote, "On Virtue Ethics", **Frontiers of Philosophy in China**, Cilt: 8, Sayı: 1, March 2013, ss. 22-30.

²⁷⁶ Mirpenç Akşit, "Fârâbi Düşüncesinde Bir Erdem Olarak Adâlet", **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 15, 2018, s. 26.

de iffet erdemine dönüşmektedir.²⁷⁷ İbn Miskeveyh'in işaret ettiği üzere erdem sahibi bireyler yetişebilmesi için nefsin bu denge üzere eğitilmesi esastır.

İbn Miskeveyh, nefsin bilen ve eğitebilen insanın²⁷⁸ mutluluğa erişebileceğini ifade etmektedir. Zira nefsinin özelliklerini bilen insan, ahlaki açıdan da kendisini geliştirmeye gayret gösterecektir. Bu da hem teorik bilgi hem de ahlaki açıdan rol model kabul edilen kişilerin katkısı ile gerçekleşebilecektir. Bunun için de sosyal bir varlık olan insan nefsini eğitmeye ve bu çabaya sahip bireylerle bir arada olmaya eğilimlidir. Nefsin eğitmenin, değerleri gündelik hayatında benimsemenin bir etkeni de bu konudaki bilinçliliklerdir.

Gazâlî ise nefsin insanın şehvet ile gazap gücünü gösterdiğini belirtir ve erdemli bir birey olma yolculuğunda nefisle mücadeleye dikkat çeker.²⁷⁹ Gazâlî, erdemler hususunda insan yapısı ile ilgili olarak insanın mutluluğunu da mutsuzluğunu da bazı kuvvetlerin etkilediğini ifade eder. Şehvet ve öfke gücünü hayvani sıfatlarla; delalet yol açan şeyleri şeytani sıfatlarla; ilim, marifet ve kalp temizliği ile ulaşılacak şeyleri de meleki sıfatlarla tanımlamaktadır.²⁸⁰ Örneğin şehvet kuvvetini edep dahilinde kullanan biri kanaatkarlık, namusluluk, kimseye saldırıda bulunmama gibi erdemler ortaya çıkaracaktır. Öfke erdeminin edep ve akıl ekseninde kullanılması kişide sabır, soğukkanlılık, bağışlama, cesaret, alçakgönüllük ve cömertlik gibi erdemler çıkaracaktır. Bunun tersi olarak öfke kuvveti kişiye hakim olursa böbürlenme, gurur, insanları hor görme gibi olumsuz ahlaki özellikler kişide baskın olacaktır. Yine şeytani vasıfların hakim olduğu kişilerde ahlaki çirkinlikler meydana gelecektir.²⁸¹ Gazâlî değer anlayışında kalp, ilim, hikmet ve tefekkür kuvvetlerinin beslenmesini; gazap ve şehvet kuvvetlerinin kontrol altına alınmasını tavsiye etmektedir.²⁸² Bunun için de aklın yardımı ile nefsin kuvvetlerinin itidal ekseninde kullanılması gerektiğini hatırlatır. Değerlerini içselleştiren bireyler erdemlere yönelip erdemsizliklerden /reziletlerden uzak dururlar.

²⁷⁷ İbn Miskeveyh, Tehzîbu'l-Ahlâk, s. 23.

²⁷⁸ Talip Kabadayı, "Aristotle: On Virtue Education", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 14, 2013, s. 77.

²⁷⁹ Gazâlî, İhyâ, C. III, ss. 10-11.

²⁸⁰ Gazâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, çev. Sehâbi Hüsameddin ve M. Faruk Görtünca, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2011, (Kimyâ-yı Saâdet), s. 22.

²⁸¹ Gazâlî, Kimyâ-yı Saâdet, ss. 22-23.

²⁸² Gazâlî, İhyâ, C. I, s. 38; Gazâlî, İhyâ C. IV, s. 294.

Diğer İslam alimlerinin benimsediği görüş Kınalızâde’de de görülmektedir. Kınalızâde’ye göre insan yapısı nefis-bedenden oluşmaktadır. Kınalızâde insanî nefsin, “nefs-i behimî, nefis-i seb’î ve nefis-i melekî” olmak üzere üç kuvveti olduğunu ifade eder. Kınalızâde, itidal üzere kullanılırsa bu kuvvetlere denk düşen erdemlerin sırasıyla iffet (ölçülülük), şecaat (cesaret) ve hikmet (bilgelik) olarak karşımıza çıkacağını belirtir. Bu üç erdemin bireyde gerçekleşmesi sonucunda o kişi adil olur ve dolayısıyla dördüncü olarak adalet erdemi meydana gelir.²⁸³

Filozoflara göre değerleri davranışa dönüştürebilmek ve erdemli birey olabilmek için değerlerin teorik yönü ve pratik yönünün birlikte gözetilmesi gerekmektedir. Teorik yönü öğretim ve eğitim ile gerçekleşmektedir. Pratik yönü de nefsin kuvvetlerini akıl ekseninde kontrol altına alarak, sıkıntılara-zorluklara katlanarak, bunu alışkanlığa dönüştürerek, süreç içerisinde kuvvetlenmesini sağlayarak ve yerleşik yatkınlık haline getirerek gerçekleşmektedir.

2.2.1.2. Değer Algı ve Kabullerinin Farklılığı

Ahlak öğretileri insanın en iyiye ulaşmasını hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşırken bireyler ve toplumların algı ve kabul farklılığı önemli bir etken rolündedir.²⁸⁴ Tarihsel, toplumsal, kültürel farklılıklar, değer algı ve kabullerinin farklılığına işaret etmektedir.

İnsanlığın gelişim süreci ele alındığında, tek başına hiçbir kültürün, dinin ve bunlara bağlı olarak var olan değerler sisteminin bütün insanlığa hakim olduğu süreç söz konusu değildir. İnsan psiko-sosyal bir varlıktır, olay ve olguları farklı açılardan²⁸⁵ ele alarak farklı değerlendirebilmektedir. Örneğin tatil olgusu kimine göre kitap okumak, yürüyüş yapmak, doğada vakit geçirmek iken kimine göre de herhangi bir etkinlikte bulunmadan günlerce evde uyamak olarak algılanabilmektedir. Bir diğer örnek ise bazı toplumlarda büyüklerin elini öpmek olmazsa olmaz bir saygı göstergesi iken bir başka toplumda bu pek de dikkat edilen

²⁸³ Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâî**, sad. Murat Demirkol, Fecr Yayınları, Ankara, 2020, (Ahlâk-ı Alâî), s. 84; Ayşe Sıdıka Oktay, “Kınalızâde Ali Efendi’nin Nefs Konusundaki Görüşleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, 2001, (Kınalızâde Ali Efendi’nin Nefs Konusundaki Görüşleri), s. 93.

²⁸⁴ Raymond G. Frey and Christopher W. Morris, **Value, Welfare and Morality**, Cambridge University Press, 1993, s. 96.

²⁸⁵ Audi, s. 132.

bir davranış değildir. Bu şekilde bireyin ilgi, ihtiyaç, zihinsel tutum farklılığı, çevre ile ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan değer göreceliği, insanların değer algı ve kabullerini farklılaştırmaktadır.²⁸⁶

Toplum içinde yaşamını sürdüren insanoğlu bir diğer bireylerle de etkileşimde bulunmakta ve bu etkileşime bağlı olarak değerlere anlam yüklemektedir. Aynı zamanda değerlerinin kendi dünyasındaki konumunu belirleyip eylem alanına dâhil edeceği boyutun sınırlarını çizmektedir. Değerlerin anlam kazanmasını ve pratiğe yansımalarını etkileyen toplumsal faktörler de vardır.

2.2.2. Toplumsal Faktörler

Değerler; toplumu ahlaki yönden beslemektedir. Değerler davranışlara yansıdığı sürece can bulurlar. Değerler bütün bir hayatı içine almaktadır ve aynı zamanda toplumun bütün kesimi,²⁸⁷ değerlerin muhatabı olarak kabul edilmektedir. Okulda, yolda, çarşıda, alışverişte, hastanede nerede olursa olsun birey değerlerin uygulayıcısıdır yani toplumda yer alan her birey değerlerin muhatabıdır.²⁸⁸ Muhatabın kapsamından da anlaşıldığı üzere değerlerin pratiğe yansımada toplumun her kesiminin payı ve görevi bulunmaktadır.²⁸⁹ Bu boyut göz önünde bulundurularak çalışmamızın toplumsal faktörler bölümünde “aile, eğitim, medya ve iletişim, ekonomi, siyaset, din ve inanç” faktörleri ele alınmıştır.

2.2.2.1. Aile

Aile bireysel ve toplumsal hayatın temel ögesidir. Ahlâk kitapları aile konusunu “*tedbîrû’l-menzil*, *tedbîrû’l-menâzil*, *siyâsetü’l-menzil*” isimleri altında bölüm halinde ev idaresi ve aile ahlâkını müstakil bir şekilde işlemektedir.

²⁸⁶ Ali Osman Günaydın, “Değer Sorunu ve Erdem”
<http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Deger-Sorunu-ve-Erdem.pdf?i=1>, (04.11.2008), s. 3.

²⁸⁷ Gilson, s. 74.

²⁸⁸ Mal Leicester and Sohan Modgil, **Moral Education and Pluralism (Education, Culture, and Values)**, Routledge, London, 1999, s. 56.

²⁸⁹ David K. Chan, **Moral Psychology Today Essays on Values, Rational Choice and the Will**, 2008, s. 52.

Tedbir “bir kimsenin işini çekip çevirmesi, sonunu hesap etmesi” anlamına gelmekte ve ahlâk kitaplarında “yönetim, siyaset” mânasında²⁹⁰ geçmektedir. Tedbir kelimesi “ev” yani menzil kelimesi ile ifade edildiğinde felsefî metotla yazılmış ahlâk kitaplarında pratik ahlâkın üç ana bölümünden²⁹¹ ikincisi olan aile ahlâkını ifade etmektedir.

Bu konudaki tasniflere belirgin bir şekilde yer veren kişi olarak Tûsî, ahlaki eserinde menzilin maddî anlamda evi değil karı ile koca, ebeveynle çocuk, hizmetçiyle efendi, mal sahibiyle mal arasındaki ilişkiyi²⁹² anlattığını belirtir. Aynı açıklama Kınalızâde Ali Efendi’nin eserinde²⁹³ de görülmektedir.²⁹⁴

Kişinin sağlıklı bir birey olarak topluma dâhil olmasında, sağlıklı bir toplumun oluşmasında en önemli rol, birey ve aileye düşmektedir. Bireyin değerlerle karşılaştığı ilk ortam ailesidir. Bireyin kişilik ve karakter gelişimi aile temelli kurgulandığı için değer bilincinin temeline ailede başlamak ve burada sağlıklı bir temel oluşturmak zorunluluktur. Dolayısıyla değerlerin kazandırılması noktasında aile birincil derecede önemlidir. Aynı zamanda aile iyinin, doğrunun, kutsalın fark edilmesi ve ortak bir yaşam süreci içerisinde öğrenilip içselleştirilmesinde en etkili kaynaktır. Çocuk bilişsel ve duyuşsal becerilerini kendisi yönetebileceği bir zamana kadar ailesinin değerlerine adapte olarak yaşamını sürdürür.

Ailede oluşturulmuş nitelikli bir değer bilinci ile çocuğun kazanacağı değer merkezli yaklaşımlar ona hayatının sonuna kadar rehberlik edecektir.²⁹⁵ Ailede gerçekleştirilen sağlıklı bir değer yaşantısı bireye ve topluma erdemli davranışlar kazandıracaktır. Böylece huzur ve güven ortamı gelişecektir.

Bugün “aile içi iletişim ve değer bilinci”, üzerinde daha çok durulması gereken bir konu niteliğine erişmiştir. Şehirleşmenin artması ile aile yapısında geleneksel birtakım unsurlarda dönüşümler olmuş, değerlerin pratiğe yansımada

²⁹⁰ Mustafa Çağrı, “Tedbîrî’l-Menzil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Cilt: 40, 2011, (Tedbîrî’l-Menzil), s. 260.

²⁹¹ Ahlak kitaplarında pratik ahlak “tehzîbü’l-ahlâk, tedbîrî’l-menzil, tedbîrî’l-medîne” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Bkz. Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 203; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 289.

²⁹² Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasırî*, s. 203.

²⁹³ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 289.

²⁹⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, ss. 260-261.

²⁹⁵ Aygün Akyol, “İslâm Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi-İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 36, 2013, s. 42.

aile çok önem kazanmıştır.²⁹⁶ Ayrıca geleneksel toplum yapısı ve değerler, çağımızda yaşanan gelişmelerle orantılı olarak hızlı bir şekilde değişmiş ve dejenere olmuştur. Buna bağlı olarak değerlerin davranışa yansması ihtiyacı bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni durumlara karşı hazırlıklı olmak dolayısıyla kendimizi yenilemek; mutlu olabilmek günümüz dünyasının en temel ihtiyacıdır.

İslâm filozofları insanın mutluluğunun ruh ve beden uyumuna bağlı olduğuna işaret etmektedirler. Dolayısıyla insan, hem ruhsal ve hem de bedensel yönüyle bir bütün olarak değerlendirilmelidir.²⁹⁷ İnsan ruhunun besleyicisi olan değer bilinci ve yaşantısının temelleri ailede atılmalıdır. Değer bilinci oluşturmada amaç, değerlerin davranışa dönüşmesini sağlama olduğuna göre anne-baba iyi bir model olabilmelidir. Çünkü gelişim dönemi itibari ile çocuk öğrenme sürecinde öncelikle çevresinde gördüğü davranışları taklit edecektir. Bu nedenle çocuğun ilk çevresi olan ailede olumlu davranış örneklerini çoğaltmak gerekmektedir.

Hayatın bütününe yansıyacak değerlerin²⁹⁸ kazanılması için, ailede anne-babanın dikkat etmesi gereken hususlar olarak; öncelikle sevginin bir değer haline getirilerek çocukların temel sevgi ihtiyacının doyurulması belirtilebilir. Ailenin doğal ortamının iyi bir iletişim ortamına dönüştürülerek, anne-babanın tutarlı yaklaşımlarıyla olumlu rol modeller oluşturularak, çocuğun seviyesine ve ruh dünyasına uygun olarak dini, tarihi ve kültürel kişiliklerden seçilen rol modellerle değerlerin yaşanabilirliği ve böylelikle soyut bir halden somut bir hale dönüştürülmeleri sağlanmaya çalışılmalıdır.

Aynı zamanda bireylere değer bilinci kazandırmanın değerlerin pratiğe yansımada etkin rol oynayacağının farkında olunmalıdır.²⁹⁹

Kınalızâde Ali Efendi de *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinin aile ahlakı başlığı altında aile yuvasının kurucusu ve çocuğun eğitiminde temel etken rolünde olan anne baba üzerinde durmaktadır. Eşlerin birbirlerine karşı tavırlarına vurgu yaparak aile içi huzurun görev ve sorumlulukların yerine getirilmesine bağlı olduğunun altını çizmektedir. Çocuğun karakterine etki edebilecek bir diğer önemli hususun, mekânın fiziksel yapısı olduğunu aktarıp güvenli bir evin, iyi ahlak sahibi komşu seçiminin

²⁹⁶ Akyol, s. 42.

²⁹⁷ Akyol, s. 41.

²⁹⁸ Hansson, s. 85.

²⁹⁹ Alan A. Block, **Pedagogy, Religion and Practice Reflections on Ethics and Teaching**, 2007.

önemine dikkat çekmektedir.³⁰⁰ Çocuğun biyolojik gelişimine bağlı olarak yaş düzeyine uygun bir eğitim verilmesinin önemine değinir. Özellikle 2-5 yaş sürecinde çocuğun kişiliğinin temelleri inşa edilmekte olduğundan adap kuralları, hayâ duygusu ve manevi değer gelişiminin hassas bir şekilde işlenmesine vurgu yapmaktadır.³⁰¹

Kınalızâde Ali Efendi'nin çocuk eğitimi hususunda değindiği diğer boyutlar ise özetle kılık-kıyafet eğitimi, yeme-içme konusundaki eğitimi, çocuğun cömertliğe alıştırılması, iyilik yapmak ve yardım etmek gibi faziletlerin çocuğa kazandırılması, çocuğun kabiliyetine uygun alanlara yönlendirilmesi, ona ahlaki değerlerin öğretilmesi hususunda güzel ahlak sahibi bir öğretmenin seçilmesi, toplum içi davranış kurallarının öğretilmesi ve kız-erkek çocuğunun cinsiyet farkı gözetilmeksizin okutulmasıdır.³⁰²

Bireyin değerleri benimsemesinde; ilk ve en etkin unsur olan ailenin değerlerin uygulanması konusunda bilinçli ve uygulayıcı olmaları, yetiştirmekte oldukları nesillere kendilerinin rol model konumunda olmalarının son derece etkin olduğunu ifade edebiliriz. Değerlerin kazanılmasında ve davranışa dönüştürülmesinde ikincil derece öneme sahip faktör ise; aileden sonra bireylerin karşılaştıkları ilk sosyal alan olan eğitim ortamlarıdır. Toplumsal faktörlerden eğitim faktörü incelenecektir.

2.2.2.2. Eğitim

Değerlerin kazanılması, öğretilmesi, gündelik hayatta yer alması, sosyal ilişkilerde etkili olmasında üzerinde durulması gereken bir faktör olan eğitimin³⁰³ temel amacı akademik açıdan başarılı bireyler yetiştirmekle birlikte değerlerini içselleştirmiş, davranışa dönüştürmüş, iyi, ahlaklı, erdemli bireyler yetiştirmektir.³⁰⁴

³⁰⁰ Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî, s. 320.

³⁰¹ Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî, s. 330.

³⁰² Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî, ss. 336-339.

³⁰³ Block, s. 61.

³⁰⁴ Hayati Hökelekli, "Modern Eğitimde Yeni Bir Paradigma: Değerler Eğitimi", **Eğitime Bakış Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 18, Ekim-Kasım-Aralık 2010, s. 4.

Değerler, bireysel gelişimle birlikte ilk olarak ailede kazanılmaya başlanır ve eğitim kanalıyla bu süreç çok yönlü olarak devam eder.³⁰⁵

Bireylerin eğitim ile daha ahlaklı bir yapıya erişip erişemeyeceği ve bunun nasıl gerçekleştirileceği insanın merkezde olduğu hemen hemen her dönem ele alınan temel konulardan olagelmıştır. Ahlak eğitimi, ahlaki karaktere sahip bireyler yetiştirmeyi hedefler. Ahlak eğitiminde temel erdemlerin bilişsel, duyuşsal ve iradi boyutlarıyla iyice özümşenerek meleke haline getirilmesinin yollarını aramak önemli görünmektedir. Zira ahlaka ilişkin bir değerın karaktere dönüşmesi ancak onun teorik ve uygulama içindeki durumuna dair farklı alternatiflerin analiz edilebilmesi, kişinin kendi duygularını bilip kontrol edebilmesi ve uygulamaya yönelik sağlam bir kararlılık gösterebilmesi ile mümkündür.³⁰⁶ Bu açıdan ahlak ve değerlerin öğretilbilir olup olmadıkları konusu antik çağlardan beri insan davranışları ile ilgilenen düşünür ve araştırmacıların üzerine eğildikleri bir mesele olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak genelde ahlak ve değerlerin bir bütün olarak doğuştan getirilip getirilmediği, eğer doğuştan ahlak ve değerlere ilişkin getirilen bir şeyler varsa bunun ne olduğu, öğrenilmiş bir huyun değişip değişmeyeceği üzerine yoğunlaşmıştır.

Doğu ve batı düşüncesinde ahlakı eğitmenin imkanı ile ilgili görüşleri üç grupta incelemek mümkündür. Birinci görüşe göre insanın iç ve dış huyları değişmez; doğuştan iyi ahlaklı ise bozulması, kötü ahlaklı ise düzeltilmesi mümkün değildir. Alman filozof Schopenhauer bu görüşü benimseyenlerdendir. Bu görüşe göre insan, ahlak eğitimi alsa bile niteliği değişmez. İkinci görüş, insanın yaratılışıyla getirdiği eğilimler, huylar ve sonradan kazandığı huylar olduğudur ve karakterin değişebilir olduğunu düşünülmektedir. Fârâbî, Gazâlî, Kant, J. Locke bu görüştedir. Üçüncü görüş ise, insanın doğuştan gelen birtakım niteliklerinin değişmeyeceğini ancak sonradan kazanılan ahlakın değişeceğini savunmaktadır.³⁰⁷

Bu görüşleri kısaca değerlendirdiğimizde birincisine yani insanın bütün ahlaki özelliklerini doğuştan getirdiği düşüncesi bizi insanlık tarihi boyunca gösterilen çabaları boşa çıkaran bir sonuca götürür. *Ahlâk-ı Nâsırî*'de Tûsî, “huyların doğal olduğunu ve kaldırılmasının imkânsız olduğunu kabul etmek insanlık tarihi

³⁰⁵ Block, s. 83.

³⁰⁶ Kaymakcan ve Meydan, s. 40.

³⁰⁷ Kaymakcan ve Meydan, ss. 42-43.

boyunca gelen eğitim çabasını ve nübüvveti inkar anlamına gelir”³⁰⁸ demektedir. İkinci görüşte belirtildiği üzere insanın doğuştan hiçbir şey getirmediğini söylemek güçtür. Çünkü öğrenme en basit şekliyle bilişsel, duyuşsal ve bedensel bazı yetenekleri ve yeterlilikleri gerektirir. Üçüncü görüş de insanın doğuştan bazı yeti ve yeteneklerle dünyaya geldiği ve her alandaki öğrenmeleriyle birlikte ahlak ve değerler alanındaki öğrenmelerinin de bu yeteneklerin üzerine kurulduğu görüşüdür. İslam ahlakçılarının da katıldığı bu görüş, ilk defa Aristoteles tarafından ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Aristoteles, daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanda düşünce ve karakter erdemi olmak üzere iki tür erdem olduğunu belirtir. Ahlak eğitimi ile bağlantısı itibarıyla bunlara tekrar değineceğiz. Düşünce erdemi daha çok nazari eğitimle oluşur ve gelişir dolayısıyla da eğitim ve zaman gerektirmektedir, karakter erdemi de alışkanlıkla edinilir. Erdemler ne doğal olarak ne de doğaya aykırı olarak elde edilir; onları elde edebilecek bir doğal yapımız var, alışkanlıkla da onları tam geliştiririz.³⁰⁹

Fârâbî de insanın eğitilebileceğini ileri sürer.³¹⁰ Fârâbî “devlet başkanı, aile reisi, mürebbi veya öğretmen dediği kayyım” olmak üzere üç ayrı eğiticiden söz etmektedir. Yani insan doğuştan bazı davranışlara yatkınlık gösterebilir ancak, bir davranışı alışkanlık haline getirerek ve bunun için de çok tekrar ederek fazilet sahibi olunabilir.³¹¹

İbn Miskeveyh de Aristoteles’in görüşüne katılarak “ ... biz ahlakı kabul edecek bir yaratılışa sahibiz. Eğitim ve öğütlerle hızlıca veya yavaş yavaş değişebiliriz.”³¹²

İbn Miskeveyh’in takipçisi olan Tûsî de “Doğrusu insanın huylarla değil huyları ya kolaylıkla ya da zorda olsa edinme istidadıyla doğmasıdır. Eğer bir huy kişinin mizacına uygunsa kolaylıkla onu edinir. Her bir huyun ilk başı iradi olur, devamlılık ve tekrarla meleke haline gelir.” ifadeleriyle konuyu daha somut açıklamaktadır.³¹³

³⁰⁸ Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, s. 82.

³⁰⁹ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, **Ahlak ve Değerler Eğitimi**, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 44.

³¹⁰ Mahmut Kurtaran, **Fârâbî’nin Ahlak Felsefesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Tezi, Ankara, 2011, s. 50.

³¹¹ Fârâbî, Tenbih alâ Sebîlî’s-Sa’âde, s. 166.

³¹² İbn Miskeveyh, Tehzîbu’l-Ahlâk, s. 36.

³¹³ Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, s. 82.

İslâm kültüründe ahlak öğretiminin karşılığı olarak tâlim, ahlak eğitiminin karşılığı olarak terbiye kavramları da kullanılmaktadır. Ayrıca öğrenim için tahsil ve daha çok eğitimi ifade etmek üzere *tedris*, *te'dîb*, *tehzîb*, *siyaset*, *tezkiye*, *irşad* gibi kelimelere de yer verilmektedir. Sözlükte “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, bir nesnenin şekli zihinde oluşmak, nesneyi gerçek haliyle bilmek” anlamındaki *ilm* kökünden türeyen *ta'lim* “birine bilgi öğretmek, ders okutmak” demektir.³¹⁴ Terbiyeden başka eğitim karşılığında kullanılan bir kelime “iyi tutum, incelik, kibarlık” anlamındaki edeb kelimesinin türevi olup “eğitmek, bilgilendirmek” mânası taşıyan *te'dîb*dir. *Te'dîb* “kişinin eğilim ve davranışlarının bizzat kendi iradesiyle veya dış bir otoritenin etkisiyle kontrol edilip yönlendirilmesi” olarak da açıklanabilmektedir.³¹⁵ İslam kültüründe öğretim için, eğitim için ise *te'dîb* kavramları kullanılmıştır. Bunlar, İslam alimi Gazâlî'nin de eğitimle ilişkili olarak kullandığı kavramlardır. O, bilişsel davranış değişikliği ile ilgili olarak *tâlim*; *ahlaki* davranış eğitimi açısından ise *te'dîb* kavramını kullanır.³¹⁶ Gazâlî, ahlak eğitiminde kullanılan dilin de önemine dikkat çeker. Ahlaki eğitimin gayesine ulaşabilmesi için ahlaki konuşmanın maksadıyla sınırlı, riyadan, gösteriştan uzak olmasının önemli olduğunu ve ne kar ne zararı olan konularda konuşup vakit öldürmektense bu konularda sükût etmenin erdem olduğunu ifade eder.³¹⁷

Bu açıdan değerlendirildiğinde ahlak ve değerler eğitimi için de *tâlim* ve *te'dîb* kavramları kullanılabilir.

Günümüzde eğitim anlayışları incelendiğinde bilişsel ve rasyonel güçlerin daha ön planda tutulduğu bir eğitim sistemi ile karşılaşıldığı görülmektedir. Bu anlayış insanı bilgi düzeyi açısından daha donanımlı kılmakta ancak ahlak ve değerler alanı açısından daralmaya yol açmaktadır. Söz konusu durum çağımızın büyük sorunu olan ahlak ve değerler bunalımının kaynağı konumundadır.³¹⁸ Küresel dünyamızda yaşanan gelişmeler, bireyin sadece akademik başarısının yeterli olamayacağını, bireyin toplumsal hayatta başarılı olabilmesi için bazı ilkelerin

³¹⁴ Ziya Kazıcı ve Halis Ayhan, “Talim ve Terbiye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Test Yayınları, Cilt: 39, 2010, s. 515.

³¹⁵ Kazıcı ve Ayhan, s. 515.

³¹⁶ Gazâlî, *Mîzanu'l-Amel*, s. 227.

³¹⁷ Mehmet Aydın, “Gazali'nin Dil Felsefesinin Dayandığı İlkeler ve Kavramsal Uzanımları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 30, 2009, ss. 31-32.

³¹⁸ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi*, s. 17.

gerekliliğini ortaya koymaktadır. Örneğin insanın hayata dair seçimlerinde sağlıklı karar verebilecek bir bilince, kendini rahat ifade edebilecek özgüvene, her şartta doğruluğa ve dürüstlüğe ihtiyacı vardır. Yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde³¹⁹ bu ilkeler, bireylere kazandırılacak en önemli değerler olarak tespit edilmektedir. Bu tespit, ihtiyaca cevap verecek değer eğitiminin nasıl olması gerektiği ve değer eğitiminin hangi yöntemlerle³²⁰ gerçekleştirilirse davranışa dönüşeceği hususuna dikkatleri çekmekte, uzmanların gündeminde yer bulmaktadır.

Ahlak ve değerler eğitimi, okulun ve tüm paydaşlarının sorumluluğundadır. Bu hususta okullarda değerler eğitiminin niteliğini artırmak için³²¹ bu konudaki açık ve örtük programların birbirini destekleyici şekilde olması önem arz etmektedir. Okullarda öğretilen değerler ile uygulanan değerlerin uyumluluk göstermesi gerekmektedir.³²² Bir diğer husus ise okullarda değer bilincinin geliştirilmesi için okulun aileyle sağlam bir iletişim halinde olması gerekir. Bu iletişim hem öğretmen-ebeveyn düzeyinde hem de okul idaresiyle-öğretmenler düzeyinde gerçekleşmelidir. Öğretmen-ebeveyn düzeyinde gerçekleşecek bir iletişimde, çocuğun sahip olduğu özelliklere göre, elde edilmek istenen değerler konusunda bir birliktelik oluşturulmalıdır. Öğretmenden veliye geri dönütler verilmeli ve okulda hedeflenen değerler konusundaki çabaların evde de devam etmesi gerekir. Bu şekilde ebeveynlerde değerler konusunda bir bilinç düzeyi oluşturulmalı ve bu canlı tutulmalıdır.

Örneğin okulun kurumsal niteliğiyle aileler düzeyinde değer araştırmaları yapılarak, okulda değer bilinci oluşturmaya yönelik etkinlikler planlanırken veli görüşlerinden yararlanılarak, ebeveynlik yeteneklerini geliştirmeye yönelik okul temelli atölye çalışmaları düzenlenebilir. Bunların yanı sıra davranışa dönüştürülmesi hedeflenen değerler kapsamında yapılan etkinliklerin evde gerçekleştirilecek kısmıyla ilgili olarak materyaller hazırlamasında velilerin aktif olması sağlanabilir.

Değer bilincinin oluşumu konusunda eğitim sürecindeki her bir unsurun az ya da çok sorumluluğu vardır. Çünkü değerler, tecrübe edilen davranış biçimleri ile ilgilidir. Öğrencinin diğer öğrencilere, öğrencinin öğretmene, öğretmenin öğrenciye,

³¹⁹ Ali Çankırılı, **Ailede ve Okulda Değerler Eğitimi**, Zafer Yayınları, İstanbul, 2015, s. 193.

³²⁰ Mustafa Köylü, **Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2016, (Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi), s. 138.

³²¹ Daniel ve diğerleri, s. 38.

³²² Köylü, **Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi**, s. 134.

öğretmenin diğer öğretmenlere, öğretmenlerin müdüre, müdürün öğrencilere, okulda görevli personellerin öğrenciye ve diğerlerine karşı tutum ve davranışlarında değerler öncelenmelidir. Okulda değer bilincinin inşasında zikredilen öğelerin bir bütün içinde hareket etmesi büyük öneme sahiptir.

Bununla birlikte okulda değer bilincinin oluşmasında öğretmenler başaktör konumunda bulunur. Öğretmenler konumları itibari ile öğrencilerin değer bilinci kazanması ve değerleri pratiğe geçirmeleri hususunda, onlara rehberlik edebilecek pozisyonadadırlar. Fakat öğretmenin değer eğitimi konusunda duyarsız davranması öğretimi söz konusu olan değerlerin öğrenciye nasıl kazandırılacağı konusunda yöntem sorunları yaşaması, öğretmenin olumlu bir rol model olmasını engellemektedir. Eğitimde en temel ilke, öğrencilerin öğretmenlerini rol model kabul edip onların değer yargılarından etkilendikleri gerçeğidir. Yani birçok konuda olduğu gibi değerler konusunda da öğrenciler için yaşanabilir örnekler, öğretmenlerinin tutum ve davranışlarıyla şekillenmektedir.

Öğretmenlerin değerlerin pratiğe yansıtılması sürecinin aşamalarını net bir şekilde anlamaları gerekir. Değerlerin öğrenilmesi süreci, esasında erdemlerin öğrenilmesine yönelik gayret ve çaba göstermektir. Erdemler, değişmeyen iyi insan özellikleri demektir. Hem kişilere hem de topluma güzel örneklerdir. Erdemler ahlaki bilgi, ahlaki duygu ve ahlaki davranış olmak üzere üç kısımdan oluşur. Öğrencilerinin erdemli bir karakter gelişimini sağlamak isteyen öğretmenler, öğrencilerine erdemlerin neler olduğunu, neden erdemli bir birey olmaları gerektiğini ve erdemlerin onların günlük hayattaki ilişkilerindeki önemini anlatmalıdır.³²³

Öğretmenler de eğitim-öğretim programlarının uygulanmasında ve öngörülen bilgi, beceri, kavram ve değerlerin kazandırılmasında öğrencilere uygun etkinliklerin planlayıcısı konumundadırlar.³²⁴ Değerlerin içselleştirilmesi ve etkili bir şekilde uygulanması hususunda yapılan araştırmaları incelediğimizde öğretmenin son derece önemli rolü vardır.

³²³ Tom Lickona, Eric Schaps ve Catherine Lewis, **Eleven Principles of Effective Character Education**, Character Education Partnership, Washington Dc, 2003, ss. 1-4.

³²⁴ Taner Şahin, **Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Değerler Eğitimi Öz-Yeterliklerinin İncelenmesi**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, ss. 51-52.

Öğretmenin model olması, farklı yaklaşımlarla değer bilincini oluşturmaları, değerlerin pratiğe dönüştürülmesi hususunda öğrencileri cesaretlendirmesi değerlerin kazanılmasına katkı sağlamaktadır.³²⁵

Değerler eğitiminde en önemli sorumluluklardan birinin de öğretmene düştüğü söylenebilir. Değindiğimiz noktalardan da anlaşılacağı üzere eğitim sistemi, içeriği, paydaşları, uygulanan yöntem ve modellerle değerlerin pratiğe yansıtılmasına ortam hazırlayabilecek şekilde organize edilmelidir. Bireylerin düşüncelerini, değer algılarını, değerlerini tutum ve davranışlara dönüştürmelerini eğitim ortamlarının yanı sıra medya ve iletişim ağı da gerçek anlamda etkilemektedir.

2.2.2.3. Medya ve İletişim

Toplamları etkileyen temel faktörlerin başında medya gelmektedir. Medya unsurları olarak televizyon, filmler, diziler, yarışma ve magazin programları, internet, gazete ve dergiler, akıllı telefonlar ifade edilebilir. Medyanın en belirgin yönlerinden biri insanlara dünyadaki gelişmeler ile ilgili haber ve bilgi paylaşımında bulunmaktır.³²⁶ Medya haber ve bilgilerin paylaşıldığı araçlar olmakla birlikte görüş, yaklaşım, değerlerin aktarılması ve benimsetilmesi için de kullanılmaktadır.³²⁷ Medya bu fonksiyonunu gerçekleştirirken toplumun değer algılarını, değer yargılarını olumlu-olumsuz yönde etkilemekte aynı zamanda değişime uğratmaktadır.³²⁸

Günümüzde teknolojinin hayatımızla iç içe olmasının da etkisi ile medya araçları, hayatımızın olmazsa olmazları derecesine gelmişlerdir. Kontrolsüz ve bilinçsiz kullanımları bireylerin değer yargıları üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır.

³²⁵ Faysal Özdaş, **Ortaokullarda Değerler Eğitimi ve İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi**, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2013, s. 49.

³²⁶ Abdulkadir Hopurcuoğlu, Şenol Akaydın, “Ortaokul Öğrencilerinin Medya Okuryazarlık Düzeyleri”, **International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara, Sayı: 11, No: 3, 2016, ss. 1273-1286.

³²⁷ Sedat Cereci, “Değerlerin Oluşmasında ve Yitiminde Medyanın Rolü”, **İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu**, Cilt: 2, Erzurum, 19-21 Haziran 2014, s. 20.

³²⁸ Yakup Ayaydın ve Hatice Yıldız Ayaydın, “Sosyal Medyanın Değer Oluşturma Sürecindeki Rolünün Öğrenci Görüşleriyle İncelenmesi”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 16, No: 35, Haziran 2018, s. 58.

Medya ve iletişim araçlarındaki gelişmelerle birlikte bunların kullanımında etik değerlere uyulup uyulmaması dünyamızın geleceği açısından yaşamsal öneme sahiptir.³²⁹ Bazı gazete ve dergilerde evrensel değerlere uymayan gayri meşru yaşantılar (örneğin nikâhsız birliktelik ve çocuk sahibi olma davranışları) ahlaki gibi gösterilmekte, toplumlar erdemsiz bir hayatın özentisine kapılabilmektedir. Medya ve iletişim araçlarının etkisi ile evrensel insani değerlerden kopuk yaşam tarzına eğilim gösterilebilmektedir.

Medya ve iletişim araçlarının olumsuz yönlerinin aksine; toplumlara değer kazandıracak, arkadaşlık ilişkilerini geliştirecek, doğru-iyi rol modeller sunacak, evrensel insani değerleri merkeze alacak ve benimsetecek içeriklerden de oluşturulması mümkündür. Örneğin yapılan bazı araştırmalar sosyal iletişim ağıları kanalı ile yardım kampanyaları, hayvanları koruma, çevreyi düzenleme gibi toplumsal etkinliklerde daha geniş kitlelere erişim sağlandığından değerlerin davranışa dönüştürülmesine katkı sağladıkları tespit edilmiştir.³³⁰ Medya ve iletişim araçları değer bilinci kazandırılacak amaçla kullanılırsa değerlerin pratiğe yansımada etkin araçlar olmaktadır.

2.2.2.4. Ekonomi

Değerlerin hayata geçirilmesinde etkili olan toplumsal faktörlerden bir diğeri ise ekonomi faktörüdür. Dünyada zaman zaman ekonomik krizler, afetler, savaşlar, açlık, yoksulluk vb. sorunlar yaşanmakta ve yaşanmaya devam etmektedir. Bu sorunlar hep ekonomik temelli gibi görünmektedir. Dışarıdan bakılınca asıl eksikliğin ekonomik gelişim seviyesinin yetersiz oluşu gibi aksetse de sorunun temel kaynağı insanlığın doyumsuzluğu, tüketim çılgınlığının seline kapılışı, yönünü şaşırması, kendilik bilincinden yani temel insani değerlerinden uzaklaşmasıdır.

Ekonomik refahı artan insanoğlu bunu bir güç olarak görüp ölçsüzce kullanmaya, lükse, refaha, gösterişe, zevk ve eğlenceye eğilim göstermeye,³³¹ rekabet endeksli bir tutumla askeri güce yatırım yapmaya yönelmektedir. Bu hususta Köylü'nün Renner'den aktardığına göre “dünya devletleri askeri güçlerini kurmada

³²⁹ Gülay Cezayirli, “Küreselleşme, Bireyselleşme ve Toplumsallaşma”, **Erdem Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 41, 2004, s. 38.

³³⁰ Ayaydın ve diğerleri, s. 67.

³³¹ Hökelekli, Değerler Eğitimi, s. 7.

gösterdikleri ciddiyetin birazını, dünya barışı ve huzuru için gösterebilirlerdi, her türlü vahşet, çatışma ve savaşlardan korunmayı sağlamış olabilecekleri gibi, sağlık, eğitim, barınma, açlık ve çevre sorunlarını da büyük ölçüde çözmüş olacaktı”.³³²

Bu konuda özellikle 2008 ekonomik krizinden sonra Batı’da ekonomi ve mühendislik kitaplarında etik değerlerin ders olarak okutulduğuna dikkat çekilmektedir.³³³

Küresel anlamda bilgi ve teknolojinin alabildiğine gelişim kaydettiği çağımızda, mevcut ekonomik zenginlik değerlerin pratiğe dönüşmesini olumsuz etkide bulunabilmektedir. Zira üretimde verimlilik açısından olumlu gelişmeler kaydedilmesine rağmen gelir dağılımındaki adaletsizlikler, ucuz işçilik, çalışanların haklarının korunması ile ilgili eksiklikler varlık göstermeye devam etmektedir. Bu durum da bireyler ve toplumlar açısından değer erozyonlarına yol açmaktadır.

İnsanlık evrensel değerlerini benimseyebilirse; değerler hayatımızda olmaları gereken yeri alabilecektir. Böylece küresel çapta sahip olduğumuz ekonomik zenginlik, değerlerin pratiğe yansımaya katkı sağlayabilecektir.

2.2.2.5. Siyaset

İnsanın iyi değerini nasıl üreteceği ve nasıl iyi birisi olacağı sorunu, ailenin ve toplumun nasıl iyi olacağı sorunu ile aynı türdendir. Öyle ki, bu sorun etik bir sorundur.³³⁴ Klasik felsefi düşüncede pratik yetkinleşme alanının üç basamağı vardır. İlki, ahlak veya bireyin yönetimi (tedbîrî’l mütevahhid), ikincisi ev ekonomisi ya da ev idaresi, üçüncüsü ise *siyaset, tedbîrî’l-menazil ya da siyâsetü’l-müdün* olarak sınıflandırılmaktadır. Bunların her birinde asıl amaç ahlaki olarak yetkinleşmektir.³³⁵ Araştırmamızda bu bağlamda değerlerin pratiğe yansımada belirleyici toplumsal faktörler olarak aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve inanç olarak ele alınmaktadır. İslam filozofları toplumda değerlerin nasıl hayata geçirileceğini, toplumun değerleri nasıl benimsemesi ve yaşaması gerektiğini siyaset başlığı altında ele almışlardır.

³³² Mustafa Köylü, “Küresel Bağlamda Değerler Eğitimine Duyulan İhtiyaç ve Batı Dünyasında Din Eğitiminin Teorileri”, **Eğitime Bakış Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 18, Ekim Kasım Aralık 2010, (Din Eğitiminin Teorileri), s. 23.

³³³ Nevzat Tarhan, “Değerlerin Öğretilmesi İçin Yaşanması Gerekir!”, **İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi**, Sayı: 9, Ocak 2015.

³³⁴ Türkeri, Etik Açısından, s. 92.

³³⁵ Çağrı, Tedbîrî’l-Menzil, s. 260; Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî, s. 41.

Kişinin dürüst olması *tadbîrû'l ahlak* olarak incelenmekte; dürüstlük değerinin bir başkasına öğretilmesi ya da başkalarının dürüst olması yönünde çaba sarf edilmesi ve tedbir edilmesi (yönetilmesi) pratik felsefede yani *siyaset* alanında incelenmektedir. Siyaset bir biçim yönetme olarak ele alınmaktadır. Değerlerin toplumdaki bireylere nasıl aktarılacağı, değerleri içselleştirmelerinin nasıl sağlanacağı, değerlerini bilen kişinin başkalarının da değerlerini yaşaması için nasıl gayret göstereceği de bu açıdan son derece önem arz etmektedir.

Siyaset faktörü daha geniş anlamda insanların mutluluğu için ülkenin yönetimi olarak da düşünülebilmektedir. Kişinin kendisi dışında var olan ve genişleyen çevresinin; eşinin, çocuklarının, ailesinin, dostlarının, yaşadığı şehirdeki insanların, ülkesindeki ve dünyadaki insanların da evrensel insani değerlerin bilincinde olması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için kişinin ne yapacağı, nasıl çaba harcayacağı siyaset alanının kapsamındadır. Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*'de bunu faziletli yönetim olarak isimlendirmektedir.³³⁶ Faziletli yönetimin, hükümdarın insan tarafından elde edilecek en yüksek fazileti elde edebileceği yönetim olduğunu belirtilir. Aynı şekilde yönetilenlerin de dünyevi hayatlarında ve ahiret hayatlarında ondan başkası ile elde edilemeyecek faziletleri elde edeceklerini vurgular.³³⁷

Değerlerin pratiğe yansıtılması sürecinde sadece kişinin değer bilinci ve duyarlılığına sahip olması yeterli değildir; zira “insan toplumlarında öyle bir düzenlilik, özellik, kuruluş ve sistem var ki o, ayrı ayrı fertlerde bulunmamaktadır. İnsanın iradi işleri iyilik ve kötülük şeklinde ayrılmaktadır. Toplumlar da erdemli toplumlar ve erdemsiz toplumlar olarak isimlendirilmektedir. Erdemli toplumlar insanların birlikte gayret ederek iyi işler yapmayı ve şerleri ortadan kaldırmayı amaçladıkları özel bir birleşimden oluşur. Bu toplumların bireyleri arasında görüş-fikir birliği yani doğum ile ölüm arasında nasıl yaşamaları gerektiği konusunda aynı inancı taşıma söz konusudur. Aynı şekilde bu bireyler arasında eylem birliği de vardır; ahlaki olgunluğa ulaşmada aynı tarzda çalışmaları, iyice düşünülmüş, güzelce düzenlenmiş temiz ilişkiler kurmaları, adaletin gereğine ve gereken diğer şartlara riayet etmeleri temel özellikleridir. Herkesin yararını ve mevkiini dikkate alırlar,

³³⁶ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, s. 121.

³³⁷ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, s. 121.

hepsinin eyleminin nihai maksadı bir olur, arzu ve istekleri birbirinin yararına uygun olur.”³³⁸

Erdemli toplumların oluşabilmesi için yöneticinin yönetme siyaseti ve yöneticilerin karakteri de önemli rol oynamaktadır.³³⁹ Öncelikle yöneticinin siyasetine değinecek olursak; birincisi erdemli siyaset yoludur. Burada esas amaç halkı kemale erdirmek ve neticesi de mutluluğa ulaştırmaktır. Halka adalet telkin edilir, vatandaşlara en sadık dost gözüyle bakılır, faydalı işler yapılır ve şehevani isteklere hakim olunur. İkincisi noksan siyasettir, bir diğer adı zorakılıktır. Bunda amaç halkı köleleştirmektir, neticesi de bedbahtlık ve rezillik olur. Vatandaşlara köle ya da hizmetçi gözüyle bakılır, şehevani isteklerin esiri olunur.³⁴⁰

Toplumu oluşturan bireyler yöneticilerden (hükümdarlarından) etkilenmekte ve iyi ya da kötü davranışlarını taklit etmeye meyilli yapıdadırlar. Bu konuda “insanlar ana-babalarından daha çok hükümdarlarını taklit eder, kendi zamanının insanları gibi olmaya çalışırlar”.³⁴¹ Bu açıdan da değerlendirildiğinde ahlak filozofu Tûsî’ye göre, ülke yöneticisi olacak kişinin sahip olması gereken özellikler olarak; babacanlık, âlicenaplık, metinlik, tam azim, sabır, vakar ve zengin olma, sadık yapıda olma ve iyi iş gören yardımcılarının bulunması³⁴² önemlidir. Kınalızâde Ali Çelebi de bu özellikleri; yüksek gayeli olmak, isabetli düşünce, azim ve kararlılık, musibetlere sabır ve tahammül, zenginlik, uygun asker ve itaatkâr tebaa, soy olarak ifade etmektedir.³⁴³

Ancak şunu dikkatten uzak tutmamak gerekir ki yöneticilerin siyasetinde, ahlakın göz ardı edilmesi, ahlakın konu dışı olarak düşünülmesi veya siyasi zorlukların bazen ahlaki nedenleri çığnemeyi gerektirmesi gibi bir anlayış mevcuttur. Bunun temel nedeni siyasette ahlaki nedenleri bastırabilecek daha güçlü nedenlerin bulunduğu inanılması ya da ahlakın konu dışı olduğunun düşünülmesidir. Söz konusu bakış açısıyla siyasette suistimallerin, kişisel çıkarların, yalanların, vaatle bulunup sözünü tutmama gibi davranışların haklı olduğu savunulmuş ve bunun yolu açılmış olur. Bunun gerekçelerinden bazıları da siyasi alanın özel yaşamdan çok daha

³³⁸ Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, ss. 271-272.

³³⁹ Kerns, ss. 60-78.

³⁴⁰ Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, ss. 291-292.

³⁴¹ Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, s. 292.

³⁴² Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, s. 293.

³⁴³ Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâî, s. 420.

fazla seçenek ve daha ağır sonuçlar içerdiği, kötülük yapanların çok olduğu bir dünyanın var olduğu, iyi olmayan çok sayıda insanın arasında başarılı olma isteği, siyasi yaşamın aktörlerinin bireyler değil de onların temsilcileri olmaları nedeni ile farklı ahlaki yargılamaya tabi olmaları gibi düşüncelerdir.³⁴⁴ Bu gerekçelerle ilerlenilirse bir başka ifadeyle ahlakilik siyaset alanında uygulanmazsa ahlaki değerler toplumsal alana yansıyamayacaktır. Siyaset alanı değer uygulama alanıdır³⁴⁵, siyaset (yöneticiler ve/veya yönetim) zıt bir alana eğilim gösterirse “değerler uygulanmış olur mu?” sorusu akla gelmektedir. Araştırmamız bağlamında asıl sorun, değerlerin nasıl hayata geçirileceğinin teknik cevabını, teorik olarak sunmaya çalışmaktır. Değerlerin siyasette nasıl uygulanacağı doğrudan çalışma konumuz kapsamında yer almamaktadır; ancak belirttiğimiz açıdan ilgisi itibarıyla altı adımlı yol yaklaşımının değerlerin uygulanmasında tüm alanlara model olarak uygulanabileceği ifade edilebilir. Ahlaki ilkeler, değerler ve erdemler sırf öyle oldukları için, insan olmaya yakışan bir şey oldukları için uygulanmayı hak etmektedirler. Şu ya da bu nedenle araç konumuna düşürülemez, ihmal ya da iptal edilemezler.³⁴⁶ Siyasetin, ticaretin, uluslararası ilişkilerin hatta özel hayatın kendine özgü şartları var denilerek örneğin saygısızlık meşru kabul edilirse kişinin saygı değeri olmuş olamaz. Ahlaki ilkeleri ihmal etmenin sonu yoktur. Bu da ahlaki değer alanının kapsam bakımından sınırlandırılarak fiilen ahlakın yok edilmesine yol açmaktadır. Oysa ahlak gerçekten bir değer alanı olarak görüldüğünde en zor şartlarda dahi hayata geçirilmeye çalışılır ve çeşitli amaçlar için feda edilmez.

Değerlerin pratiğe yansıyabilmesi için halkın adalet, erdem ve hikmet prensiplerine göre idare edilmesi gerekmektedir. Mesela beden, bedeni oluşturan unsurlar; bu unsurlar nefis; nefis ise akıl sayesinde güçlenip olgunlaşır. Toplumlarda yöneticilerin bilgelik, cesaret, iffet, adalet erdemlerinin gereklerine riayet edilmesiyle düzen sağlanır, kemale doğru gelişim ve ilerleme olabilir.

³⁴⁴ C. A. J. Coady, “Politics and the problem of dirty hands”, **A Companion to Ethics**, Edit Peter Singer, Blackwell Publishers Ltd., Bodmin, 1997, s. 373; Ahmet Cevizci, “Siyaset Etiği”, **Uygulamalı Etik**, Say Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 186; Türkeri, Etik Değer Açısından, s. 110.

³⁴⁵ Kerns, ss. 125-136.

³⁴⁶ Türkeri, Etik Değer Açısından, s. 118.

2.2.2.6. Din ve İnanç

İnsanların benimsedikleri din ve inançlar, onların kültürlerini, sosyal ilişkilerini, kararlarını, değerleri algılama ve yorumlama biçimlerini etkiler. Ahlaki değerlerin oluşmasında dinin önemli etkileri bulunmaktadır. Bu itibarla ilahi dinler, ahlakın en önemli kaynaklarından biridir.

İnsana yönelik hedefler açısından bakıldığında din muhataplarına karşı kapsamlı bir değerler sistemi sunar ve aynı zamanda daha mutlu, daha iyi bir yaşam için onlara rehberlik eder.

Dinler mensuplarının akıl ve ruh gelişimini bütünlük oluşturacak şekilde gerçekleştirmeyi hedefler. Örneğin İslâm dini, ahlaki değerleri aracılığıyla Cahiliye döneminin ilkel adetlerinin değişip insan onuruna yakışır bir hayat tarzının benimsenmesine katkı sağlamıştır.³⁴⁷ Yine Yahudilik dininin emirleri incelendiğinde On Emir'in evrensel insani değerleri içerdiği görülmektedir.³⁴⁸ Buradaki ahlaki emirler hem Yahudilik hem de hristiyanlık için temel kaynaktır.

İslâm dinin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Niçin yapamayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır."³⁴⁹ Bir diğer ayette ise "Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylüyorlar."³⁵⁰ buyurulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de "akli faaliyet, inanmak, takva, Allah'ı hatırlamak ve ona yakarmak, Allah'a güvenmek, sevmek, tevazu, samimiyet, kalp temizliği, sabır, tapınmak, dürüstlük, adalet, iffeti korumak, Allah yolunda harcamak, insana değer vererek davranmak, isar, orta yol izlemek, akrabalığı gözetmek gibi fiili değerlere ve "Allah'a şükretme, azaptan kurtulup ebedi mutluluğu kazanma, Allah rızasını kazanma (amaç) değerlere vurgu yapıldığı belirtilmektedir.³⁵¹

Hz. Muhammed (sav) "insanlar helak oldu ancak alimler kurtuldu. Alimler helak oldu ancak ilmiyle amel edenler kurtuldu. İlmiyle amel edenler helak oldu,

³⁴⁷ Hayati Hökekleli, "Kur'an'ın Eğitim'e Getirdiği Değerler ve Hedefler", **X. Kur'an Sempozyumu: Kur'an ve Eğitim**, Tokat, 12-13 Mayıs 2007, s. 62.

³⁴⁸ Ömer Faruk Harman, "On Emir", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 33, İstanbul, 2007, ss. 347-350.

³⁴⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Kur'an-ı Kerim Yüce Meali**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, Saf Suresi, Ayet: 2-3.

³⁵⁰ Yazır, Fetih Suresi, Ayet: 11.

³⁵¹ Tuğral, s. 141.

ancak ihlas sahibi olanlar kurtuldu. İhlas sahibi olanlar da büyük bir tehlike içindedirler.”³⁵² hadisinde ihlase yani kişinin sözleriyle eyleminin birbirini tamamlaması gerektiği vurgu yapılmaktadır.

Hiz. Aişe (r.a.)’ den Hiz. Muhammed (sav)’in ahlakı ile ilgili bilgi istendiğinde “Peygamberin ahlakı (yaşayışı), Kur’an’dan ibaretti.”³⁵³ şeklinde cevap vermiş onun Kur’an-ı Kerim’in ahlaki değerlerini içselleştirdiğini ve bunu pratiğe yansıttığını aktarmıştır. Aynı şekilde Hiz. Muhammed (sav) bütün iyi sıfatları bir arada topladığı için “Muhammedü’l emin” lakabı ile meşhur olmuştur.³⁵⁴

Düşünceleri evrensellik kazanmış Mevlana Celaddin Rumi insan felsefesini belli ilkeler üzerinde kurmuştur. Günümüze kadar ulaşan “Ya olduğun gibi görün ya da görüldüğün gibi ol” ilkesini kendi hayatında uygulamış ve tüm insanlığa öğütlemiştir.

Din ve inanç sistemleri, sundukları ilkeler gereği tüm insanlığı iyiliğe, güzelliğe, doğruluğa davet eder. Bireylerin değer yönelimleri ile ilgili araştırma verilerine göre kişi dine ve inanç sistemlerine daha çok bağlandıkça, kendi dini grubunun onaylanmış değerlerini daha kolay benimser.³⁵⁵ Değerlerin pratiğe yansımada bireyin inancının en önemli motivasyon kaynaklarından biri olduğu söylenebilir. Bütün dinler mensuplarına iyiliği, güzelliği, doğruluğu teşvik etmektedir. Dine samimi bir şekilde bağlanan bireyler de bu değerleri hayatlarına yansıtmakla yükümlüdür.

2.3.EYLEMİN AHLAKİLİĞİ

Eylemlerin ahlaki nitelik kazanmasında etkin olan ölçütlerin belirlenmesinde, ahlaki eylemin faili konumundaki insan, merkezdedir. Günlük hayatta yaşanan ikilemler, kararsızlıklar, çatışmalar bizi eylemleri ahlaki yapan ölçütler üzerine

³⁵² Bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfü’l-hafâ’I-II** , (nşr. Ahmed el-Kalâş), Beyrut, 1985, 2/280, No: 2795.

³⁵³ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (nşr. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri), Beyrut 1416/1995; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, **Sünen**, İstanbul, 1981, Tatavvu’ 26.

³⁵⁴ Bkz. M. Yaşar Kandemir, “Emin” , **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, Cilt: 11, s. 111; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (nşr. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri), Beyrut, 1416/1995, Müsned III, 425.

³⁵⁵ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Din, Dindarlık ve Değerler”, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2013, ss. 173-189.

düşünmeye yönlendirmektedir.³⁵⁶ Peki eylemler nasıl ahlaki değer kazanır? Ahlak, bireyin tutum ve davranışları ile ilgilidir. Ahlak arapça kökenli huy (hulk) kelimesinin çoğuludur. Huy ise tanım olarak “fikir ve düşünceye muhtaç olmadan fiillerin kolaylıkla ortaya çıkmasına sebep olan bir meleke”³⁵⁷ şeklinde ifade edilebilir. Kınalızâde’nin İslam ahlak geleneğini de takip ederek oluşturduğu ahlak geleneğinde de bir davranışın ahlaki olabilmesi için meleke haline yani yerleşik bir davranış haline gelmesi ve düşünmeden kolaylıkla gerçekleşmesi gerekmektedir.³⁵⁸

Etik alanında da eylemin ahlakılığı ile ilgili çalışmalar yapılmış, görüşler ileri sürülmüştür. Bu konudaki teorilere birinci bölümde değer kavramı başlığı altında ayrıntılı bir şekilde yer vermiş olduğumuz için burada değer in uygulamaya geçirilmesi aşamasında etik ilke ve farkındalık bağlantısını ele alacağız.

Eylemlerimizin ahlaki değer kazanabilmesi ve değerlerin gündelik yaşantımızda yer edebilmesi için sahip olması gereken bu önkoşulları etik ilkeler ve etik farkındalık başlıkları içinde irdedeceğiz.

2.3.1. Etik İlkeler ve Etik Farkındalık

Etik sözcüğünün kökeni, Yunanca “ethos” sözcüğüne dayanmakta³⁵⁹; Antik Yunan felsefesinde ‘alışkanlık’ ve ‘karakter’ anlamlarında iki farklı şekilde kullanılmaktadır. Birincil kullanımı; alışkanlık, töre ve gelenek anlamlarındadır. Genel kullanımı olan ikinci kullanımında ise, eylemde bulunan ve belli bir şekilde davranan kişi, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulayarak uygulamaya geçirmektedir; üzerinde düşünerek ve kavrayarak talep edilen iyiyi gerçekleştirmek için onları alışkanlığa dönüştürmektedir. Alışkanlık, töre ve gelenek böylelikle ‘karakter’ anlamını da almakta, erdemli olmanın temel tavrı olarak pekişmektedir. Etik ahlaki sorunlar ve ahlaki yargılar hakkında felsefi düşünme³⁶⁰ olarak da ifade edilir. Pieper, felsefi bir disiplin olarak etiği, ‘ahlaksal olanın

³⁵⁶ Hasan Aydın, “Etik, Ahlakilik ve Özerklik”, *Eğitim Dergisi*, Sayı: 45, Ocak 2015.

³⁵⁷ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 41.

³⁵⁸ Ayşe Sıdika Oktay “Kınalızâde Ali Efendi’nin Ahlâk İlmi ve Ahlak Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri”, *Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi Sempozyumu Kitabı*, Düzce Üniversitesi, Cumhuriyet Konferans Salonu, İstanbul, 06-07.12.2014, (Kınalızâde Ali Efendi’nin Ahlak İlmi ve Ahlâk Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri), ss. 53-54.

³⁵⁹ Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, Ayrıntı Yayınları, Ankara, 1999, s. 30.

³⁶⁰ William Frankena, *Etik*, çev. Azmi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 20.

araştırılması³⁶¹ olarak belirlemektedir. Bu durumda etik söz konusu olduğunda ahlak alanıyla ilgili, iyi-kötü değer alanıyla ilgili düşünme, bilinçlenme, tutum takınma, sorgulama, sistemleştirme, analiz yapma kaçınılmazdır. Bunun kapsam alanı, bütün bir gündelik hayatı içine almaktadır.³⁶²

Etik, davranışlara temel oluşturan yol gösterici ahlak ilkeleri ve standartları şeklinde tanımlanabilir. Etik söz konusu olduğunda ilkelerin devreye girmesi ve iyi değerinin ortaya çıkarılması asıl hedef olmalıdır.

Bu tanımlardan yola çıktığımızda aklımıza şu soru gelir: Bir şeyi (davranışı, kararı, cümleyi, tavrı, değerlendirmeyi ya da yargılamayı) etik yapan nedir? Etiği etik yapan şeylerin ne olduğu, bunların bizde bilinç ve tavır olarak yer etmesi önemlidir. Bunun için etiği etik yapan şey üzerinde durmak gerekir.

Ahlak'ta erdemler ve ilkeler birbirinden farklı iki ana eğilimi temsil etmektedir. Erdem ve faziletler bireyin eğitim ve alışkanlık yoluyla karakterini güzelleştirerek güzel ahlaka ulaşmayı hedefleyen erdem ahlakının argümanlarıdır. İlkeler ise bireye nasıl davranması gerektiği konusunda nihai hedefler göstererek onun ahlaklı davranmasını sağlamaya çalışan sonuççu ve deontolojik ahlakın argümanlarıdır. Erdemler, insanların sahip olması beklenen ahlaken övülen nitelikler iken; ilkeler temel davranış kurallarını belirten önermelerdir.³⁶³

Ahlak anlayışı hususunda asıl olan ahlak açısından pozitif değer üretmektir. Pozitif değer üretip üretmediğimizi belli ölçütlere göre deneyebiliriz. Bu durum etik olmanın kendine özgü şartlarını ifade eder. Bu şartlar "irade (istenç özgürlüğü), rasyonellik, objektiflik, özgecilik (diğerkâmlık), analiz-sentez, tutarlılık, ilkeye bağlılık, evrensellik, niyet, yanlış yapma model almamak, fiile yansıma/ yansıtma, biliçlilik, iyiye yönlendirme şevki (melyorizm), kendimize yönelik ödev çıkarma ve değer vurgusudur.³⁶⁴ Bu ilkeler erdemleri ve temel değerleri hayata geçirmeyi önemser.

İrade (istenç özgürlüğü): Ahlak alanının zeminini ifade eden irade özgürlüğü³⁶⁵, çok genel anlamda, yaptığımız bir şeyin tersini yapabilme ya da o şeyi yapmama imkânına sahip olmamızdır.

³⁶¹ Pieper, s. 32.

³⁶² Türkeri, Etik Bilinç, s. 23; Türkeri, Etik Kuramları, s. 12.

³⁶³ Kaymakcan ve Meydan, s. 127.

³⁶⁴ Türkeri, Etik Bilinç, s. 22.

³⁶⁵ Theodor W. Adorno, **Ahlak Felsefesinin Sorunları**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 95.

Rasyonellik: Rasyonellik davranışın, tutumun, kararın vb.nin motivinin salt içgüdüye dayanmamış olmasıdır.

Objektiflik: Rasyonelliğin gereği olan bir özelliktir. Öznelliklerin ve değer yargılarının söz konusu olduğu ahlak alanında objektiflik ilkesinin yeri yokmuş gibi görünebilir ancak objektiflik bir olayı, konuyu, bir ilişkiyi değerlendirirken karar vermeyi, çıkarım ve muhakeme süreçlerinde duygularımızı dışa vurmaya ifade etmektedir.

Analiz-Sentez: Değer biçmelerimizin etik açıdan isabetli olabilmesi için açık ve seçik bilgiye dayalı olması gerekir. Açık seçik bilgiye de analiz ve sentez yöntemiyle ulaşılabilir.

Bilinçlilik: Davranış ortaya konulurken, bu davranışın dayandığı ahlaki ilkenin bilinmesi, göz önünde bulundurulması, davranışın bilerek, isteyerek yapılması bilinçlilik ilkesinin gereğidir.

İlkeye Bağlılık: Davranış belli bir ahlaki ilkeye göre ortaya konuyorsa, ilkeye bağlılık özelliği taşır.

Evrensellik: İlkeye bağlılık tutumların evrensel olmasını beraberinde getirecektir. Evrensellik ilkesine sahip olunup olunmadığı tutarlılık ilkesiyle ölçülebilir.

Tutarlılık: Benzer koşullar oluştuğunda benzer davranmanın gerekliliğini ortaya koyan ölçüttür.

Yanlış Yapanı Model Almamak: Tutum ve davranışları ahlaki anlamda değerlendirildiğinde kötü, adaletsiz vb. şekilde nitelenen kişileri model almamaktır.

Niyet: Davranışı ahlak bakımından değerli yapan şeydir. Niyet, azim, kararlı tutum ve eğilim anlamına gelir. Niyet iyi olursa davranış iyi; niyet kötü olursa davranış da kötüdür. Önyargılı olmamak, iyi niyetli olmak genel olarak tüm çalışmaların içeriğini etkiler.³⁶⁶

Fiile (Edime) Yansıma/ Yansıtma: İyi niyetin sözel olarak ifade edilmekle kalmayıp, pratik anlamda da davranışa, edime yansımasıdır.

Özgecilik (Diğerkâmlık): Ahlakta asıl olan özgeciliktir ve bunun zıddı bencillik ve hedonizmdir. Kişilerin eşini, dostunu, arkadaşını, çocuğunu,

³⁶⁶ Dilek Başerer, Zeynep Başerer, Aysel Tüfekçi Akcan, "Ethical Principles and Violations in Academy: A Qualitative Study", **Journal of Higher Education and Science**, Cilt: 6, Sayı: 2, August 2016, ss. 242-251.

meslektaşını, komşusunu vs. ahlaken ciddiye alıp davranışlarını ortaya koyarken bir değer olarak hesaba katmasıdır.

İyiye Yönlendirme Şevki (Melyorizm): Kötü şeyleri ve yanlışlıkları düzeltmeye, iyi şeyler ortaya koymaya motive eden anlayıştır.

Kendimize Yönelik Ödev Çıkarma: Yaptığımız şeyleri zorunluluk olarak değil de bize yakışması açısından sorumluluk olarak yapmaktır.

Değer Vurgusu: Etiğin ayırt edici yönünü oluşturmaktadır. Bu ilke ya da ölçüt, gündelik hayatımızda ahlaklılığın oluşmasının temel koşullarından biridir. Değer vurgusu davranışın en iyi şekilde yapılmasını önceler.³⁶⁷

İnsanlar yukarıda söylenen ilkeleri gündelik hayatlarında ölçüt olarak aldıklarında, temel değerlerin ihmal edilmemesi konusunda aşama kaydedilmiş olur.

Etik ilkeler, insanın erdemleri ve temel değerleri hayata geçirmesini önemser, insanın değerini öne çıkarır, insanın kendini geliştirmesine önem verirler. Gelişme için gerekli koşullar ve olanakları toplumun, devletin ve yönetimin sorumluluğu olarak gören ve sosyal adaleti temel alan bir anlayışı gündeme getirmektedir.³⁶⁸ Etik ilkeler, belirli temel değerlerden hareketle belirlenmiştir. Bu temel değerlerden birincisi insandır. Bütün etik ilkeler insani değeri ve insana saygı ilkesini merkeze alarak belirlenmiştir.

Adalet, eşitlik, dürüstlük ve doğruluk, saydamlık ve hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, hoşgörü, saygınlık ve güven, hak ve özgürlükler, vicdan ve iyi niyet, sorumluluk, tarafsızlık, insan hakları, hümanizm, bağlılık, sevgi, tutumluluk, olumlu insan ilişkileri, sosyal hizmet standartlarını yükseltme, emeğin hakkını verme, yaşa dışı emirlere karşı direnme³⁶⁹ genel anlamda etik ilkeler olarak ifade edilebilir. Etik, adaletin gereği olan dengeyi gözetir, değerlerin pratiğe yansıtılmasında her bireye düşen payın ortaya çıkarılmasına katkı sağlar.

Akıl ve irade sahibi insanın düşünme ve zorlama olmaksızın kolaylıkla meydana gelen ve ihtiyar ile iradeye dayalı davranışları ahlaki davranış niteliğindedir. Bu nedenle bireyin gerçekleştirdiği her davranış, ahlaki davranış olarak kabul edilemez. Bir davranış; benimseyerek, inanarak, isteyerek yapmak

³⁶⁷ Türkeri, Etik Bilinç, ss. 22-34.

³⁶⁸ Yasemin N. Yalın ve Eray Serdar Yurdakul, “Ders Notları”dan aktaran Elif Avaner, “**Gülhane Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji A.D. , Etik Etik Dedik Ne Dedik?**”, ss. 27-28.

³⁶⁹ Şener Gönülaçar, **Etik İlkeler ve İhlaller**, Ankara, 2019, s. 60, https://www.academia.edu/9326934/Etik_ilkeler_ve_ihlaller, (02.01.2020).

ahlaklı davranmaktır. Çeşitli saiklerle toplumsal ilkelere, kurallara, yasalara uymak amacı ile benimsenmeden, istemeden iyi davranmak, ahlaka uygun olsa da ahlaki davranış değildir.³⁷⁰ Etik tutum sergileyebilmek için evrensel anlamda kabul gören doğru davranışı belirleyen ahlaki ilkeleri göz ardı etmemek önemlidir. Yani ahlaki davranış bireyin özgür akıl ve iradesiyle yöneldiği davranış olmakla birlikte belli değer ve ilkelere uymayı da gerektirmektedir. Bu da ahlak eğitimiyle sağlanabilmektedir. Ahlak ve değer eğitimi ile bireyler etik ilkeleri doğrultusunda erdemli olanı seçebilecek aşamaya gelebilmektedirler.

Etik tutum geliştirmemiz hususunda önem arz eden bir diğer boyut da etik farkındalık düzeyimizdir. Davranışlarımızın değer niteliği kazanabilmesi için bireyin her geçen gün etik farkındalık açısından da pozitif seyir göstermesi bir gerekliliktir. Farkındalık, bireyin yaşantılarının, duygularının farkına varması olarak ifade edilmekte olup etik farkındalık; bireyin yaşadığı zaman diliminde evrensel etik kuralları ile ilgili bir bilinçlenme düzeyine erişmesi ve tutum- davranışlarını ona göre şekillendirmesidir.

İnsanların olaylara bakış açısı, geliştirdikleri çözümler farklı olabilmektedir. Bunda en etkin öge, etik farkındalık düzeyidir. Etik farkındalık bireyin günlük hayatta ne tür davranışlarla etik davranmış olabileceğini ayırt edebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Etik farkındalık çelişkilerle dolu durumlarda ahlaki değerlerin ya da kişinin var olan durum içinde kendi ahlaki rol ve sorumluluklarının bilincinde olmasıdır.

Bir davranışın etik değer üretmesi yani iyi değerini üretmesi ancak ahlaken iyi olması ile sağlanabilir. Pratik açıdan bir davranışın ahlakiliği sadece amacının iyi olmasıyla gerçekleşmez. Davranışın amacı, sonucu, öznesinin niyetinin iyi olması, bilgi, bilinç, değer vurgusu ve diğer etik şartları taşıması gerekir.³⁷¹

Etik-dışı davranışın ussallaştırılması ve çeşitli gerekçelerle haklı kılınmasının kolaylaştırılmasını önlemede en temel araç, etik karar verme süreçlerinin kullanılmasıdır. Aydın, “Eğitim-Öğretim’de Etik” adlı eserinde etik farkındalığı yansıtabilecek olan etik karar verme aşamalarını durup düşünmek, amaçları tanımlamak,

³⁷⁰ Özcan Köknel, “Mutluluğun Kaynağı Ahlak ve Akıl”, **Küreselleşme, Ahlak ve Değerler**, (Ed. Y. Mehmedoğlu ve A. U. Mehmedoğlu), İstanbul, Litera Yayıncılık, s. 142.

³⁷¹ Türkeri, Etik Değer Açısından, s. 33.

gerçekleri bilmek, seçenekler geliştirmek, sonuçları göz önüne almak, seçmek ve karar vermek, gözden geçirmek ve deęiřtirmek³⁷² olarak sistematize etmiştir.

Bireyin etik değer bilincine erişip tutum ve davranışlarını bu ekseninde yapabilmesi için öncelikle düşünerek hareket etmesi esastır. Bu düşünme süreci kaliteli bir sorgulama ve analiz edebilme yeteneğini de gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla birey aldığı kararların etik bağlantısını kurup olası sonuçlarını göz önünde bulundurarak eylemlerini netleştirirse etik farkındalık sahibi bireyler yetişmiş olabilir.

Değerlerin pratiğe yansımaları ile ilgili insanlar farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir.

2.4.DEğERLERİN PRATİğE YANSIMASI AÇISINDAN KULLANILAN YAKLAşIMLAR

Etik açıdan değerlerin bireylere kazandırılması, gündelik hayatta tutum ve davranışlara yansıtılması için kullanılacak değer eğitimi yaklaşımlarının içermesi gereken bazı özellikler söz konusudur. Bu özelliklerin başında bireye, değer odaklı tutum ve davranışlarını özgür iradesi ile gerçekleştirme becerisinin kazandırılabilmesi gelir. Değer eğitimi yaklaşımları bireye değer bilinci kazandırabilmeli, davranışı değer olduğu için tercih etme duyarlılığını geliştirebilmeli, etik farkındalık kazandırabilmeli, davranışı isteyerek, kendi motivasyonu ile yapma düzeyine eriştirebilmeli, bireye etik açıdan tek ve nihai gayenin “iyi ahlaklı ve erdemli bir insan olma” şuurunu kazandırabilmeli, bireye iyi bir davranışı yerine getirirken rastgele ya da tesadüfen değil de bireyde yer edinmesini, alışkanlık ve yatkınlığa dönüşmesini sağlayabilmelidir. Bu özelliklerin yanı sıra değer eğitimi yaklaşımları rasyonel olabilmeli yani bireyi kendi tutum ve davranışlarının iyi olup olmayacağı konusunda düşündürebilmelidir. Aynı zamanda bireyi iyi davranışın ölçütlerinin ne olacağı hususunda bilgili ve donanımlı kılabilmelidir. Bireye davranışlarının içeriğinde iyi niyet ilkesini yerleştirebilmeli ve bu iyi niyetin düşünce de kalmayıp eyleme de yansıtma becerisini geliştirebilmelidir. Davranışların keyfi ölçülere göre değil de etik ilkelere göre düzenlenmesini

³⁷² İnayet Aydın, **Eğitim ve Öğretimde Etik**, 4. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2013, ss. 38-40.

sağlayabilmelidir. Bireye kendi davranışlarının ahlaki niteliği hususunda kendini sorgulama, eksikliklerini tespit edebilme ve erdemli bir insan olma yolunda gelişimine katkılar sunabilmelidir. Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli boyut da değerlerin gündelik hayatta yer almasına ve bunun diğer bireyler tarafından da gözlenip, değerlerin toplumsal sahada uygulanabilirliğine örnek sunmasına katkı sağlayabilmesidir.

Değerlerin sadece sözde kalmaması, eyleme yansıyabilmesi konusunda farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlar; değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımı, değerleri açıklama (belirginleştirme) yaklaşımı, değer analizi yaklaşımı, ahlaki gelişim- ahlaki muhakeme (değer iletişimi) , karakter eğitimi yaklaşımı, altı adımlı yol yaklaşımı olarak altı başlık altında ele alınabilir.

2.4.1.Değerlerin Doğrudan Öğretimi Yaklaşımı

Değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımı, öğrencilere belli değerlerin aşılınıp içselleştirilmeleri sağlanarak, onların sahip oldukları değerleri istenen değerler ile değiştirmeyi içerir.³⁷³ Bu yaklaşımda aileler, öğretmenler, akran çevreleri, siyasiler, din adamları, basın yayın kuruluşları vb. diğer ilgili kişiler doğru ve gerekli olarak düşündükleri değerleri telkin ederek, nasihat vererek, vaat ederek; günah, sevap, ceza, ödül, vb. araçları kullanarak kazandırmaya çalışırlar. Değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımı, ancak değerleri edinen kişinin istekleriyle uyumlu olduğunda etkili olabilir.³⁷⁴

Değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımında model olma, olumlu ve olumsuz pekiştirme, küçümseme, azarlama, alternatifleri idare etme, oyunlar ve taklitler, rol oynama ve araştırmacı öğrenme yöntemleri kullanılmaktadır.³⁷⁵ Değerlerin doğrudan

³⁷³ Mehmet Zeki Aydın, “Değerlerin Eğitimi Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Antalya Değerler Eğitimi Sempozyumu**, Antalya, 28-29 Mayıs 2013, (Değerlerin Eğitimi Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi), s. 4.

³⁷⁴ Vedat Aktepe ve Mustafa Tahiroğlu, “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örneği”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 75, 2019, (Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örneği), s. 365.

³⁷⁵ D.P. Superka, Ahrens, C., Hedstrom, J. E., Ford, L. J. & Johnson, P. L., **Values Education Sourcebook: Conceptual Approaches**, Material Analyses and an Annotated Bibliography, Colorado, Social Science Education Consortium, ERIC Clearinghouse for Social Studies Social Science Education, 1976, s. 23.

öğretimi yaklaşımında toplumca benimsenmiş ve öğrenciye kazandırılacak değerler ve bunların nasıl kazandırılacağına belirlenmesi esastır.³⁷⁶

Doğrudan değer öğretimi yaklaşımında iki yöntem karşımıza çıkar. Bunlardan ilki telkin yoluyla öğretim diğeri ise davranış değiştirme yöntemidir. Telkin yaklaşımı; değerler öğrencilere, öğretmenler ve yetişkinler tarafından tekrar ettirilerek neyi öğrenmeleri gerektiğini ifade eden öğrenme sürecidir. Bu süreç öğretmen merkezlidir ve öğretmen öğrenme sürecini yönlendirmekte, öğrencilerin değerlerini sorgulayıp açıklamakta, öğrenciler de öğretmeni takip etmektedir.³⁷⁷ Superka telkin yaklaşımı modelinin basamaklarını; telkin edilecek değerleri tespit etme, değer dereceleri oluşturma ve önem sırasına göre sıralama, davranışsal amaçları belirleme, uygun metodlar ve araçlarla değerlerin ve davranışlardaki yansımalarının anlaşılmasını sağlama, ulaşılan sonuçların hedeflerle uyumlu olup olmadığını değerlendirme³⁷⁸ olarak belirtmektedir.

Davranış değiştirme yöntemi; davranışçı yaklaşım kuramcılarında B. F. Skinner tarafından operant koşullanmadan etkilenecek oluşturulmuş ve bireyin davranışlarını değiştirmek amacıyla geliştirilmiştir. Modelde amaç ve ölçüt tespit edilerek, uyulacak yöntem belirlenir, yöntemin uygulanır, uygulanan yöntem değerlendirilir ve ihtiyaç duyulması halinde yeniden uygulanır.³⁷⁹

Değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımı, değeri benimseyen kişinin görüş ve isteklerini merkeze almamakta, yaparak-yaşayarak öğretmekten ziyade nasihat ederek, vaad ederek, ödül ya da ceza uygulayarak ve öğretmeni birinci derecede etkin kılarak değer kazandırmaya çalıştığı için zayıf ve eksik kalmaktadır.³⁸⁰ Değerlerin bireyler tarafından kazanılması, benimsenmesi, gündelik hayatlarında yer alması, karakterlerine dönüşmesi için bireylerin öncelikle bu konuda eksik olduklarını fark etmeleri gerekmektedir. Daha sonra değer bilincine erişmeleri, farkındalık kazanmaları önemlidir.

³⁷⁶ Aktepe ve Tahiroğlu, Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örneği, s. 365.

³⁷⁷ Ian Kupchenko ve Jim Parsons, **Ways of Teaching Values: An Outline of Six Values Approaches**, (ERIC Document Reproduction Service No: 288806), 1987, s. 4.

³⁷⁸ Superka ve diğerleri, s. 23.

³⁷⁹ Bülent Dilmaç, Halil Ekşi, “Değerler Eğitimi Temel Yaklaşımlar ve Temel Tartışmalar” , **İlköğretmen Eğitimci Dergisi**, 2007, Cilt: 14, s. 10; Halil Ekşi, Ahmet Katılmış, Değerler Eğitimi Yaklaşımları, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı: 245, Mayıs 2011, ss. 11-13.

³⁸⁰ Aydın, Değerlerin Eğitimi Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi, s. 4.

Değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımı, belli değerlerin öğrencilere aşılanıp o değerleri öğrencilerin içselleştirmesi sağlanarak, istenen değerlerin kazandırılmasını benimsemektedir. Bu yaklaşımda benimsenen değerler günah, sevap, ceza, ödül gibi araçlarla bireylere telkin edilmeye çalışılmaktadır. Değerlerin bireylere kazandırılması ve pratik hayata yansıtılması açısından değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımının, bireyin özgür iradesi ile değerleri seçmesi, değer bilincinin oluşturulması konusunda eksikliklerinin olduğu düşünülmektedir.

Davranışın günah, sevap, ceza, ödül gibi araçlarla sonuç üzerinden değerlendirilmesinin niyet ve rasyonellik ilkelerinin yeteri kadar göz önünde bulundurulmadığını akla getirmektedir. Aynı zamanda nasihat, vaaz, telkin yönteminin hâkim olması nedeniyle davranışın, belli bir sürede oluşan etki ile gerçekleşmesi ve o etki azaldıkça değeri pratiğe yansıtma sönme durumunun oluşması söz konusu olmaktadır. Oysa değerlerin bireylerin tutum ve davranışlarıyla bütünlük kazanabilmesi için alışkanlık ve yatkınlık kaynaklı olması önem arz etmektedir. Ele alınması gereken bir diğer husus ise telkin yönteminin çocuklar üzerinde etkili olabilse de gençler ve yetişkinler üzerindeki etkisinin daha zayıf kalma durumu göz ardı edilmektedir. Zira değer oluşturacak davranış, değer bilinci ve farkındalığı ile gerçekleştirilmelidir.

2.4.2. Değerleri Açıklama Yaklaşımı

Değerleri açıklama (belirginleştirme) yaklaşımı, kişilerin kendi hayatlarında önemsedikleri şeyleri neye göre belirledikleri esasına dayanmaktadır. Rath, Harmin ve Simon'un "Değerler Eğitimi (Values and Teaching)"³⁸¹ kitabında ele alındığı üzere bireyin kararlarında, kendi özgür iradesi ile seçim yaptığını ve değerlerini bu şekilde inşa ettiğini ifade ettiği görüşleri ile sistematize edilmektedir.³⁸²

Değer açıklama yaklaşımında gruba çalışma ön plandadır. Bu yaklaşımın uygulayıcısı belli bir konu seçer ve o konuya göre etkinlik planlar. Etkinlik uygulanırken grubun çekinmeden, kendini baskı altında hissetmeden fikirlerini ve

³⁸¹ Louis E. Rath, Merrill Harmin and Sidney B. Simon, **Values and Teaching**, Columbus, Ohio Charles E. Merrill Books, Inc, 1966, s. 275.

³⁸² Dilmaç ve Ekşi, s. 12.

dolayısıyla değerlerini açığa çıkarması hedeflenir.³⁸³ Uygulama süreci seçme, ödüllendirme ve hareket olmak üzere üç ana aşamadan oluşmaktadır. Seçme aşamasında alternatifler göz önünde bulundurularak kişinin kendi kararını vermesini içerir. Ödüllendirme aşamasında tercih edilen değer ifade edilir, hareket aşamasında da tercih edilen değer kapsamında hareket edilir. Değer açıklama yaklaşımında öğrencin değer farkındalığının geliştirilmesi önemsenmektedir. Öğrencilere kendi değerlerini ve davranışlarını, seçme ve uygulama imkânı verilmektedir.

Değer açıklama yaklaşımında kişilerin değerlerini keşfedilmesi için ona imkan sağlanır. Bireyin değer tercihlerinde belirleyici öğeleri farketmesi sağlanır. Bunun için değerini tercih ettiğinde, tercih sebebi ve davranışın ortaya çıkaracağı sonuç irdelenir.³⁸⁴

Değer açıklama yaklaşımında, öğretmenin yeterince aktif olmadığını, öğrencilerin de buna bağlı olarak belirlenen hedeflere ulaşmada güçlükler yaşadığı düşünülmektedir.

Değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımının eksiklikleri tespit edilip yeni bir yaklaşım olarak düzenlenen değer açıklama yaklaşımı, bireyin değer algısını bir başkasının telkinin değil de özgürce kendisinin karar vererek belirlemesi esasına dayanmaktadır. Etik açıdan değerlerin bireylere kazandırılması ve pratik hayata yansıtılması açısından ele aldığımızda değer açıklama yaklaşımı, temel etik ilkelerden bireyin özgür iradesi ile değerleri seçmesi ilkesini merkeze almaktadır. Bu yönüyle değerlerin gündelik hayatta tutum ve davranışlara yansımaya katkı sağlayıcı özelliktedir. Ancak, bu seçimin ve iradi tercihin bilinçli bir şekilde yapılabilmesini sağlayacak, bireyin ihtiyacı olan “değer bilinci ve değer farkındalığının kazandırılmasına yönelik bir basamak”, değer açıklama yaklaşımının mevcut yedi basamağında yer almamakta, bu boyut göz ardı edilmektedir.

Değer açıklama yaklaşımı ile ilgili tespit ettiğimiz bir diğer boyut ise, bireylerin seçtikleri değerlerin açıklanması istenirken onların mahrem alanına müdahil olma olasılığı söz konusu olabilmektedir. Bireylere ahlak ve değerler ile ilgili bir ön bilgi sunacak basamağın olmayışına bağlı olarak ahlaki konuların ahlaki

³⁸³ Sidney B. Simon, Leland W. Howe, Howard Kirschenbaum, **Values Clarification, A Handbook of Practical Strategies for Teachers and Students**, Hart Publishing Company, Inc. New York, 1972, s. 8.

³⁸⁴ Dilmaç ve Ekşi, s. 12.

olmayan konulardan doğru bir şekilde ayırt edilememe durumları açısından yetersizlik olduğu düşünülmektedir. Bir diğer eksiklik olarak da değer açıklama yaklaşımında tüm değerlerin eşit kabul edilmesi durumudur³⁸⁵; belirtilen uygulama değerler açısından doğru olmamakla birlikte bu durumun ortaya çıkaracağı sıkıntıların göz önüne alınmaması dikkat çekmektedir.

2.4.3. Değer Analizi Yaklaşımı

Değer analizi yaklaşımında zihinsel analiz süreci ön plandadır. Örnek olaylar üzerinden bireyin ahlaki gelişimi hedeflenmektedir.³⁸⁶ Öğrencilerin değerlerle ilgili soruları anlamaları için çözümleme yeteneklerinin ve dikkat yeterliklerinin geliştirilmesi gereklidir.³⁸⁷ Değer analizi yaklaşımı temel hedef olarak, bireyin değer ile ilgili değerlendirmelerde bulunabilmesini, makul kanaatlere erişebilmesini, değerleri benimseyen topluluğun bir paydaşı olabileceğini fark ettirmeyi amaçlamaktadır.³⁸⁸

Genelde sorgulayıcı ve bilimsel bir yöntemle ilerleyen değer analizi yaklaşımı ispatlanabilir bir yapıdadır ve mantıksal aşamaları içermektedir.³⁸⁹

Bu yaklaşımda değerın mantiki bir düşünme sürecine tabi tutulmasının önemsendiği ve öncelikli olarak sosyal konulara eğilim gösterildiği düşünülmektedir.

Değer analizi yaklaşımı, bireylere örnek olaylar üzerinden duygusal olmadan, öğretmenin kontrolünde mantiki düşünme süreçleriyle sorunları çözme ve ahlaki düşünme becerisi kazandırmayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Bir davranışın değer niteliği taşıması için kişinin o davranışı değer olduğu bilinci ile herhangi bir etki altında bulunmadan, isteyerek, iradi tercihi ile yerine getirmesi gerekmektedir Bu bağlamda sürecin öğretmenin kontrolünde olması bu hususları gölgelemektedir.

Değerlerin eyleme dönüşebilmesindeki en temel etkenlerden biri, duygu ve bilgi ile bütünleştirilmesi gerekliliğidir. Eğitsel anlamda bilgi duygu ile

³⁸⁵ David A. Welton and John T. Mallan, **Children and Their World: Strategies for Teaching Social Studies**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1999, s. 140.

³⁸⁶ Kevin Ryan, "Moral and Values Education", **The International Encyclopedia Of Curriculum**, (Ed. Arie Lewy), Advances in Education, Pergaman Press, New York, 1991, s. 742.

³⁸⁷ David Naylor and Richard Diem, **Elementary and Middle School Social Studies**, Random House, New York, 1987, s. 365.

³⁸⁸ Dilmaç ve Ekşi, s. 14.

³⁸⁹ Aydın ve diğerleri, s. 4.

beslendiğinde eyleme geçebilir. Eylem de zamanla tekrar edilince alışkanlık ve yatkınlığa dönüşür. Değer analizi yaklaşımında sadece mantıki düşünme süreçlerinin işlenerek duygusal boyutun ihmal edilmesi değerlerin eyleme yansımalarının önündeki büyük engellerdendir.

2.4.4.Ahlaki Muhakeme (Kohlberg) Yaklaşımı

Ahlaki muhakeme yaklaşımına ahlaki gelişim yaklaşımı da denilmektedir. Ahlaki muhakeme yaklaşımı Kohlberg tarafından yapılandırılmıştır. Yaklaşımın temel amacı öğrencilerde ahlâkî ikilem içeren hikâyeler üzerinden onların ahlaki yargılarının ortaya çıkarılmasını sağlamaktır.³⁹⁰ Kohlberg araştırma ve incelemeleri sonucunda öğrencilerin aynı ahlaki hikâyelere, bulundukları yaş gruplarına bağlı olarak farklı yargılara eriştiklerini tespit etmektedir. Araştırmaları sonucunda öğrencilerin gelişim dönemlerini; gelenek öncesi düzey, geleneksel düzey ve gelenek ötesi düzey olarak üç düzeye ayırmaktadır. Bu düzeyler de kendi içinde basamaklara ayrılmaktadır. Gelenek öncesi düzeyde olan kişi olayları sonuçlarına göre değerlendirmektedir. Kişi, birinci dönem olan ceza-itaat (4-5 yaş) döneminde olayları sonuçlarına göre değerlendirir. İkinci dönem olan çıkara dayalı alış-veriş (6-9 yaş) döneminde ödüle ulaşmak için kurallara uyar.

İkinci düzey olan geleneksel düzeyde, toplumsal düzen dikkate alınır ve bir davranışın toplum düzenine etkisi düşünülür. Kişi, üçüncü dönem olan kişiler arası uyum (10-15 yaş) aşamasında, iyi çocuk evresinde olup başkalarının onayını almak için kurallara uyar. Dördüncü dönem olan kanun ve düzen (15-18 yaş) aşamasında otoriteye, sosyal kurallara, kanunlara suçluluk ve dışlanma kaygısından dolayı uyar.

Üçüncü düzey olan gelenek ötesi düzeyde kişi toplumu “aşmış” daha büyük değerleri dikkate almaya başlamıştır. Bu düzeyin de iki alt dönemi vardır. İlki sosyal anlaşma (18-20 yaş) dönemidir. Sosyal anlaşma döneminde bireyin davranışlarına insanlığın ortak mutluluğu için gerekli olan ahlaki ilkeler yön verir. İkinci olan

³⁹⁰ James S. Leming, **Teaching Values in Social Studies Education, Past Practices and Current Trends**, 2000, s. 7.

evrensel ahlaki ilkeler (20-üstü) dönemde kişinin davranışlarına insan hakları, eşitlik, demokrasi, özgürlük gibi evrensel ilkeler yön verir.³⁹¹

Ahlaki muhakeme yaklaşımı uygulanırken örnek olay incelenir. Örnek olay etrafında görüş alışverişinde bulunulur, değerlendirme yapılır. Ahlaki ikilem durumlarında uygulama sürecinde bulunanların düşünerek, sağlıklı karar vermesi sağlanmaya çalışılır. Yaklaşımın uygulandığı grubun değerler kapsamında ahlaki ölçütlere erişmesi hedeflenmektedir. Yaklaşımı uygulayan kişi bu konuda sadece rehberdir, etkin rol oynamaz.³⁹² Böylelikle yaklaşımda amaç, öğrencilerin zihnine seçilmiş değerleri yerleştirmek değil, öğrencilerin değerleri seçmelerini sağlamaktır.

Bu yaklaşım, öğrenen merkezli olması ve öğrenenin kendi ahlaki gelişim düzeyine göre sonuçlara ulaşması itibari ile zengin iken; duyuşsal ve davranışsal boyutlara yeterince yer vermeyişi, her konuda ahlaki ikilem örneğinin bulunamaması nedeniyle yetersiz kalmaktadır.

Kohlberg tarafından geliştirilen ahlaki gelişim yaklaşımında amaç öğrencilere verilen ahlaki ikilem içeren hikâyelerle onların ahlaki yargılarını ortaya çıkarmaktır.

Ahlaki gelişim bir diğer ifade ile ahlaki ikilem yaklaşımı, duyuşsal ve davranışsal boyutlara yeterince yer vermemektedir. Ahlaki davranışın sadece anlama ve bilgidен etkilendiği düşüncesi diğer etkenlerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır.³⁹³ Değer analizi yaklaşımında da vurguladığımız gibi değerın davranışa dönüşebilmesi için hem duygu hem de eylem boyutu dikkate alınmalıdır, aksi durumda değerler pratiğe yansıyamaz. Her konu ile ilgili ahlaki ikilem örneğine erişmenin güçlüğü yine bu modelin eksikliklerindendir.

2.4.5.Karakter Eğitimi Yaklaşımı

Karakter eğitimi şöyle tanımlanabilir: “Karakter eğitimi, istenen bireysel yetenek ve özellikleri geliştirebilmeye etki eden her türlü bilinçli ve açık

³⁹¹ Kohlberg Lawrence, “Stage of Development as a Basis for Moral Education”, **Moral Development, Moral Education and Kohlberg**, (Ed. Brende Munsey), Religious Education Press, Alabama 1980, ss. 91-96.

³⁹² Oktay Akbaş, **Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2004, s. 76.

³⁹³ John L. Elias, **Moral Education Secular and Religious**, Robert E. Krieger Publishing Company, Florida, 1989, s. 166.

gayrettir”.³⁹⁴ Karakter eğitiminin temel ilkelerini Lickona şöyle ifade eder: Karakter eğitimi, ahlaki değerleri önerir. Bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanı içerir. Farkındalık sahibi, etkin karakterlere sahip bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Bireyin bulunduğu ortamda duyarlı davranmasını hedefler. Kişiyi iyi ve güzel davranışlarda bulunmaya yönlendirir. Bireyin, ailenin ve toplumun sorumluluk anlayışını geliştirir.³⁹⁵

Karakter eğitimi yaklaşımının, en belirleyici faktörü aile faktörüdür. Temel ahlaki değerlerin inşasında ve uygulanmasında aileden iyi yetişmiş bireyler değer farkındalığına sahip iken aksi durumda oluşan değer eksiklerini gidermek çok daha zor olmaktadır. Karakter eğitimi yaklaşımı da bu eksiklikleri gidermeye çalışmaktadır.³⁹⁶

Karakter eğitimi yaklaşımı, değerlerin doğrudan öğretimi ve değer açıklama yaklaşımlarından bazı yönleri ile farklılık göstermektedir. Örneğin değer açıklama yaklaşımında, bireyler kendi değerlerini kendileri oluşturmaktadır. Karakter eğitimi yaklaşımında ise belli değerlerin aktarımı söz konusudur.

Karakter eğitimi yaklaşımında, belli değerler bireylere aktarılmaya çalışılmaktadır; ancak bireyler merkezde olmalı, onlara kendi değerlerini belirleme, organize etme imkânı verilmelidir. Yani bireyler sadece değer bilgisine hâkim olmamalı, o değerleri kendi özgür iradeleri ile isteyerek, seçerek davranışa dönüştürebilmelidir.

Karakter eğitimi geleneksel değerleri benimsemektedir; ancak değerlerin pratiğe yansıyabilmesi için geleneksel değerler ile evrensel değerlerin uyumlu bir şekilde yeniden yorumlanması gerekmektedir. Aksi halde bireyler değerler ile içsel bütünlük kuramaz, uygulama konusunda motive olamazlar ve iyi davranış amaç olmaktan araç konumuna geçirilmiş olur.

2.4.6. Altı Adımlı Yol Yaklaşımı

Türkeri, *Etik Değer Açısından Eğitim, Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim* adlı eserinde eğitim anlayışının etik değer üretebilmesi ve değerlerin pratiğe

³⁹⁴ Douglas Hoge, Character Education, Citizenship Education and the Social Studies, **The Social Studies**, Cilt: 93, Sayı: 3, 2002, ss. 103-108.

³⁹⁵ Lickona, ss. 1-4.

³⁹⁶ Akbaş, ss. 44-46.

yansıtılabilmesi için ‘Altı adımlı yol’³⁹⁷ adını verdiği bir model teklif etmektedir. Bu modelin ilk aşaması pratiğe yansıtmak istediğimiz değere yönelik negatif tutuma sahip olduğumuzu düşünmektir. Bu aşamada biraz daha derinleşerek hangi noktalarda hata yaptığımızı tespit etmek esastır. Zira bir kişinin hangi noktalarda hata yaptığını düşünmemesi, kişinin hata ve eksikliklerinin farkına varmasını engellemektedir. Aksine kişi davranışlarında, kararlarında, hüküm ve değerlendirmelerinde hangi hataları yaptığını sorgularsa bunları düzeltme imkânı oluşmaktadır. Bu temel ilkedен hareketle sistemleştirilen ‘altı adımlı yol’ un ilk aşaması değere yönelik negatif tutumumuzun saptanmasını içermektedir.

2.4.6.1. Değere Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması

Altı adımlı yolun “değere yönelik negatif tutumumuzun saptanması” adımı, ilk adımı oluşturmaktadır. Bu adım kendisinden sonraki adımlar için temel konumda olup değerlerin uygulanmasını teşvik edici bir role sahiptir. Bu adımda bireyin değere yönelik negatif tutuma sahip olduğu, kendisine fark ettirilerek değerler konusunda eksikliklerinin bilincine erişmesi sağlanmaktadır. Bu adımda hedef, değerlerin eyleme geçirilememesinin sebeplerine eğilip gelişme kaydedebilmektir.

“Değere yönelik negatif tutumumuzun saptanması” adımı kişinin kendini değerlendirmesi gerekmektedir. Kişi bu konudaki farkındalığını geliştirebilirse değerlerin uygulanmasına yönelik olumlu adımlar atacaktır. Böylelikle değerlerin davranışa dönüştürülmesi ile ilgili olarak şikayet eden bir birey olmaktan uzaklaşacaktır. Değerlerini uygulamaya çabaladıkça erdemli bir birey olma yolunda ilerleme katedecektir. Bu doğrudan altı adımlı yol yaklaşımının ikinci basamağıyla mümkün görünmektedir. Altı adımlı yol yaklaşımının ikinci basamağı değerleri gündelik hayatta amaç edinmeyi gerektirmektedir.

2.4.6.2. Değerin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi

Değerlerin pratiğe yansması sürecinde “değerin kendi başına amaç olarak görülmesi” ikinci adımdır. Bu adımda davranışların değer bilinci ile

³⁹⁷ Mehmet Türkeri, **Etik Değer Açısından Eğitim, Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim**, Lotus Yayınları, İstanbul, 2015, (Etik Değer Açısından), s. 42.

gerçekleştirilmesi önemsenmektedir. Birey değer üretmek için tutum ve davranışlarda bulunmalı, bunu rastgele yapmamalıdır. Değer üretirken başka amaçları öne almamalıdır. Birey değer algısını ve uygulamasını mevcut koşullara göre değil de; etik prensiplerine göre belirlemelidir. Nihai hedef olan iyi ve erdemli bir birey olabilmek için haz, maddiyat, sosyal statü gibi şeyler araç konumunda olmalıdır. Amaç-araç ilişkisi ahlaki bağlamda doğru algılanmalıdır. Amaç olarak kabul edilen değer aynı zamanda gündelik hayatta tutum ve davranışlara yansıtılması gerekmektedir.

2.4.6.3. Değerin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması

Değerlerin uygulanması sürecinde “değerin gündelik hayatın bir parçası olması” üçüncü adım olarak değerın günlük hayattaki yapıp etmelerimize dahil edilmesini içerir. Değer kabul edilen şeyleri hayatımıza katmak, onları yaşatmak³⁹⁸ önemlidir. Örneğin sevgiyi değer olarak kabul eden birey aynı evi paylaştığı ailesine, aynı işyerini paylaştığı mesai arkadaşlarına, mahallesindeki hayvanlara, bahçesindeki bitkilere vb. sevgi gösterebilmelidir. Bunun yansımalarını da hemen hemen her konuşmasında, davranışında dışa vurabilmelidir. Aksi halde bireyin böyle bir değeri olmuş olamaz. Değerler eyleme yansıyınca anlam kazanır.

Bunları yapmayıp sürekli bahaneler ifade eden bir kişinin değerleri benimsediğinden söz edemeyiz. Aynı zamanda değerlerine günlük hayatında yer veren bireylerin bunu isteyerek, herhangi bir mecburiyet hissinden arınık bir şekilde yapmaları da önem arz etmektedir.

2.4.6.4. Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma

Değerlerin pratiğe yansıtılması aşamasında “değer vurgusu ve diğer etik şartları dikkate alma” dördüncü adımdır. Bu adım değerlerin kişinin tercihi, isteği ve değer vurgusu³⁹⁹ doğrultusunda davranışa geçirilmesine karşılık gelmektedir. Değer vurgusu ile gerçekleştirilen şeyler severek, isteyerek, gayret göstererek yapılır. Değer

³⁹⁸ İbn Miskeveyh, Tehzîbu'l-Ahlâk, s. 67.

³⁹⁹ İbn Miskeveyh, Tehzîbu'l-Ahlâk, s. 57.

vurgusu söz konusu olduğunda o eylem ertlenmez, ona özen gösterilir, can-ı gönülden yapılır.

Değer vurgusu ile yapılan şeyler, başkalarını da motive eder, sosyal anlamda da rol model teşkil eder. Örneğin değer vurgusu ile bir köy okuluna kitap ve kırtasiye bağışı yapacak bir proje geliştirildiğinde, o projede görev alan kişiler empati kurar, birbirlerine merhamet gösterir, yardımlaşmanın güzelliğini yaşar. Ama bu projeye katılmış olmak ya da sadece bir etkinliğe dahil olmak için görev alan bir kişi değer üretemez; zira onun niyeti de davranışı da etik ilkelerden uzak kalır. Altı adımlı yol yaklaşımında amaç olarak kabul edilen değerlerin ilkeleştirilmesi, belli kurallarla davranışa dönüştürme farkındalığının geliştirilmesi ve sorgulama sürecine dahil edilerek bireyin kendini motive etmesi önemlidir.

2.4.6.5. İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

Değerlerin pratiğe yansımaları sürecinde “ilke- kural-sorgulama (iks) anahtarını kullanma” beşinci aşamadır. Bu aşamada kişinin artık değerlerini son derece sistemli bir şekilde eyleme yansıtmaya yönelik çabası söz konusudur. Kişi artık değerlerine gündelik hayatında yer verebilmek için değerleri ile ilgili ilkeler belirlemektedir. Örneğin “sağlık” değeri olan bir kişi “sağlıklı yaşabilmek için her gün spor yaparım” şeklinde kendine ilke belirler ve her gün yarım saatlik yürüyüş yapar veya sağlıklı beslenir. Kural olarak da bu ilkesine bağlı kalır. Sorgulamada da kendini her gün değerlendirir. Bugün ilkem doğrultusunda ne yaptım, benim “sağlık” değerim var; bu değeri benimsemiş biri olarak “nasıl beslenmeliyim, nasıl yaşamalıyım, nasıl düşünmeliyim, böyle bir değerim olmasaydı nasıl davranırdım?” vb. sorgulamalarla gelişim sağlamasıdır.⁴⁰⁰ Bunun için erdem konusundaki bilgilerden yararlanılır.

2.4.6.6. Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

Değerler erdemlerle hayata geçirilebilir. Örneğin ahlakın temel değeri olan iyinin gerçekleşmesi yine ahlakta söz konusu olan erdemlere riayetle pratiğe yansıyabilir. Erdem, duyguların kontrol altına alınarak ve iyi olarak nitelenebilecek

⁴⁰⁰ İbn Miskeveyh, Tehzîbu'l-Ahlâk, s. 28.

davranışlarda bulunma yönelimidir.⁴⁰¹ Değerleri pratiğe yansıtıran bireylerin davranışı ve karakteri onun erdeminin göstergesi olmaktadır. Bir başka ifade ile erdemler, açık bir şekilde dışa yansımakta, gözlemlenebilmektedir.⁴⁰² Örneğin çalışkanlık bir değer midir? Çalışkanlığın bir değer olabilmesi ve pratiğe yansıyabilmesi için bunun erdemli insan olmak için yapılması gerekmektedir. Ancak erdemli insan olmak için çalışmak gerektiği düşünüldüğünde ahlaki değer üretilebilir. Mesela çalışkanlığın bir değer olduğunu ve bu değer erdemli birey olmanın aşaması olduğunu düşünen bir kişi, üzerine düşen çalışmaları kendisi yapacak, zamanında yapacak, isteyerek yapacak ve en iyi şekilde yapacaktır. Çalışkanlık değerine günlük hayatında yer verecektir.

Değerler pratiğe yansıtılırken *bilgelik, iffet, yiğitlik ve adaletle*⁴⁰³ yani dört temel erdemle ve bu temel erdemlerin alt erdemleri ile bağlantısı gözetilmelidir. Çalışkanlık değeri gündelik hayata yansıtılırken bilgelik erdeminin alt erdemi olan zeka, doğru düşünme, hatırlama, kolay öğrenme, zihin duruluğunun bir gereği olduğunun göz önünde bulundurulması önemlidir. Aynı şekilde kişi çalışkanlık değeri konusunda iffet erdemin alt erdemi olan disiplinli ve düzenli olmayla; cesaret erdeminin alt erdemi olan vakar ve olgunlukla, sebat göstermeyle bağlantısının bilincinde olmalıdır. Değer ancak bu erdemlerle hayata gelebilir, herhangi bir dış amaçla; para, statü, haz gibi başka amaçlarla erdemli davranış meydana gelememektedir. Erdemli olmanın bizzat kendisinin önemsenmesi ve erdemli olmayla ilgili dört ana erdem olan bilgelik, iffet, yiğitlik ve adaletin dikkate alınması son derece önemlidir. Bir diğer ifadeyle bu tarz erdemler ve bunların nasıl kazanılacağı ile ilgili bilgiler edinildiğinde, değerler ahlaki değer olarak pratiğe yansıtılabilir. Mesela para kazanmak için çalışıldığında kişi çalışmış olur ama artık o manevi anlamda bir değeri ifade etmez. Değerleri hayata geçirmedi erdemli birey olma bilinci önemlidir.

Asıl olan, etik tavrın söz konusu olduğu değerleri yaşatabilmektir.⁴⁰⁴ Yine daha önce belirttiğimiz gibi eğer değer bağlantısını görmez isek o zaman etik ihlaller söz konusu olacak ve ahlaki manada da birçok olumsuzlukla karşı karşıya

⁴⁰¹ Ross, s. 237.

⁴⁰² Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, 1103ab, 1104ab.

⁴⁰³ İbn Miskeveyh, Tehzibu'l-Ahlâk, s. 26; Nasreddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, s. 125.

⁴⁰⁴ Raz, s. 117.

kalınacaktır. İnsan muazzam yapısı ve kendine has özellikleri gereği bir iyiliği, güzelliği yapmak istediğinde bunu gerçekleştirebilir. Erdemli birey olmak için de böyle bir kararlılığa ve içsel motivasyona ihtiyaç vardır.⁴⁰⁵

Değerin nasıl oluştuğu ile ilgili bilgiler hatırlanacak olursa, değer ilişkisel yapıdadır ve bu ilişki pozitif olabileceği gibi negatif de olabilir. İnsanın negatif değil de pozitif değer üretebilmesi için bazı noktalara dikkat edilmesi gerekir. İşte bu noktalar temel etik ilkeleri de içeren şeylerdir.⁴⁰⁶

Değer, insanın kararlarını, davranışlarını etkileyen ve şekillendiren ölçütlerdir. İnsan değerlerinden ibarettir. Mesela merhamet değeri varsa merhametli, saygı değeri varsa saygılı, hoşgörü değeri varsa hoşgörülüdür; bu değerleri yoksa onlar tutum ve davranışlarda da yer almamaktadır. Değerler kişinin istediği zamanda, içinde bulunduğu koşullara göre uygulanmaz; çünkü değerler bir yatkınlık haline dönüşmelidir. Değerler, şartlar ne olursa olsun, etik ölçüte bağlı kalınarak eyleme yansıtılmalıdır. Bu süreçte etik ve ahlak kitapları yol gösterici niteliktedir.⁴⁰⁷

Altı adımlı yol yaklaşımı bireyin değerlerini inşa etmesini, içselleştirmesini, tutum ve davranışlara yansıtmasını, gündelik hayatının merkezinde bulunmasını hedeflemektedir. Bunu gerçekleştirirken bireyin özgür iradesini, içsel motivasyonunu, değer vurgusunu çıkış noktası kabul etmektedir. Bireye değer üreten, iyi, erdemli bir insan olma sürecinde, ilkeler sunmaktadır. Ahlaki ikilemlerle karşılaştığında ilke-kural- sorgulama anahtarı ile ona yol göstermektedir.

Altı adımlı yol yaklaşımı etik açıdan değerlerin bireylere kazandırılması, gündelik hayatta tutum ve davranışlara yansıtılması için bireye, değer odaklı tutum ve davranışlarını özgür iradesi ile gerçekleştirme becerisini kazandırılacak özelliğe sahiptir. Bireye değer bilinci kazandırmaktadır. Davranışı değer olduğu için tercih etme duyarlılığını geliştirmekte, etik farkındalık kazandırmaktadır. Bireyin davranışı isteyerek, kendi içsel motivasyonu ile yapma düzeyine erdirmekte, bireye etik açıdan tek ve nihai gayenin “iyi ahlaklı ve erdemli bir insan olma” şuurunu kazandırmaktadır. Bireye iyi bir davranışı yerine getirirken rastgele ya da tesadüfen değil de bireyde yer edinmesini, alışkanlık ve yatkınlığa dönüşmesini sağlamaktadır. Bu özelliklerin yanı sıra altı adımlı yol yaklaşımı rasyonellik ilkesini gözetmekte

⁴⁰⁵ Türkeri, Etik Değer Açısından, s. 164.

⁴⁰⁶ Türkeri, Etik Değer Açısından, s. 164.

⁴⁰⁷ Türkeri, Etik Değer Açısından, s. 174.

yani bireyi kendi tutum ve davranışlarının iyi olup olmayacağı konusunda düşündürmektedir. Aynı zamanda bireyi iyi davranışın ölçütlerinin ne olacağı hususunda bilgili ve donanımlı kılmaktadır. Bireyin davranışlarının içine iyi niyet ilkesini yerleştirmekte ve bu iyi niyetin düşüncede kalmayıp eyleme de yansıtılma becerisini geliştirmektedir. Davranışların keyfi ölçülere göre değil de etik ilkelere göre düzenlenmesini sağlamaktadır. Bireye kendi davranışlarının ahlaki niteliği hususunda kendini sorgulama, eksikliklerini tespit edebilme ve erdemli bir insan olma yolunda gelişme sağlayacak katkılar sunmaktadır. Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli özellik olarak da değerlerin gündelik hayatta yer almasını ve bunun diğer bireyler tarafından da gözlenip değerlerin toplumsal sahada uygulanabilirliğine örnek sunmasına katkı sağlamasıdır.

Değer eğitimi modellerini değerlerin pratiğe yansımaları açısından incelediğimizde yukarıda dile getirdiğimiz eksikliklerin olduğu tespit edilmektedir. Aynı zamanda bu yaklaşımların çağımızın en büyük sorunlarından biri olan değerlerin eyleme neden yansımadağı, dünyada neden bu kadar kötü davranış olduğu hususuna çözüm önerisi geliştirmede yetersizliklerinin olduğu, güncellenme ihtiyacı içinde oldukları düşünülmektedir. Global çağımızın birey ve toplum algısı dolayısıyla değerlere bakış açısı değişmiş bulunmakta bununla birlikte değerlere olan ihtiyacı her geçen gün daha da artmaktadır. Zira değerler, insanların olduğu yerde can bulmakta ve insanın gelişimini, birlik beraberlik, huzur ve güven içinde yaşamasını sağlamaktadır. Değerlerin pratiğe yansıtılması sürecinde altı adımlı yol yaklaşımı etik ilkeleri gözetmekte nihai olarak da değer farkındalığı gelişmiş erdemli iyi insanlar yetiştirmeyi hedeflemektedir.

Mevcut yaklaşımları tek tek inceleyip farklı boyutları ile ele aldığımızda altı adımlı yol yaklaşımının daha kapsamlı, etkin ve değerleri sözden eyleme taşıyacak adımlarla geliştirildiğı, güncel, rasyonel yapısı ve evrensel insani değerleri aktarım benimsetmeye elverişli formu itibari ile değerlerin pratiğe yansımalarına katkı sunmak amacıyla çalışmamızın üçüncü bölümünde altı adımlı yol yaklaşımı kullanılmaktadır. Seçtiğimiz bazı değerlerin, altı adımlı yol yaklaşımı ile etik açıdan nasıl davranışa dönüştürülebileceğı somutlaştırılmaya çalışılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLERİN ALTI ADIMLI YOL İLE PRATİĞE YANSIMASI

Çalışmamızın ikinci bölümünde değerlerin pratik alandaki karşılığı, değerlerin pratiğe yansımada belirleyici faktörlerin neler olduğu, değerlerin kazandırılmasında kullanılan yöntem ve modeller geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Hem teorik hem de pratik nitelik taşıyan “*Değerlerin Altı Adımlı Yol İle Pratiğe Yansımada*” başlıklı üçüncü bölümümüz “*Değerlerin Pratiğe Yansımada için Altı Adımlı Yol*” ana başlığı ve “*Doğruluk Değeri, Sorumluluk Değeri, Saygı Değeri ve Vatanseverlik Değeri*” alt başlıkları üzerinden yapılandırılmaktadır. Bu alt başlıklarda değerlerin altı adımlı yol yaklaşımı ile pratiğe yansıtılmasını örneklemek amacıyla “*doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik*” değerleri üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda bu değerler ile ilgili olarak geliştirdiğimiz örnek etkinliklere, ekler bölümünde yer verilmektedir.

3.1. DEĞERLERİN PRATİĞE YANSITILMASINDA ALTI ADIMLI YOL

Araştırmalar ve günümüzde mevcut olan sorunlar çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır ki; değerlerin pratiğe yansıtılması için sadece değerlerin içeriğinin öğretilmesi, değerlerin ezberletilmesi, değerler ile ilgili birkaç etkinliğin yapılması veya bir iki örnek ahlaki olay üzerinde durulması değerlerin pratik hayatta can bulması için yeterli gelmemektedir.⁴⁰⁸ Dolayısıyla değerlerin tutum ve davranışlara yansıtılması için onların bireyin kendi yaşantısında gündemine yerleştirilmesi, bireyin adeta değerleri keşf sürecine dâhil edilmesi sağlanmalıdır. Böylelikle değerler tutum ve davranışlara yansıtılabilir. Bu da değer eğitimi- öğretimi sürecinin hem bilinçli hem de kapsamlı bir metodoloji ile gerçekleştirilmesi gerekliliğine bir kez daha işaret etmektedir.

“*Değerlerin Pratiğe Yansımada için Altı Adımlı Yol*” başlığında temel yaklaşımımız olan Türkeri’nin altı adımlı yol yaklaşımı ile değerlerin pratiğe nasıl yansıtılacağına rehberlikte bulunmak ve örnek sunmak için bazı değerler araştırmamızda bu yaklaşım üzerinden ele alınmıştır. Bu konudaki ipuçlarının nasıl

⁴⁰⁸ Kayır, s. 74; Maden, ss. 93-96; Sezer, ss. 94-97.

kullanılacağı ile ilgili örnek olarak “doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik” değerleri seçilmiş ve incelenmiştir. Daha somut bir aktarım sağlamak amacıyla “doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik” değerleri ile ilgili oluşturmuş olduğumuz etkinlik örneklerine de yer verilmiştir.

“Doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik” değerlerinin seçiminde evrensel insani ve ahlaki değerlerin temeli olmaları, negatiflerinden toplumda sıklıkla şikayet edilmesi ve pozitiflerinin davranışa yansımada yeteri kadar farkındalığın oluşmamış olması etkili olmuştur.

3.1.1.Doğruluk Değeri

Ahlaki değerlerin en önemlilerinden ve en başında gelenlerinden biri doğruluk değeridir. Doğruluk, doğru olma özelliği anlamında hem isim hem de sıfattır. Kelime olarak “doğru” nun Türkçede birçok anlamı vardır. “Doğru” kelimesinin anlamları “akla, mantığa, hakikate, gerçeğe ve kurala uygun olan”; “yasa, kural ve ahlaka bağlı, dürüst ve namuslu” şeklindedir. “Doğruluk” da; “doğru olma durumu, doğru olana yakın davranış, dürüstlük”, “yalan, hile ve gösterişten uzak olma, samimilik, dürüstlük ve namusluluk”; “bir düşünce ve açıklamanın gerçek ve olgu ile uyuşması” anlamlarında kullanılmaktadır. Doğruluk kavramının anlamını göz önünde bulundurduğumuzda “Doğruluk, kişinin inanç, niyet ve düşüncelerinde, işlerinde, söz, iş ve davranışlarında, hakikate, adalete ve gerçeğe uygunluktur.” tanımı ifade edilebilir.⁴⁰⁹ Doğruluk değerinin, değerler arasındaki önemi ve birçok değer temeli olması⁴¹⁰ göz önünde bulundularak çalışmamızda ilk değer olarak incelenmektedir. Doğruluk değerini hayata geçirmede ilk adım, onunla ilgili eksikliğin olduğu bilincine sahip olmaktır.

3.1.1.1.Doğruluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması

Bu aşamanın temel vurgusu doğruluk değeri ile ilgili eksik olduğumuz bilincine ve anlayışına sahip olmaktır. İnsan başı sıkıştığında yalan söylüyorsa, söz

⁴⁰⁹ Barış Bulunmaz, “Üniversite Öğrencilerinin Medya Algısının İnsani Değerler Yönünden İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, **Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu**, Cilt: 2, Erzurum, 19-21 Haziran 2014, s. 32.

⁴¹⁰ Kolnai, ss. 21-22.

verip değişik bahanelerle sözünü tutmuyorsa, söylediği ile yaptığı birbiri ile uyuşmuyorsa, bu onda alışkanlık olduysa ve bu kişi hala dürüst bir insan olduğunu düşünüyorsa doğruluk değeri hayata geçirilmemiş olur. Bir olguyu, olayı, oluşumu anlamlı kılan onun değeridir. Değer bir yargılama ölçüsüdür. Bu ölçü güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt edebilme gücüdür.

Doğruluk değerinin tutum ve davranışlara yansıyabilmesi için suje-suje ve suje-obje arasındaki ilişkinin etik şartları merkeze alarak kurulması gerekmektedir. Buna ilaveten bireyin değer bilinciyle hareket edip çaba harcaması gerekmektedir. Yani doğruluk değerini hayatına yansıtabilmesi için bireyin doğruluk değerine yönelik tutumunu analiz etmesi ön koşuldur. Birey doğruluk değeri ile ilgili yeterli bilinç düzeyinde mi? Doğruluk değeri onun davranışlarını daha iyi bir insan olma yönünde etkileyici olarak rol oynuyor mu? Kişi, “doğruluk değerlidir” yargısında değerli olmayı örneğin gösteriş-riyakârlık, toplumsal açıdan başkalarını zor duruma sokacak şekilde her doğruyu her yerde söylemekle, insanların özellerini araştırıp paylaşmakla veya dedikodu yapmakla eşitliyorsaa o zaman söz konusu kişi, doğruluk etkinliğini kendi çıkar amaçları için gerçekleştiriyor demektir. Yani bu durumda değer olan şey, doğruluk değil, doğruluğun kendisi için yapıldığı şey olmuş olur.

Kişinin doğruluğu değer olarak görüp görmediğini, onun bu konudaki tutumunun yanı sıra onun geçmişteki ve şu andaki tutumlarını analiz ederek ifade edebiliriz. Kişi çocukken doğruluğa değer veriyor muydu? Arkadaşlarıyla bir oyun oynadığında oyunu kazanmak için hile yapıyor muydu? Ya da yanlış bir davranışta bulunduğunda cezalandırılmaktan korktuğu için yalan söyleyip hatta iftira bile atabiliyor muydu?

Doğruluk değeri ile ilgili olarak Türk klasiklerinden bir örnek analiz edelim. Ömer Seyfettin’in Kaşası⁴¹¹ adlı eserinde iki kardeşten biri olan Kahraman kaşası bozuk olduğu için onu yere fırlatır ve yere çarpan kaşası kırılır. Babası kaşasının kırıldığını öğrenir ve kimin yaptığını sorar, Kahraman da ceza almamak için suçu kardeşi Hasan’a atar. Hasan bir daha ahıra girmeme cezası alır. Bu olayın üzerinden bir yıl sonra Hasan çok hastalanır ve ölür.⁴¹² Kahraman, doğruluk değerine uygun tutum ve davranışta bulunmadığı için son derece pişman olmuştur. Olumsuz

⁴¹¹ Kaşası: At tüylerini tarayan alet.

⁴¹² Ömer Seyfettin, **Kaşası**, MEB Yayıncılık, 1993.

davranışının bedeli de kardeşini kaybetmek gibi ağır bir karşılık bulmuştur. Bu örnek bizlere değerlerin insan yapısına uygunluğunu ve insanların ilişkilerini düzenleyici ve iyileştirici rolünü bir kez daha somut olarak hatırlatmaktadır.

Bir başka örnek olarak Pinokyo adlı eseri ele alabiliriz. Eserde, yaşlı Gepetto, kiraz ağacının konuştuğunu işitir ve onu küçük bir erkek çocuğu olarak kuklaya çevirir. Pinokyo çok yaramaz, tembel, haylaz ve boş işleri seven okula gitmek istemeyen bir çocuktur. Türlü türlü belaya bulaşır, sürekli yalan söyler. Pinokyo'nun yalan söylediği zaman burnu uzar ve yalan söylediği anlaşılır. Bu kitaptaki emsalden hareketle yalan söylendiğinde Pinokyo gibi insanın burnu uzamasa bile bilinmektedir ki, tüm yalanlar bir gün açığa çıkar. Yalan söylemek doğru bir davranış değildir ve yalan söylemekten kaçınılmalıdır.⁴¹³ Pinokyo yalan söylediğinde hem bu yalanı açığa çıkmış böylelikle kendisine güvenen insanları üzmüş, onların kendisi ile ilgili algılarını negatif yönde etkilemiştir. Aynı zamanda toplumsal açıdan doğruluk değerini benimsememiş, kötü davranış sergileyen bir birey olarak da toplumda saygın bir yer edinemeyeceğini tecrübe etmiştir. Bu örnek de değerlerin toplum tarafından benimsenmiş kurallar olduğu özelliğine işaret etmektedir.

Örnekte de dikkat çekildiği üzere kişi dara düştüğünde yalan söylüyorsa doğruluk değerine yönelik tutumu negatif yönlüdür.

Tutum ve davranışlarımızı doğruluk değeri üzerinden analiz ederken amaçlar ekseninde de incelemeliyiz. “Neden doğru sözlü olmalıyım, neden doğru düşünmeliyim, neden dürüst davranmalıyım?” gibi sorular ile amacımızı analiz etmeliyiz. Kendimize ve başkasına karşı doğruluk değerine bağlı tutum ve davranış geliştirmemiz hususunda bizi motive eden şey nedir? Kariyer sahibi olmak mı? Toplumda sevilen sayılan bir birey olmak mı? Daha fazla kazanç sağlayıp daha iyi ekonomik imkânlara erişmek mi? Haz mı? Toplumun nazarında daha çok yücelmek mi? Yoksa değerlerini hayatına yansıtan, eyleme dönüştüren, iyi, erdemli insan olmak mı? Eğer değerlerini içselleştirme, hayatının merkezine yerleştirme, erdemli ve iyi birey olmak dışındaki amaçlar, bireyi motive ediyorsa etik açıdan doğruluk değerinin bireyin hayatında yer aldığından söz etmek mümkün olamayacaktır. Bir başka açıdan konuya bakacak olursak birey doğru ve dürüst davrandığında hedeflerine daha geç ulaşacağı düşüncesi ile yalan, torpil, rüşvet gibi şeylere

⁴¹³ Carlo Collodi, **Pinokyo**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1881.

başvuruyorsa bu birey doğruluktan vazgeçiyorsa, doğruluk gibi bir değeri var mıdır? Toplumsal açıdan da kınanan, eleştirilen, ahlaki açıdan da değersiz olarak nitelenen bu tarz tutum ve davranışların bireyler tarafından uygulanması değer duyarlılığından uzaklaştıldığını gösterir. Etik açıdan değerler bireyi ahlaki olgunluğa ulaştıran unsurlar işlevindedir. Değerleri hayatının merkezine almayan bireyler ahlaken sağlıklı gelişim kaydedemez. Bireylerin değindiğimiz şekilde analiz ve sorgulamalarla doğruluk değerine yönelik tutumlarını tespit etmeleri ve negatif olan tutumlarını pozitif yönlü değiştirmeleri bir gereklilik olmaktadır. Aksi takdirde hiç kimse kendini bu açıdan tekrar düşünmez ve doğruluk değerinin hayata geçirilmeme riski ortaya çıkar. Bu konuda kişinin kendisini geliştirmesinin ikinci adımı da doğruluk değerinin amaç olarak görülmesidir.

3.1.1.2.Doğruluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi

Bu adımın esas vurgusu doğruluk değerinin uygulanmasında sadece erdem amacına aracı olabileceğidir. Doğruluk değerinin haz, makam-mevki, para, şan-şöhret amaçlarına araç olamayacağıdır. Doğruluk değeri ancak erdemli insan olma çabasıyla hayata geçirildiğinde anlamlı olabilir ve değer üretilebilir. Doğruluk, dürüst davranmak, yalan ve ikiyüzlülüktan uzak olmak demektir. Gerek bireysel gerekse toplumsal olarak mutlu, ahlaklı ve karakterli bireyler yetiştirmek temelde doğruluk ve dürüstlük değerlerine sahip olmaktan geçer. Günümüzde doğruluk değeri insanlar tarafından ihmal edilen, zıttı şekilde davranılan, göz ardı edilen, kişisel çıkarlara göre uygulanmaktan vazgeçilmeye layık görülen değerler arasında yer almaktadır. Toplumun temel taşlarından biri hükmünde olan doğruluk değerinin uygulanmamasında kanaatimizce asıl sorun ahlak alanının bireysel ve toplumsal mutluluğun yakalanmasında anahtar role sahip olduğunun unutulmasıdır. Ahlaklı birey olmayı amaç edinen kişiler, değerlerini feda etmez, ihmal etmez, zıttını yapmazlar. Değerlerin pratiğe yansımamasının nedenlerinden biri de ahlakın kapsam ve sınırlarının daraltılması ve gündelik yaşamda da bu şekilde uygulanmaya çalışılmasıdır. Bu bakış açısı ile hem bireysel hem de toplumsal bağlamda ahlaki ilke, değer ve erdemlerin zaman zaman ihmal edilmesi rahatsız edici bir durum olmaktan uzaklaşmakta, değerler yeterli ölçüde ciddiye alınmamaktadır. Evrensel

insani değerler, erdemli birey olma yolculuğunda feda edilmemesi, vazgeçilmemesi gereken ölçütlerdir. Sözlü ifadelerde herkes ahlaklı, doğru, dürüst davrandığını belirtse de mevcut sorunlar bu konuda bilimsel araştırmalar yapma ihtiyacını doğurmaya devam etmektedir. Bu araştırmalardan birinde “hayatı kolaylaştırdığı” gerekçesiyle yalan söylendiği saptanmıştır. Ülkemizde 2014’te yapılan başka bir araştırmada “az olmak kaydıyla yalan söylemenin günah olmayacağını düşünenlerin oranı %8, 9, buna kısmen katılanların oranı %11 çıkmıştır.⁴¹⁴ Dara düşer düşmez veya hayatını kolaylaştırmak amacıyla yalan söylemeye yönelen bir kişi doğruluk değerini kendisine ilke olarak benimsemiş olur mu? Gerek kendisinin gerek başkalarının huzur ve mutluluğunu hiçe sayan biri etik davranmış olur mu? Değerlerden uzak yaşayan bireyler sosyal adaletsizliğin de varlık göstermesine yol açmakta böylelikle toplumları kaosa ve çöküşe sürüklemektedirler. Ahlaki değerleri dikkate almak, eyleme dönüştürmek için yaşam boyu çaba sarf etmek insan olmanın gerektirdiği bir davranıştır. Değerlerin yaşatılmadığı bir yerde insan da yaşayamaz. Dolayısıyla doğruluk değerinin de bir değer olarak başlı başına amaç edinilmesi ve gündelik hayatın merkezinde tutum ve davranışların ölçütü olarak yer alması insan için bir ihtiyaçtır. Bunu sağlayacak adımlardan biri de doğruluk değerinin temel amaç olması ve o doğrultuda gündelik hayattaki eylemlere yansıtılmasıdır.

3.1.1.3.Doğruluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması

Bu aşamanın temel vurgusu kişinin gündelik hayat içinde her tür etkinliğinde, yapıp ettiği şeylerde doğruluk değeriyle uyumlu tavır sergilemesidir ve bunu erdemli insan olma amacı dışındaki bir amaçla yapmamış olmasıdır. Bugün yapıp edilen şeylerde doğruluk değeri bir değer olarak; makam, mevki, haz gibi bir şey için değil erdemli insan olmanın bir aracı olarak davranılmasını gerektirir. Aynı zamanda insanların birbirine karşı doğru ve dürüst olmasını gerektirir. Ancak bireyler çeşitli gerekçelere bağlı olarak bunları yapamadıklarını ifade ediyorlarsa; onların böyle değerleri olmadığı çıkarımı yapılabilir. Zira pratiğe yansımayan değer sadece teoride kalmış olur, değer olmuş olmaz. Değerler bireyin üslubunu, kararlarını, eylemlerini

⁴¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, **Türkiye’de Dini Hayat Araştırması**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 156.

şekillendirmekte, bireylerin gündelik hayatında ahlaki gelişimini sağlamaktadırlar. Değer kabul edilen şeylere gündelik hayatta yer vermek değerlerin pratiğe yansımaları için gerekli koşullardandır. Doğruluk değerini etik değer olarak benimseyen bireylerin, günlük hayatlarında bu değerlerine göre hareket etmeleri ve bunu isteyerek, özgür iradeleri ile gerçekleştirmeleri önemlidir.

Hayatımızı düzenlerken tutum ve davranışlarımızda titiz, nesnel, eşit, ahlaklı, duyarlı, yasalara uygun, doğru, güvenilir, adil, tarafsız, ayrımcılıktan uzak, çıkarıcı, yalandan uzak, hilesiz, şeffaf vb. ilkelere bağlı hareket ediyorsak doğruluk değerimiz var demektir. Zira doğruluğu değer olarak kabul ediyorsak gündelik hayatımızda yansımalarının yer alması gerekir. Bunun aksine doğruluk değerine gündelik hayatında zaman ayırmayan, davranışlarında doğruluktan ödün veren bir birey için söz konusu değer anlamlı değildir. Mesela sıra beklenen bir işlem için bekleyen (otobüse, minibüse binerken) bireyin tutum ve davranışları üzerinden doğruluk değerinin pratiğe yansımalarını değerlendirelim. Normalde işlemi için bireyin sırasını beklemesi ve sırası geldiğinde işlemini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Sıra beklemeye tahammül edemeyip bir başkasının sırasını almaya çalışan ve buna gerekçe olarak da acelesi olduğunu belirtip bağırıp çağıran, ortamda gerginlik çıkaran bir bireyin doğruluk değeri var mıdır? Doğruluk değeri söz konusu kişinin hayatında yoktur. Doğruluk değerini benimsemiş bir birey sırasını bekler ve zamanı kısıtlı ise dürüst bir şekilde durumunu dile getirip yardım talep eder. Bir başkasının hakkını çiğnemez, açık göz olduğunu düşünüp doğruluk değerinin aksi yönünde davranmaz, kendisi dışındaki bireylere saygılı olur.

Belli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi olan değerler, davranışlarımıza kaynaklık etmektedirler.⁴¹⁵ Değer kabul ettiğimiz şeyleri hayatımızda merkeze alarak davranışlarımızı ortaya koymamız değerlerin pratiğe yansımaları için gereklidir. Gündelik hayatta yapıp ettiğimiz şeylerde değer vurgusunu sağlayarak yani eylemlerimizi değer bilinciyle severek ve isteyerek yapmamız gerekir.

⁴¹⁵ Ali Rıza Erdem, “Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, No: 1, Sayı: 4, ss. 129-149.

3.1.1.4.Doğruluk Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları

Dikkate Alma

Doğruluk değerini gündelik hayatta her tür edimimizin temeli olarak görmek, bu doğrultuda eyleme yansıtma önemlidir. Ancak bunun istemeye istemeye, mecburiyet hissiyle, şu ya da bu amaç için değil; severek, isteyerek, değer bilinci ve vurgusuyla hayata geçirilmesi esastır. Değer vurgusu bir şeyi severek, isteyerek, bilinçli bir şekilde tercih ederek, kendi içsel motivasyonu ile yapmayı içerir.⁴¹⁶ Davranışlarımızın etik nitelik taşıyabilmesi için de etik ilkelere uygun olarak yerine getirilmesi her zaman gözetilen hususlardandır. Doğruluk değerinin özümsemesi ve uygulamaya geçirilmesi sürecinde, doğruluk kendi başına değer olarak görülmelidir. Erdemli ve iyi bir insan olma amacından hareketle davranışta bulunulurken doğruluk değeri hafife alınmamalı, onu başka şeylerle değiştirme veya feda etme söz konusu olmamalıdır. Bir başka deyişle iyi davranışı ortaya koyma süreci, erdemi amaçlamalıdır. Para, mal-mülk, şöhret, makam-mevki ya da haz iyi değerini eyleme yansıtmada amaç olarak yer alamamaktadır. Zira bunlar, araçsal şeyler konumundadır. Etik bağlamda araçsal şeyler “amaç” olamaz.

Eylemlerimizin değer vurgusu içermesi için bir zorunluluk veya sorumluluk hissinden arınık, irade özgürlüğü ekseninde ve değer bilinci ile yapılması bir gerekliliktir. Ahlaki ilkeler, değerler ve erdemler, insan olmaya yakışan bir şey oldukları için uygulamada tercih edilmelidirler.

Örneğin doğruluk değeri kapsamında davranırken severek ve isteyerek yaptığımızda değer anlamı kazanır. Zorunluluk ve sorumluluk gereği bir davranışı yerine getirirsek değer alanından uzaklaşmış oluruz. Çünkü severek, içimizden gelen motivasyonla tutum ve davranış geliştirdiğimizde, en iyi en güzel şeyi yaparken; zorunluluk hissi ile eylemde bulunduğumuzda yapıp bitirmeyi amaçlarız. Bu da bize etik açıdan kayda değer bir gelişim kazandırmaz.

Doğruluk değerini içselleştiren bireylerin sahip olduğu bazı özellikler vardır. Bu özelliklerin bir kısmı insanları aldatmamak, insanlar arasında ayırım yapmamak, tutarlı olmak, hile yapmamak, haksızlık yapmamak, görevini hakkıyla yerine getirmektir. Aynı zamanda hakkına razı olmak, ikiyüzlü davranmamak, düşüncelerini

⁴¹⁶ Raz, ss. 143-146.

açıkça söyleyebilmek, verdiği sözü yerine getirmek, mert ve açık sözlü olmak, özü sözü bir olmak, sadık olmak, görüldüğü gibi olmak, insanlara eşit davranmak, yalanı sevmemek ve adil davranmak olarak belirtilebilir.

Örneğin bir esnafın sattığı gıda ürünlerinde, ürünlerinin tazeliğini gözetmesi gerekmektedir.⁴¹⁷ Ancak esnaf bunumüşteri kaybetmemek ya da daha çok kar elde etmek için değil, doğruluk değerini içselleştirerek ve değer vurgusu amacıyla yapmalıdır.

Bir başka örnek olarak doğruluk değerini hayatında ilke edinmiş bir hakim karar verirken tarafsız ve objektif olmalıdır. Kararlarına duygularını karıştırmadan, iyi değerini ortaya çıkaracak değerlendirmelerde bulunabilmelidir.

Doğruluk değerinin pratiğe yasıyabilmesi için tarafsızlık, dürüstlük, etik ölçütlere bağlılık, tutarlılık, evrensellik gibi etik ilkelere bağlılık da esastır.

3.1.1.5.Doğruluk Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

Doğruluk değeri pratiğe yansıtılırken bu değer in davranışların kökenindeki tavırlara, tutumlara kaynaklık edecek ilke olarak değerlendirilmesi esastır. Bu ilkenin davranışları rehberleyecek kural olarak algılanması, doğruluk değerini davranışa dönüştürmede önemlidir. Sorgulamayla da kişinin değerlerini eyleme yansıtmada kapsamında kendini sorgulayıp aldığı geribildirimlerle kendini değerlendirmesi ve geliştirmesi beklenir.

Doğruluk değerini davranışa dönüştürebilmek için ilke-kural-sorgulama aşamalarını uygulayabiliriz. Doğruluk değerinin pratiğe yansması hedefine ulaşabilmek için bu konuda bir ilke tespit edebiliriz. Örneğin bu ilke “yalan söylememek” olabilir. Buna bağlı olarak belirlenecek kural da “şartlar ne olursa olsun doğru sözlü olmak” olabilir.

Sorgulama aşamasında ise birey doğruluk değerini ne ölçüde hayata geçirdiği hususunda otokontrolünü geliştirmiş olacaktır. Daha somut bir dille ifade edebilmek adına örneğimiz üzerinden devam edecek olursak yalan söylememeyi ilke edindiğini

⁴¹⁷ Ahmet Diken ve Meral Erdiren Çelebi, “İşletmelerde İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi”, **Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim**, (Ed. Hasan Hüseyin Bircan ve Bülent Dilmaç), Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s. 221.

belirten bir öğrenci, ödevini neden yapmadığını soran öğretmenine, ödevini yaptığını ancak evde unuttuğu yalanını söylerse, bu öğrenci doğru sözlü olmayı değerli bulmuş olur mu? Söz konusu öğrencinin etik dünyasında yalan söylememek gibi bir ilkesi varlık bulmuş olur mu? İşte bu durumda öğrencinin “yalan söylememek ilkem olsaydı nasıl davranırdım? ve böyle bir ilkem olmasaydı nasıl davranırdım?” soruları ile kendini bir sorgulama sürecinden geçirmesi gerekmektedir. Ancak öğrenci her iki soruya da aynı cevabı veriyor ise bu öğrencinin doğruluk değeri ile ilgili eksiklikleri vardır. Bu konuda farkındalık geliştirme ihtiyacı içindedir. Değerlerin hayata geçirilmesi sürecindeki beşinci aşamada (İKS) etik ilkelere uygun davranışlar ile iyi davranışların yerleştirilmesi hedeflenmektedir. Yani etik ilkelere bağlılık bizi iyi değerine eriştirecektir.

Yalan söylememeyi kişilik olarak geliştirebilmiş bireyler sıkıntıda kalsa, dara düşse de çözüm olarak yalan söylemeyi tercih etmez. Ahlaki açıdan kazanılan bir değer yatkınlık haline dönüşebilmesinde tutarlı olmak son derece önemlidir. Böyle davrandığımızda duygularımızdan etkilenmeyebilir, ahlaken iyi olanı yerine getirebilir ve tutarlı davranabiliriz. İlkeye bağlı bir yaşam, tutumumuzu evrenselleştirecektir. İşte o zaman, kendimize yönelik halet-i ruhiyemiz ile başkalarının içinde bulunduğu durumlar, bizi yanlış yapmaya, doğruyu yerine getirmemeye sevk edemeyecektir. Her şeyden önemlisi bu erdemli insana yakışmayan ve erdemli insan olmaya götürmeyen bir şeydir.

3.1.1.6.Doğruluk DeğerindeErdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

Doğruluk değeri erdemlerle pratiğe yansıtılabilir. Doğruluk değerine erdemler açısından baktığımızda mesela bilgelik erdemi açısından doğru tutum ve davranışlarda bulunmak erdemli bir insan olmanın gereği olduğu gibi bununla birlikte bilgelik erdeminin bir gereği olarak da peşinden koşmayı gerektirir. Bilgelik erdemi insanın mantık ekseninde yanlıştan kaçınmayı amaçlayarak, gerektiğinde kendisini de eleştirerek, duygulara ve önyargılara değil de aklın ilkelerine ve bilimsel yöntemle elde edilmiş bilgilere dayanarak doğru düşünmesini gerektirir. Kişilerin doğruluk değerini tutum ve davranışlara yansıtabilmesi için dayanıklı, gözüpek, yüce gönüllü, taşkınlardan uzak, sükunet içinde olması önemlidir. Nefsin iyi alışkanlıklar

kazanması ve alıştırmalar yapması konusunda sıkıntılara tahammül etmesi cesaret erdeminin kapsamındadır. Aynı şekilde ölçülü olmak, yalandan uzak olmak, kendini iyi, güzel, doğru davranışlara adanmak cesaret erdeminin eyleme yansımasıdır. Erdemlerle ve alt erdemlerle ilgili olarak doğru tutum ve davranışlarda bulunmak da erdemli olmanın bir gereğidir.

Doğruluk değerini öfke ya da arzu gücümüzün bir şeyleri arzuladığından veya bir şeylere kızdığımızdan değil erdemli olmanın gereği olarak uygulamalıyız. Herhangi bir iş yaparken kişinin kötülüklerden çekinmesi, uzak kalması, haya etmesi ve nefsinin yetkinleşmesini sağlayacak güzel işlere yönelmesi iffet erdeminin⁴¹⁸ eyleme yansımasıdır.

Doğruluk değerine adalet erdemi açısından baktığımızda doğru ve hoş görülme kimselerden söz taşımamak, doğru sözlerin kaynağını araştırmak, kötülüğe iyilikle karşılık vermek gerekir. Ayrıca bunun dışsal bir amaç olan haz, para, makam, mevki için değil; bir hayat felsefesi olarak ve erdemli bir insan olmanın gereği olarak yapılması önemlidir. Mesela kişi doğru sözlü davranmıyorsa doğruluk değerine uygun davranmıyor demektir. Dolayısıyla doğru sözlülük bilgelik erdeminin aynı zamanda herkese karşı dürüst davranma anlamında adalet erdeminin gereğidir. Erdemleri ve alt erdemleri hayata geçirme ile ilgili çabalar, doğruluk değerini tutum ve davranışlara yansıtmamanın ayrıca erdemli insan olmanın gereğidir.

Erdem, tutum ve davranışlarda, kararlarda biri aşırılık (ifrat) öteki eksiklik (tefrit) olan iki uç noktanın (erdemsizliğin) ortasında bulunma durumudur.⁴¹⁹ Bu orta matematiksel bir ortaya değil her bir bireyden bireye farklılık gösteren bir ortaya karşılık gelmektedir.⁴²⁰ Erdemin aşırılık ve eksikliği erdemsizlik diğer ifadeyle rezilettir ve negatif değer ifade eden noktadır.

Sokrates, bireylerin doğruluk, adalet, cömertlik, cesaret erdemleri hakkında ortak bir fikir birliğinde oldukları kanaatindeydi. Buradan hareketle değerlerin nesnel bir varlığa sahip olduğunu düşünüyordu. Aristoteles de bir davranışın erdemli

⁴¹⁸ İbn Miskeveyh, Tehzîbu'l-Ahlâk, s. 22.

⁴¹⁹ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, 1107a, 5; 1109a, 20.

⁴²⁰ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, 1106a, 25.

olabilmesi için bilinçli bir şekilde, isteyerek ve yerleşik bir yatkınlığa bağlı olarak yapılması gerektiğine işaret etmektedir.⁴²¹

Platon, gençlik diyaloglarından birisi olan Küçük Hippias diyalogunda “bilerek mi yoksa bilmeyerek mi kötülük, adaletsizlik, haksızlık yapmanın daha iyi olduğu” konusunu ele alınmıştır. Bir konuda dürüst yalan söyleyebilmek için konunun bütün detaylarının bilinmesi gerektiği dolayısıyla “bilerek yalan söyleyenin bilmeden yalan söyleyenden daha üstün olduğu konusu” diyalog boyunca Sokrates’in erdem anlayışı ile çelişse de sofitçe çürütmenin başarılı örneklerinden biri olarak yerini almaktadır.⁴²²

Platon, Menon diyalogu da aynı şekilde Sokrates ile Menon arasında erdem üzerine bir sohbettir. Erdemin öğretilebilirliği ve bilginin ne olduğu tartışılmaktadır. Platon, Menon üzerinden bir paradokstan söz eder. “Madem erdem ne olduğunu bilmediğini söylüyorsun peki bilmediğin şeyi nasıl bulabilirsin?”, Sokrates bu soruya hazırlıklıdır. Bir köleyi çağırır ve ona bir geometri sorusu sorar. Doğru cevabı söylemeden sadece yanlışlarını ona açıklayarak cevaba ulaşmasını sağlar. Bunun açıklaması ruhun dünyaya zaten tüm bilgiye sahip bir şekilde geldiğidir. Bizim yaptığımız sadece hatırlamaktır. Bu hatırlama da ancak sorgulama ile mümkün olduğu⁴²³ çıkarımı yapılır.

Kötülerin çok olduğu dünyada iyi ahlak talep etmenin ve erdemli yaşamaya çalışmanın başarı getirmeyeceği ve zayıflık olacağı düşüncesi sorgulanması gereken bir düşüncedir. Her şeyden önce ahlak bir nicelik değil nitelik işidir.⁴²⁴ Bireyin ahlaki davranışının değeri, çoğunluğun onayını gerektirmez. Ahlak kişinin bilerek, isteyerek, bilinçle yapıp ettiği iyi davranışları ortaya çıkarma yapısıdır. Yani biz kişinin ahlaklılığının oluşmasından söz etmekteyiz. Toplum kötü diye kişinin kötü ahlak oluşturması ahlak açısından kabul edilemez.⁴²⁵ Kişinin ahlaksal açıdan elinde olan şey, iyi ahlak ortaya koymasıdır. Çoğunluk öyle yapmıyor, diye biz ahlak ortaya

⁴²¹ Aristotle, *Ethica Nicomachean*, **The Basic Works of Aristotle**, Translat. W. D. Ross, (Ed. Richeard McKeon), Modern Library Paperback Edition, New York, Toronto, 2001, (E.N.), III, 1111 b.

⁴²² Platon, “Küçük Hippias Diyalogu”, **Diyaloglar**, çev. Furkan Akderin, Say Yayıncılık, İstanbul, 2011.

⁴²³ Platon, “Menon Diyalogu”, **Diyaloglar**, çev. Furkan Akderin, Say Yayıncılık, İstanbul, 2011.

⁴²⁴ Türkeri, *Etik Değer Açısından*, s. 114.

⁴²⁵ Türkeri, *Etik Değer Açısından*, s. 115.

koymaktan, erdemli davranmaktan vazgeçemeyiz. Böyle bir düşüncenin kendisi ahlaksızlıktır.⁴²⁶

İkinci önemli nokta, kötülerin çok olduğu yerde erdemli davranmanın başarı getirmeyeceği düşüncesinin ahlakla ilgisi olmadığı, daha doğrusu ahlaksızlıkla ilgisi olduğu gerçeğidir. Ahlaki değerlerin her türlü zorluğa rağmen yaşamak ve yaşatmak, insani bakımdan başarılı olmak demektir. Bu ikisini karşı karşıya koymak başarı ile maddi başarıları kastetmek demektir ve bunun kendisi ahlaksızlıktır. Çünkü burada başarıyı esas almış ve onu da erdemliliğin zıttı olarak konumlamış oluruz. Burada kastedilen başarı maddi başarıdır. Maddi başarılar, önemlidir; ancak dikkat çekilmesi gereken şey, maddi başarının araçsal olduğu gerçeğidir. Araçsal olan şey amaç edilemez. Yukarıdaki örgüde maddi başarı erdemli yolun zıttına konumlandırıldığında amaç yapılmış olduğudur.⁴²⁷

Doğruluk değeri pratiğe yansıtılırken kişilerin doğru düşünmesi ve bunun için azim ve gayret göstermesi bilgelik erdemi açısından önemlidir. Aynı zamanda doğru düşünmek bilgelik erdeminin alt erdemi kapsamındadır. Kişinin söylediği ile yaptığıın birbirini tutması, kendini hayra ve iyiliğe adanması, yalan söylemekten sakınması ve bu konuda ölçülü olması adalet erdeminin; arzularını dizginlemeye gayret göstermesi, olgu, ölçülü ve ahlaklı olma çabası iffet erdeminin gereğidir. Kişinin herkese karşı ahlaklı ve dürüst davranması, yakınlarının ve dostlarını sevgisini kazanması, karşılıklı anlaşma ve kaynaşmaya çaba göstermesi adalet erdeminin gereğidir.

3.1.1.7.Doğruluk Değeri Etkinlik Örneği

Doğruluk değeri etkinlik içeriği altı adımlı yol yaklaşımına dayalı doğruluk değerine yönelik hedefler, öğretim programı, ahlaki hikâye, çalışma kağıdı ve ölçüt çizelgesinden oluşmaktadır.

Doğruluk ilgili olarak altı adımlı yolun her bir adımı için hedefler belirlenmiştir. Bu hedeflere erişilmesi hususunda özgün etkinlik tasarlanmıştır. Etkinliğimizin sonuna altı adımlı yol yaklaşımımızın sistematığında sorular

⁴²⁶ Türkeri, Etik Değer Açısından, s. 115.

⁴²⁷ Türkeri, Etik Değer Açısından, s.115.

eklenmiştir. Sorular üzerinde düşündürme yöntemi ile bireyleri bir farkındalık ve bilinçlendirme yolculuğuna çıkararak bireylerde değerlerin sözden eyleme, negatiften pozitif, sadece şikâyet eder konumda değil tutum ve davranış değişikliği gösterebilen dereceye geçebilmelerine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bu açıdan sırasıyla “doğruluk” değerinin altı adımdaki hedefleri, altı adımlı yol yaklaşımına dayalı değer öğretim programının planı, “Yalancı Çoban ve Köylüler” başlıklı etkinliğimiz, altı adımlı yol yaklaşımı kapsamında geliştirdiğimiz değer eğitimine yönelik sorular, doğruluk değeri çalışma kağıdı ve değerlerin pratiğe yansımada altı adımlı yol yaklaşımı ile geliştirilen ölçüt çizelgesine yer verilmektedir.

Doğruluk değerinin ifade ettiğimiz bilinç ışığında pratiğe geçirilmesine ve hayata yansıtılmasına katkı sağlaması için tasarlamış ve hazırlamış olduğumuz etkinlik örneği; öğretim programı, hedefler, ahlaki hikâye, çalışma kağıdı ve ölçüt çizelgesine EK-1, EK-2, EK-3, EK-4 ve EK-5’deyer verilmiştir.

Altı adımlı yol yaklaşımında doğruluk değeri ile ilgili analizlerimizden sonra ikinci değerimiz insanların çokça şikâyet ettiği sorumluluk değeri ile ilgili olacaktır.

3.1.2.Sorumluluk Değeri

İnsanlar hayat akışı içinde birbirleri ile etkileşim halindedir. Söz konusu etkileşim sürecinde çeşitli sorunlarla, aksaklıklarla, tıkanıklarla karşılaşmakta, birbirlerinin bazı tutumlarından duydukları rahatsızlıkları dile getirmektedir. Örneğin bir öğretmen, öğrencisinin ödevlerini yapmadığını; bir müşteri, mağaza sorumlusunun kendisi ile ilgilenmediğini; bir hasta tedavisi sürecinde doktoru ile etkili iletişim kuramadığını; bir vatandaş, görevli personelin yeterince yardımcı olmadığını; bir komşu, apartman sakinlerinin çöplerini binanın içine attığını vb. belirterek mevcut durumla ilgili sıkıntılarını ifade etmektedir. Aktarılan örnekleri analiz ettiğimizde kişilerin sorumluluklarını yeterince yerine getirmemelerinden kaynaklanan sorunların meydana geldiği görülmektedir. Aynı zamanda bu sorunlar toplumsal işleyişi de negatif açıdan etkilemekte, anlaşmazlıklara, tartışmalara, kavgalara ve bunalımlara yol açmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen örnekleri ve negatif yansımalarını göz önüne aldığımızda değer farkındalığı ile ilgili olarak en çok üzerinde durulan bir değer sorumluluk değeri olduğu dikkat çekmektedir. Sosyal bir varlık olan insan bireysel ve toplumsal olarak çeşitli sorumluluklara sahiptir. Bireyin düşüncelerini sorumluluk bilinci ile eyleme dönüştürmesi, değer pratiğe yansımaları hususunda belirleyici bir ölçüttür. Çoğu insan sorumluluk ile ilgili çeşitli serzenişleri dile getirmektedir. Bir başkasının bu konudaki duyarsızlığından, vurdumduymazlığından yakınmakta ve bir çözüm arayışında bulunmaktadır. Günümüzde sorumluluk değeri pratiğe yansımaları gereken bir değer olarak karşımızda durmaktadır.

Sorumluluk değerinin pratiğe yansımaları katkı sağlamak için bireylerin sorumluluk değerini nasıl içselleştireceğini ve davranışa dönüştüreceğini örnekleyeceğimiz altı adımlı yol yaklaşımının basamaklarıyla ele alacağız.

3.1.2.1.Sorumluluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması

Bu aşamada sorumluluklarımız konusunda eksik olduğumuz şeklinde bir bilinç edinmek esastır. Sorumluluk değeri, insanın sorumluluğunun bilincinde olması ve bu sorumluluklarını yerine getirme gayreti içinde bulunması olarak açıklanabilir.⁴²⁸ Değer somut bir şekilde eyleme dökülmesi için kişinin kendisini bir değerlendirmeye tabi tutması son derece önem arz etmektedir. Bu basamakta kişinin sorumlulukları konusunda eksik olduğu şeklinde bir bilinç edinmek esastır. Mesela, çocuklarının sorumluluk sahibi olmasını öğütleyen bir annenin, öncelikle kendi sorumluluklarını zamanında yerine getirmesi gerekmektedir. Çocuklarının çevreye, evlerindeki eşyalara zarar vermemesini, trafik kurallarına uymasını arzu eden bir babanın kendisinin de bu konuda yeterince duyarlı olması beklenmektedir; çalışanlarının mesaiye zamanında gelmesini isteyen bir yöneticinin, kendisinin de buna dikkat etmesi önemlidir.

Tam aksine evdeki sorumluluklarını ihmal eden bir annenin; çevreye, trafik kurallarına duyarsız kalan bir babanın; mesai saatlerine geç giden bir yöneticinin sorumluluk değerinin varlığından söz edilemez. Dolayısıyla zaten ortaya olumlu bir rol model çıkamadığı gibi sorumsuzluklar artar. Bu nedenle altı adımlı yol

⁴²⁸ Heller, Bir Ahlak Kuramı, 2006, ss. 476-479.

yaklaşımının birinci basamağı olan sorumluluk değerine yönelik negatif tutumun tespiti ve pozitif yöne doğru geliştirilmesi, değerlerin pratiğe yansıtılması sürecinde temel niteliği teşkil etmektedir. Klasik bir söylemle bir binanın temeli ne kadar sağlam ise o bina da o denli sağlamdır. Değerlerin eyleme dönüştürülmesi evresinde birey işe kendinden başlarsa değerler gerçek hayatın içinde can bulabilir.

Sorumluluk değerini pratiğe yansıtmak için öncelikle kişinin bu değeri ne ölçüde davranışa dönüştürdüğü ve ne ölçüde kişinin sorumluluklarından kaçtığı analiz edilerek başlangıç yapılmalıdır. Zira hemen her birey bu bakış açısı ile değerini davranışa dönüştürme noktasındaki kişisel analizini yaparsa değer farkındalığı gelişecektir. Kişi, sadece başkalarının değil aynı zamanda kendisinin de değerleri ile ilgili keyfe bağlı hareket ettiğini veya çeşitli durumlarda değerlerini öncelemediğini görebilirse sorunun kaynağına inilebilecektir. Buna yönelik çözüm geliştirme yolunda adım atılmaya başlanarak yol alınacaktır. Bu farkındalık kazanılmadığı takdirde herhangi bir eksiklik olduğu kabul edilmemekte ve gelişim de kaydedilememektedir.

Bu aşamanın temel vurgusu, bireyin sorumluluk konusunda eksik olduğunu düşünmesidir. Çünkü kendisini eksik görmeyen insan kendisini bu açıdan geliştiremez. Bu farkındalık kazanılmadığı takdirde herhangi bir eksiklik olduğu kabul edilmemekte ve gelişim de kaydedilmemektedir. Bireyin kendisini sorumluluk değeri konusunda eksik olduğunu kabul etmesi ve kendisini geliştirmek için çaba harcaması birinci basamağın temel vurgusudur. Bunun ikinci adımı da sorumluluk değerinin amaç olarak görülmesidir.

3.1.2.2.Sorumluluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi

Değerlerin eyleme yansması ve erdemli birey yolculuğunda altı adımlı yolun ikinci aşaması olan sorumluluk değerinin kendi başına amaç olarak görülmesi aşamasında, ahlaki manada neyin araç neyin amaç olarak belirlendiği⁴²⁹ etkin rol oynamaktadır. Sorumluluk değerinin kendi başına amaç olarak görülmesi gerekmektedir. Sorumluluk değerinin erdemli insan olmanın bir gereği olarak

⁴²⁹ Akarsu, Felsefî Terimler Sözlüğü, s. 70.

düşünüldüğü maddi çıkar, makam-mevki, beğeni, takdir, onay görmek için değil de doğrudan doğruya erdemli insan olmak sorumluluk değerinin olması gerekmektedir.

Örneğin bir tüccar, bir mühendis veya bir sağlık personeli, işini yaparken geçimini sağlamak için para kazanmalı ancak bunu hayatının temel amacı haline getirmemelidir; çünkü onun temel amacı erdemli bir insan olmaktır. Para kazanmak onun için araç konumundadır; asıl amaç mesleğini de erdemler rehberliğinde yapıyor olmak olmalıdır.

Sorumluluk değeri ile ilgili olarak da tutum ve davranışlarda bulunurken nihai amaç erdemli bir birey olmak olmalıdır. Bunun dışında farklı şeylerin örneğin kariyer sağlamak, emeksiz kazanç elde etmek, maddi olarak iyi konuma gelmek vb. şeyler amaç edinilirse orda değerlerden hatta etikten söz edilemez. Çünkü öyle bir durumda araç-amaç ilişkisi doğru kurulmamış olur. Sorumluluk değerinin kendi başına amaç olarak görülmesi sorumluluk değerine gündelik hayatta yer verilmesi ile mümkündür.

3.1.2.3.Sorumluluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması

Değer vurgusunu dikkate alma sorumluluk değerini hayata geçirmede onu mecburiyet hissiyle değil değer vurgusuyla; can-ı gönülden, severek ve isteyerek yapmayı ifade eder. Bireyin benimsediği, içselleştirdiği değerleri onun düşüncelerine, konuşmalarına, kararlarına, eylemlerine etki eder, yön verir, ölçü olur. O, sorumluluğu değer olarak kabul ettiğinde, onu yaşamının içine dahil eder, karar verirken, eylemde bulunurken sorumluluk değerinin gerekliliklerini yerine getirmeye gayret gösterir. Çeşitli engelleri öne sürerek sorumluluklarını yapmayı ihmal etmez. Örneğin sorumluluk değeri olan bir öğrenci gündelik hayatında kitaplarını okur, derste etkinliklere katılır, öğretmenine saygı gösterir, dolabını düzenler, ödevlerini nitelikli yapar, derse zamanında gelir ve arkadaşlarını sever. Sorumluluk sahibi bir vatandaş da zamanını etkili kullanır; işlerini ertelemez, kendisine güvenir; karar alırken başkalarının sınırlarını ihlal etmez, çevresine özen gösterir; yere çöp atmaz çünkü o çöpü yere attığında çevreyi kirleteceğinin bilincinde olur. Bana ne, ben atayım, başkaları da işini yapsın, temizlesin gibi bir yaklaşımla hem çevresine hem başkasına zarar vermez. Sorumluluk değerini günlük hayatına aktaran bir yönetici,

alışanlarına rehberlik eder, onları kırmadan incitmeden yönlendirir, yeri geldiğinde onların da fikrini alır, alçak gönüllü davranır. Milli ve manevi değerlerinin bilincinde olan birey bu motivasyonlarla da değerlerini eyleme yansıtır. Mesela dindar bir birey inancı gereği başkalarına yk olmaz, üzerine düşeni zamanında ve en iyi şekilde yapmaya gayret gösterir.

Kişi sorumluluk değerinin gereği olarak, ona değer vererek sorumluluklarını yapma çabası içinde olmazsa bunu gündelik hayatta başka motivasyonlarla yapabilir. Bunlar kızdığı için, sevdiği için, çıkar için olabilir. Bu aşama gündelik hayattaki bütün etkinliklerimizi sorumluluk bilinciyle ve ona değer vererek yapmayı gerektirir. Sorumluluğun zorunluluk hissine götürmemesi gerekmekte; onun değer vurgusu ile yerine getirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla insanoğlunun her tür rolünde, insani ve toplumsal yükümlülüğünde sorumluluklarının gereğini yerine getirmesi asıdır.

Bu aşamada bireyin mesela ğrenci, ğretmen, evlat, eş, çalışan, yönetici gibi her tür rol için gündelik hayatta sorumluluklarının gereğini yerine getirmeye çabalaması esastır. Bunun değer konusundaki ayırt ediciliği de sorumluluklarını gündelik hayatta para, haz, öfke, şan, şöhret, makam vb için değil bunları sorumluluğunun gereği olarak yapmasıdır. Kişi zorunlu olduğu için değil; insan olma sorumluluğundan dolayı çevreyi kirletmemelidir, insanlara iyi davranmalıdır ve dürüst olmalıdır. Yani sorumluluk değeri uygulanırken amaç-araç ilişkisinin bu şekilde algılanması önemlidir. Sorumluluk değerini gündelik hayatta yerine getirme onunla ilgili yapıp etmeleri (filleri, davranışları vb.) severek, isteyerek ve can-ı gönülden yapmayı beraberinde getirir.

3.1.2.4.Sorumluluk Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik şartları Dikkate Alma

Sorumluluk değerinde değer vurgusu ve diğer etik şartları da dikkate alma sorumluluk değerini hayata geçirmede onu mecburiyet hissiyle değil değer vurgusuyla; can-ı gönülden, severek ve isteyerek yapmayı ifade eder. İnsanlar sorumluluklarını hatırladıklarında, rolleri gereği bir diğer deyişle bunları yapmak mecburiyetinde oldukları için yapıyorlar. Ancak etik değer retilcekse bu sorumlulukların mecburiyet hissinden arınık ve severek isteyerek yapılması

gerekmektedir. Bir davranışın etik olabilmesi, onun değer bilinci ve hassasiyeti ile yapılmasına bağlıdır. Değer hassasiyeti kişinin o davranışı değer algısıyla can-ı gönülden arzu ederek yapmasını gerektirir. Bir başka ifadeyle kişinin kendisini o davranışı yapmaya mecbur hissetmeden yapması olarak da ifade edilebilir. Değer bilinci ile yapılan bir davranış isteyerek, özenerek ve en iyi şekilde yapılır. Sorumluluk değerinin de değer algısı ile tutum ve davranışlara yansıtılması sürecinde önemsenmesi gerekmektedir. Sorumluluk değerini ortaya çıkarabilmek için iyi ve erdemli insan olmak amaçlanmalı ve bu ekseninde bir hayat disiplini yakalanmalıdır.

Etik açıdan değer vurgusunu sağlayabilmek için iyi niyet, bilinçli olma, ahlaki ilkeyi bilme, rasyonellik, objektiflik, özgecilik, açık-seçik bilgi, tutarlılık, ilkeye bağlılık, evrensellik, yanlış yapanı model almamak, fiile yansıma, iyiye yönlendirme şevki (melyorizm), kendimize yönelik ödev çıkarma gibi etik şartların göz önünde bulundurulması ve uygulanması gereklidir.⁴³⁰ Bunu genel bir tavır olarak değil de her tür fiilde ilke ve kurala dönüştürerek uygulamak esastır. Sadece genel bir tavırda değil her bir davranışta; iş hayatında, özel hayatında, komşuluk ilişkilerinde, ticaret alanında, sanat alanında vb. bireyin davranışlarında somut olarak yer almalıdır. Sorumlulukların ilke ve kurallarla spesifik davranışlarla kendini göstermesi ve sık sık sorgulanarak da hayata geçirilip geçirilmediğinin denetlenmesi önem arz etmektedir.

3.1.2.5.Sorumluluk Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

Sorumluluk değerinin pratiğe yansıması için beşinci adım da ilke-kural-sorgulama anahtarını kullanmadır. İlke-kural-sorgulama aşamasında öncelikle bireyin kendisine değerlerini uygulamasına katkı sağlayacak ilkeler belirlemesi gerekmektedir. Sorumluluk değerinin uygulanması, insani sorumluluğun yani insan olmanın bir gereğidir. Örneğin başkasına zarar vermemek insani, vicdani ve ahlaki bir görevdir. Kişi, insani sorumluluğundan ötürü insanlara iyi davranmalıdır, onlara eziyet etmemelidir. Bu şekilde düşünülebilirse; sorumluluk değeri spesifik alanlara ilkeleştirilirse hayata geçirilmiş olur. İnsan olmanın bir gereği olarak kişi kardeşine,

⁴³⁰ Türkeri, Etik Bilinç, s. 22.

anne-babasına, eşine, çocuğuna, meslektaşına, çevresine karşı sorumluluklarını ilkeleştirip davranışa dönüştürdükçe onu hayata geçirmiş olmaktadır.

Mesela bir ilke olarak “verdiği sözü yerine getirmek” olabilir. Buna bağlı olarak kural da “birisine bir söz verdiğinde onun gerekliliklerini yerine getirmek” olabilir. İlkelerimiz, davranışlarımıza rehberlik eder. Bunlara bağlı olarak belirlemiş olduğumuz kurallar da davranışlarımızı iyiye kanalize etmemizi sağlar.

İlke-kurallar belirlemek değerlerin pratiğe yansımaları sürecinde bireyi olumlu anlamda geliştirici roledir. Birey, bu ölçütlerine göre hareket ettiğinde değerlerini davranışa yansıtmış olmaktadır.

Bir örnekle açıklayacak olursak, kişi her gün odasını belli süre zarfında toplamayı kural olarak belirlediğini ifade etsin. Onun bu kurala uymayacağı (hastalık, özel günler, bayramlar vb. gibi) dönemler olacaktır. Böyle bir durumla karşılaşan birey kuralına uymamış olacak ve kendine olan inancı olumsuz etkilenecektir. Her gün sorumluluklarından biri olan “odasını toplama” yı ilke edinen kişi, davranışını şekillendiren kuralı duruma göre yeniden şekillendirebilir ve böylece ilkesini uygulamaya devam etmiş olur. Kişi kuralcı olursa kendini katı bir şekilde değerlendirir. Kuralcı olursa bu kurala uymayacağı zamanlar olacaktır, kuralcılık hayatı daha zor ve baskıcı bir hale getirebilir. Ancak bunlar kural değil de ilke olarak benimsenirse hem bunu hayata geçirebilir hem de zaman zaman esnemeler olabilir. Böylece sorumluluk değeri de ihmal edilmeden eyleme dönüştürülmüş olur.

Sorgulama kısmında da kişinin değerlerini davranışa dönüştürme sürecinde otokontrolü geliştirilir. Mesela kişi “çevremi temiz tutmak benim sorumluluklarımdandır” diye dile getiriyor. Kişi benim değer olarak çevreyi temiz tutmak gibi bir sorumluluğum olmasaydı nasıl davranırdım diye düşünülmelidir. Bunun sonucunda herhangi bir farklılık oluşuyorsa kişinin sorumluluk değeri bilinci mevcuttur. Yine aynı şekilde o zaman bu benim değerim olmasaydı nasıl davranırdım diye sorgulanmalıdır. Bu konuda herhangi bir değişiklik olmuyorsa o zaman kişi çevre ile ilgili bir katkı sağlamıyor, bu değere sahip değildir demektir. Bir diğer örnek olarak da “yaşlılara hürmet göstermek benim sorumluluklarımdandır” deyip ancak yaşlılara karşı kaba ve anlayışsız davranıyorsa böyle bir değeri olduğu söylenemez.

Yani onun düzenli olmak veya sofraya yardım etmek gibi bir ilkesi var mıdır? Bu aşamada kişi kendisine, bahsedilen ilke ve ölçütlerin yanı sıra, “böyle bir değerim ve ilkem olmasaydı nasıl davranırdım?” diye sormalıdır. Cevap, “farklı olmazdı” şeklinde ise kişinin bir değeri ve ilkesinin olduğu söylenemez. Böyle bir durumda birey sahip olduğunu düşündüğü değer, ilke-kural yoluyla uygulamaya geçmemiş olur. Sorumluluk değeriyle hayata bakmamız bir diğer ifadeyle sorumluluk değerini hayata geçirmemiz ana amacımız olan erdemli insan olmak amacına yöneliktir. Birey, erdemli insan olmak için sorumluluklarını yerine getirmeli, erdem konusundaki bilgilerden yararlanmalıdır.

3.1.2.6. Sorumluluk Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

Sorumluluk değerine erdemler açısından baktığımızda örneğin bilgelik erdemi açısından sorumluluklarımızı yerine getirmek erdemli insan olmanın bir gereği olduğu gibi aynı zamanda sırf bir erdem olması itibarıyla bilgelik peşinden koşmayı da gerektirir. Bilgelik nedir hatırlayacak olursak; bilgelik (hikmet) insanlık tarihindeki en temel erdemlerden kabul edilir. Bilgelik erdeminin bir yönü teorik bir yönü de pratik ile ilgilidir. Bu erdemin, birbiriyle ilgili birkaç tanımı vardır. Bunlardan birincisi, “varlığın ve eşyanın hakikatini bilmek” şeklindeki tanımdır. İkincisi, “yerli yerinde söz ve yerli yerinde davranış” olarak ifade edilir. Üçüncüsü, “düşünme (akıl) gücünü yerinde kullanmak” şeklindedir. Bu tanımlardan hareketle bilgelik, düşünme gücünün hiç kullanılmaması ile gereksiz yerlerde kullanılması arasındaki orta nokta olarak tanımlanmıştır. Bilgelik erdemi, çabuk kavrama, öğrendiğini hatırlama, zekâ, tam tanım yapma gibi alt dalları içerir.⁴³¹

Sorumluluğun değer olduğunu düşünen biri, bu tanımları dikkate aldığımızda, sorumlulukları ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyan, bunları değer bilinci ile yerine getirebilmek için bilgiye değer veren, bilgiyi hayatının parçası yapan, düşünme gücünü kullanan, geliştiren, yerli yerinde kullanan ve davranış ortaya koyabilen bir yapıda olması gerekir. Aynı zamanda bilgelik erdeminin alt dallarının kişide

⁴³¹ Türkeri, Etik Bilinç, ss. 55-56.

mümkün olduğunca fazla bulunması kişinin bu erdemi dikkate aldığını, kazanmaya çalıştığını ve bilgelik yolunun yolcusu olduğunu gösterir.⁴³²

Mesela çalışmayı ele alacak olursak; herhangi bir dışsal amaç için değil, erdemli insan olmak için sorumlulukları yerine getirme erdemli olmanın bir gereğidir. Yani hayatını idame ettirmek için belli ölçüde kazanç elde etmek için çalışılır ancak bunun hayatın amacı olmaması; asıl amacın erdemli bir insan olması önemlidir. O zaman kişi söz verip de gereğini yapmazsa sorumluluklarını yerine getirmemiş olur. Bu sorumlulukların diğer etkenlerden ayrı olarak, erdemli insan olmanın gereği ve özellikle de bilgelik erdeminin gereği olarak yapılması gerekir. Yine kişi söz verip sözünü tutmuyorsa, haklıyı gözetmiyorsa adalet erdemi ihmal edilmiş olur. Dolayısıyla adalet erdeminin bir gereği olarak sorumlulukların yerine getirilmesi gerekir. Erdemlerin uzantısı olan alt erdemlerle ilgili sorumlulukları yerine getirmek de erdemli olmanın bir gereğidir. Sorumlulukların arzu gücüne bağlı olarak bir şey arzulandığı veya öfke gücüne dayalı olarak bir şeye kızgınlık duyulduğu için değil; erdemli olmanın gereği olarak yapılması esastır.

3.1.2.7. Sorumluluk Değeri Etkinlik Örneği

Sorumluluk değeri etkinlik içeriği altı adımlı yol yaklaşımına dayalı sorumluluk değerine yönelik hedefler, öğretim programı, ahlaki hikâye, çalışma kağıdı ve ölçüt çizelgesinden oluşmaktadır.

Sorumluluk değeri ile ilgili olarak altı adımlı yolun her bir adımı için hedefler belirlenmiştir. Bu hedeflere erişilmesi hususunda özgün sorumluluk değeri etkinliği tasarlanmıştır. Etkinliğin sonuna altı adımlı yol yaklaşımının sistematüğinde, sorumluluk değeri kapsamında bireyin sorgulama ve analitik düşünme becerisini geliştirmek amacıyla sorular eklenmiştir. Sorular aracılığıyla bireyleri bir farkındalık ve bilinçlendirme yolculuğuna çıkarmak hedeflenmektedir. Böylelikle onların değerlerini sözel dünyalarından çıkarıp eyleme dönüştüren, negatifini değil pozitifini uygulayan, şikâyet edici değil erdemli tutum ve davranışlarda bulunan bireyler olmalarına daha somut katkı sağlanacaktır.

⁴³² Türkeri, Etik Bilinç, s. 56.

Bu bağlamda sırasıyla “sorumluluk” değerinin altı adımdaki hedeflerine, altı adımlı yol yaklaşımına dayalı değer öğretim programının planına, “*Ali ile Ayşe’nin Sorumlulukları*” başlıklı etkinliğe, altı adımlı yol yaklaşımı kapsamında geliştirdiğimiz değer eğitime yönelik sorulara, sorumluluk değeri çalışma kâğıdına ve değerlerin pratiğe yansımada altı adımlı yol yaklaşımı ile geliştirilen ölçüt çizelgesine yer verilmektedir.

Sorumluluk değerinin ifade ettiğimiz bilinç ışığında pratiğe geçirilmesine ve hayata yansıtılmasına katkı sağlaması için tasarlamış ve hazırlamış olduğumuz etkinlik örneği; öğretim programı, hedefler, ahlaki hikâye, çalışma kağıdı ve ölçüt çizelgesine EK-6, EK-7, EK-8, EK-9 ve EK-10’da yer verilmiştir.

Altı adımlı yol yaklaşımında sorumluluk değeri ile ilgili analizlerimizden sonra üçüncü değerimiz insanların çokça şikayet ettiği saygı değeri olacaktır.

3.1.3. Saygı Değeri

Altı adımlı yol açısından çalışmada ele alınacak değerlerden üçüncüsü de bireysel ve toplumsal anlamda insanlar arası ilişkilerde önemli bir yeri olan saygı değeridir. İnsanların birbiri ile sağlıklı iletişim kurması, birbirine dış görünüşüne etnik kökenine, inancına, cinsiyetine, rengine, makam-mevkisine, mali konumuna bakmaksızın insan olduğu için değer vermesi, empatik yaklaşması, kibar, yardımsever, terbiyeli, efendi, ahlaklı yapıda olması, iyi davranışlar sergilemesi, toplumsal kuralların uygulanabilmesi saygı değerine bağlıdır. Saygı değeri aynı zamanda birçok değer de temelidir. Bu nedenle bireylerin ve toplumların saygı değerini, nasıl algıladıkları ve ne derece uyguladıkları önem arz etmektedir. Saygı değerini hayata geçirmede ilk adım, onunla ilgili eksikliğin olduğu bilincine sahip olmaktır.

3.1.3.1. Saygı Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması

Bu aşamanın temel vurgusu bireyin saygı değeri ile ilgili olarak bazı eksikliklere sahip olduğunu düşünmesidir. Toplumda saygı değerinin önemli oluşu konusunda neredeyse herkes hemfikirdir. Bu, saygının insanın hayatında değer

olarak yer aldığı algısını oluşturmaktadır. Saygının değer olarak kabul edilmesi, bireylerin saygıyla ilişkisinin pozitif yönlü kurulmasını gerektirmektedir.

Bir kişi sadece saygılı davranmıyor ve söz konusu durum ile ilgili olarak da sadece engel olan etmenlerden söz ederek, saygılı davranmamasının sebebini sadece kendisi dışındaki etkenlere bağlıyorsa, birey-saygı ilişkisi değer inşa edecek bir bağlamda kurulamaz. Dolayısıyla böyle bir kişi, eleştirisinde hangi ölçüde haklı olursa olsun, saygı konusunda bireysel anlamda pek bir çaba göstermeyip hep dış etkenleri, başka şeyleri, diğer insanları vb. eleştirmeyi yeterli görmektedir. Oysa ahlaklı bir birey olmak çabayı gerektirir.

Birey “saygı değerlidir” yargısında değerli olmayı, örneğin kariyer sahibi olup saygı görmeye ya da bir yarışta rakiplerine düşman gibi bakıp şampiyon olup üstünlük kazanmak gibi algılıyorsa ya da bir idareci olarak baskıcı tutumlar sergileyip korku temelli zorunlu bir saygı davranışı olarak algılıyorsa, söz konusu kişi saygı değerini araç olarak kullanmış olur.

Yine kişinin geçmiş yaşantısındaki tutum ve davranışlar da önem arz eder. Örneğin insanların da görünüşünü eleştiren, farklı fikirleri olanlara kaba davranan, çevresini temiz tutmaya özen göstermeyen kişi saygı değerini pratik hayatta benimsememiş anlamına gelir.⁴³³

Değerlerin eyleme geçirilmesi, uygulanması için öncelikle değer bilincinin kazanılması gerekmektedir. Değer kabul edilen şeylerin yaşantılara dönüştürülmesi, bu yönde çaba harcamaya bağlıdır. Birey değerlerini gündemine ne kadar yerleştirir, onlar ile ilgili ne kadar ilkeler, kurallar oluşturur, uygular, davranışlarını ölçer, değerlendirmelerini yaparsa o ölçüde değerler yerleşir. Bu süreç, değerlerin hayatın merkezine alınmasını, onlara yer verilmesini, iyi ve erdemli insan olmayı hedeflemesi gerekmektedir. İlk adımda temelde insanın kendisini bu konuda eksik olarak algılaması esastır. Aksi takdirde hiç kimse kendini bu açıdan tekrar düşünmez ve saygı değerinin hayata geçirilmeme riski ortaya çıkar. Bu konuda kişinin kendisini geliştirmesinin ikinci adımı da saygı değerinin amaç olarak görülmesidir.

⁴³³ Mehmet Zeki Aydın, **Değerler Sandığı Okulda Eğitim Materyalleri Saygı**, Nobel Yayınları, Ankara, 2014, (Saygı), ss. 81, 87.

3.1.3.2. Saygı Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi

Bu adımın esas vurgusu saygı değerinin uygulanmasında sadece erdem amacına aracı olabileceği yani haz, makam-mevki, para, şan-şöhret amaçlarına araç olamayacağıdır. Saygı değeri ancak erdemli insan olma çabasıyla hayata geçirildiğinde anlamlı olabilir ve değer üretilebilir. Mesela bir çalışanın terfi edebilmek amacıyla saygılı eylemlerde bulunursa o terfiyi aldıktan sonra bu değerini gözetmeyecektir. Zira o sürece kadar uyguladığı saygılı davranışları bir değer bilinciyle ve erdemli davranışta bulunma amacıyla değil, o terfiyi elde etmek için yani statü için araç olarak kullanılmış olur.

Saygı değerinin kendisine araç olabileceği yegane amaç erdemli insan anlamında iyi insan olmaktır. Ancak böyle bir araç-amaç bağlantısı, saygı değerine işlerlik ve işlevsellik kazandıran bir etik algısı sağlar. Bunun dışında daha saygın bir meslek, daha fazla gelir, daha saygın bir konum kazanmak gibi amaçlar silsilesinin aracı olmasına ve bu amaçlar için başka kestirme yollar bulmaya götürebilir. Maddiyatın, statünün, ünün amaç kabul edildiği durumda bunlar değer kabul edilmiş olur. Fakat bu sayılanlar araçsal şeylerdir. Araç olan şeyler iyiye de kötüye de kullanılabilen şeylerdir ve hayatın amacı olamazlar. Saygı değerinin amaç olarak görülmesi, onun maddi amaçlar için; para, mal, itibar vs. için feda edilmemesi anlamına gelir.

Biz daha çok, karşımızdakinin hak etmediği düşüncesiyle saygı göstermemek gerektiğini düşünebilmekteyiz. Böyle düşününce saygı değeri hayata geçemeyecektir.⁴³⁴ Oysa saygı, karşıdakinden bağımsız kendi başına değerli olarak görülmelidir. Saygı amaç olarak görülmez ise güven sarsılır, sevgi azalır, kazanılan faziletler yok olmaya yüz tutar, sosyal çözülme başlar. Saygı değerinin hayata yansımaları için hayatın içine çekilmesi, dahil edilmesi, uygulanabilir hale getirilmesi gereklidir. Bunu sağlayacak adımlardan biri de saygı değerinin temel amaç olması ve o doğrultuda gündelik hayattaki eylemlere yansıtılmasıdır.

⁴³⁴ Aydın, Saygı, ss. 69, 77.

3.1.3.3. Saygı Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması

Bu aşamanın temel vurgusu kişinin gündelik hayat içinde her tür etkinliğinde, yapıp ettiği şeylerde saygıyla tavır sergilemesidir ve bunu erdemli insan olma amacı dışındaki bir amaçla yapmamış olmasıdır. Bugün yapılıp edilen şeylerde saygı değeri bir değer olarak; makam, mevki, haz gibi bir şey için değil erdemli insanın olmanın bir aracı olarak davranılmasını gerektirir. Aynı zamanda insanların değer olarak kabul ettiği şeylere (yönelik) de saygılı olmayı gerektirir. Ancak bireyler çeşitli gerekçelere bağlı olarak bunları yapamadıklarını ifade ediyorlarsa; onların böyle değerleri olmadığı çıkarımı yapılabilir. Zira pratiğe yansımayan değer sadece teoride kalmış olur, değer olmuş olmaz. Sağlıklı toplumların inşasında ve insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesinde belirleyici olan değerlerin hayatın içine dâhil edilebilmesi için etik ilkeler kapsamında ve “iyi” yi amaçlayarak gündelik hayatta eyleme yansıtılması ön koşuldur.

Günümüz toplumlarında bir yandan toplumdaki bireylerin paylaştığı değerler azalırken bir yandan da toplumun çıkarlarına ters düşen değerler artmaktadır. Bu nedenle bireylerin günlük yaşamlarında değerlerin ve değer içeren ifadelerin yer alması önem arz etmektedir.⁴³⁵ Gündelik hayatta yapıp ettiğimiz şeyleri değer vurgusunu sağlayarak yani eylemlerimizi değer bilinciyle severek ve isteyerek yapmamız gerekir.

3.1.3.4. Saygı Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma

Saygı değerini gündelik hayatta her tür edimimizin temeli olarak görmek, bu doğrultuda eyleme yansıtma önemlidir. Ancak bunun istemeye istemeye, mecburiyet hissiyle, şu ya da bu amaç için değil; severek, isteyerek, değer bilinci ve vurgusuyla hayata geçirilmesi esastır. Örneğin bireylerin büyüklerine, karşısındaki insana, doğaya, hayvanlara, emeğe, haklara, farklılıklara saygı gösterirken, çevreyi temiz tutmaya özen gösterirken bunu değer bilinci ile yapması önemlidir. Aynı zamanda kişi evde, okulda, mahallede, alışverişte, toplu taşımada, kamusal alanda

⁴³⁵ Aydın, Saygı, s. 33.

küçüğüne, büyüğüne, gencine, yaşlısına kısacası muhatap olduğu insanlara yönelik değer bilinci ve farkındalığıyla saygılı bir tavır geliştirilmelidir. Aksi durumu düşünecek olursak öğrenci daha yüksek not almak için arkadaşlarına ve öğretmenine saygı gösterse, çalışan terfi etmek için işverenine hürmet etse, esnaf daha çok müşteri kazanmak için saygılı davranrsa, gençler yaşlıların imkânlarından istifade etmek için onlara saygılı davranrsa saygı değeri, değer olabilir mi? Bir davranışın değer niteliği kazanabilmesi için iyi insan olmayı amaçlaması gerekir. Oysa yukarıda örneklendirilen davranışlar farklı amaçlara yönelikti.

Değer vurgusunun ayırt ediciliğini biraz daha somutlaştırabilmek için, gündelik hayatımızda içimizden geldiği için yaptığımız şeyler ile böyle yapmadığımız şeylere yönelik motivasyonumuzu ve bu motivasyonun davranışa etkilerini irdeleyelim. Günlük hayatımızda severek isteyerek yaptığımız şeyleri özenerek, yapabileceğimiz en iyi şekliyle yaparken; kendimizi mecbur hissettiğimiz şeylerde ise yapmış olmak için yapar ya da yapsak bile daha az istekli olarak yaparız. İnsanın saygı değeriyle ilgili tavırları bunlardan ancak ilkine girdiğinde yani severek isteyerek yapıldığında değer olmuş olur. Aksine mecburiyet hissiyle isteksiz olarak yapıldığında değer olmaz. İstenmeden gösterilen saygı irade özgürlüğü ve değer farkındalığı açısından problemli olur. Bu nedenle de değer niteliği kazanamaz. Değerleri pratiğe yansıtmada değer farkındalığı ve değer vurgusunun yanı sıra değerleri davranışın temeli yapıp ilke edinmek önemlidir.

3.1.3.5. Saygı Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

Saygı değeri pratiğe yansıtılırken bu değerın davranışların kökenindeki tavırlara, tutumlara kaynaklık edecek ilke olarak değerlendirilmesi esastır. Bu ilkenin davranışları rehberleyecek kural olarak algılanması, saygı değerini davranışa dönüştürmede önemlidir. Sorgulama da kişinin değerlerini eyleme yansıtmada kapsamında kendini sorgulayıp aldığı geribildirimlerle kendini değerlendirmesi ve geliştirmesidir.

Bu konuda saygıyla ilgili ilke olarak “yaşlılara saygılı davranmak” belirlenirse bu ilkeye bağlı olarak çıkarılacak kural da “yaşlılara sesimi

yükseltmemeliyim” olabilir. Sorgulama sürecinde ise “yaşlılara saygı duymak önemlidir” deyip yaşlıları gördüğünde onlara selam bile vermeyen, hal-hatırlarını sormayan birisi “yaşlılara saygı duymayı değerli buluyor mudur? Yani o kişinin “yaşlılara saygı duymak” gibi bir ilkesi var olmuş olur mu? İşte bu noktada kişi kendisine “benim böyle bir ilkem ve değerim olmasaydı nasıl davranırdım?” şeklinde sorgulamalıdır. Yanıt “farklı olmazdı” ise; o zaman söz konusu kişinin öyle bir ilkesi ve değeri yoktur denebilir. Çünkü kişi değerlerini, ilke-kural-sorgulama anahtarını kullanarak pratiğe yansıtamamış ve eylemlerini olumlu anlamda kılavuzlayamamıştır. Her şeyden önemlisi bu erdemli insana yakışmayan ve erdemli insan olmaya götürmeyen bir şeydir.

3.1.3.6. Saygı Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

Değerler erdemlerle pratiğe yansıtılabilir. Saygı değeri erdemli insan olmanın bir gereğidir. Saygı değerine erdemler açısından baktığımızda nerede nasıl davranacağını bilme erdemli bir insan olmanın olduğu gibi bilgelik erdeminin de bir gereğidir. İnsanların birbirlerine karşı olgun ve ölçülü tutumlarda bulunması gerekir. Aynı zamanda ölçülü, vakarlı ve olgun davranmak cesaret erdeminin yansımasıdır. İnce ve nazik davranışlarda bulunmak iffet erdeminin bir gereğidir. Birbirine karşılıklı anlayışlı olmak, kaynaşmak, yakınlarının ve dostlarının sevgisini kazanmak adalet erdeminin yansımasıdır.

Erdemli kişinin istekleri ile davranışları birbirini tamamlayıcı niteliktedir ve bu nedenle erdemli kişi yaptıklarından mutluluk duyar, ahlaken doyuma erişir.

Ahlak söz konusu olduğunda akla gelen ilk felsefecilerden biri olan Kant ahlak duygusu olarak nitelendirdiği duyguyu saygı olarak tanımlar. Saygı duygusu, ahlaki bir duygu olarak yasa karşısında hissedilen bir duygu olarak yorumlar.⁴³⁶

Değer olarak saygı kendi başına da anlamlıdır bununla birlikte diğer bazı değerlerle arasında bağ kurulduğunda birey nazarındaki anlamı daha da kuvvetlenmektedir. Saygı değeri adalet, hoşgörü, sevgi, barış değerleri ile ilişkilidir. Toplumsal bir varlık olan insan, saygı değerini yaşatmakla sorumludur. Saygı değerinin hayata yansımadağı bir yerde adalet erdemi de can bulamaz. Bireyleri

⁴³⁶ Gülay Özdemir, **Kant Ahlakında Saygı Kavramı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 66.

düşünce, din, dil, cinsiyet, statü vb. herhangi bir ayırıma tabi tutmaksızın mevcut özelliklerine müdahale etmeden yaşamak saygı değerinin gerekliliklerindendir. Saygı değerini benimseyen bireyler birbirlerine anlayış sevgi ve hoşgörü ile yaklaşır, şiddetten uzak dururlar.

Erdemli insan olmak için saygılı olmalıyız. Saygı değerini adalet erdemi açısından ele aldığımızda adalet; bilgelik, cesaret ve iffet erdemlerinin bileşkesidir. Bireysel anlamda saygı haksızlık yapmak ile haksızlığa maruz kalmak arasındaki orta nokta olarak tanımlanır. Bu erdemin sadakat, vefa, yakınları gözetme, iyi ve doğru hüküm, iyi arkadaşlık ve sevgi gibi alt dalları bulunmaktadır.⁴³⁷ Adalet erdemi açısından kişinin sadık ve vefalı olması; iyi ve doğru hüküm vermesi, iyi arkadaşlıklar kurması önemlidir.

Erdemli bir birey olabilmek davranışlarımızın etik ölçüte uygunluğunu gerektirmektedir. Bir diğer ifade ile erdemli olmak, etik ilkelere uygun davranıp davranmadığımızı ve bu etik ilkelerin bizde yer edip etmediğini kontrol etmektir. Bu sorgulama sürecinde öncelikle harici diğer adıyla dış iyiler (mal, mülk, yeme, içme, cinsellik vb.) ve bedensel iyiler (sağlık, güzellik vb.) doğru analiz edilmelidir. Erdemli birey için dış iyiler ve bedensel iyiler⁴³⁸ ele alınmalıdır. Eğer hayatımızda harici veya bedensel iyiler temel amaç olarak yerleştirilmiş ise⁴³⁹ bu durum erdemlerden uzaklaşmaya başladığımıza işaret eder. İkincisi, ana erdemlerin bünyesinde yer alan alt erdemlerin bizde bulunup bulunmadığını, işlevsel olup olmadığını sorgulamaktır. Alt erdemler de bizleri erdemli birey kılmada son derece önemlidir.

Daha somut ifade edebilmek adına saygı değeri örneğini inceleyelim. Cesaret (yiğitlik) erdemi, öfke gücünü yerinde kullanmaktır. Körü körüne atılganlık ile her şeyden korkma arasındaki orta nokta olarak tanımlanmaktadır. Cesaret (yiğitlik) erdeminin vakar ve olgunluk (kibr-u nefis), zorluklara göğüs germek (necdet), yüksek ideal ve gayret sahibi olmak (ulüvv-i himmet), azim ve gayret göstermek (sebat), yumuşak huyluluk (hilm), ölçülü olmak (sükun), kendini iyiliğe ve hayra adanmak (şehamet), güçlülere karşı sabır göstermek (tahammül), alçak gönüllü olmak (tevâzu), fedakarlık (hamiyyet), ince düşünceli olup başkalarına merhamet

⁴³⁷ Türkeri, Etik Bilinç, s. 45.

⁴³⁸ Türkeri, Etik Bilinç, s. 46.

⁴³⁹ Türkeri, Etik Bilinç, ss. 45-46.

göstermek (rikkat) gibi alt erdemleri vardır.⁴⁴⁰ Saygı değerinin hayata geçirilmesinde cesaret erdemi açısından bu alt erdemler de gözetilmelidir.

Cesaret (yiğitlik) erdeminin alt erdemleri olan vakar ve olgunluk (kibr-u nefis), yumuşak huyluluk (hilm), ölçülü olmak (sükun), alçak gönüllü olmak (tevâzu), ince düşünceli olup başkalarına merhamet göstermek (rikkat) vb. tutumların bizde ölçüde olduklarını tespit etmemiz yiğitlik erdemi ile ilgili konumumuzu belirlemeyi sağlar.

3.1.3.7. Saygı Değeri Etkinlik Örneği

Saygı değeri etkinlik içeriği altı adımlı yol yaklaşımına dayalı saygı değerine yönelik hedefler, öğretim programı, ahlaki hikâye, çalışma kağıdı ve ölçüt çizelgesinden oluşmaktadır.

Saygı değeri ile ilgili olarak altı adımlı yolun her bir adımı için hedefler belirlenmiştir. Bu hedeflere erişilmesi hususunda özgün saygı değeri etkinliği tasarlanmıştır. Etkinliğin sonuna altı adımlı yol yaklaşımının sistematüğinde, saygı değeri kapsamında bireyin sorgulama ve analitik düşünme becerisini geliştirmek amacıyla sorular eklenmiştir. Sorular aracılığıyla bireyleri bir farkındalık ve bilinçlendirme yolculuğuna çıkarmak hedeflenmektedir. Böylelikle onların değerlerini sözel dünyalarından çıkarıp eyleme dönüştüren, negatifini değil pozitifini uygulayan, şikâyet edici değil, erdemli tutum ve davranışlarda bulunan bireyler olmalarına daha somut katkı sağlanacaktır.

Bu bağlamda sırasıyla “saygı” değerinin altı adımdaki hedeflerine, altı adımlı yol yaklaşımına dayalı değer öğretim programının planına, “Çevreye Saygı” başlıklı etkinliğe, altı adımlı yol yaklaşımı kapsamında geliştirdiğimiz değer eğitime yönelik sorulara, saygı değeri çalışma kâğıdına ve değerlerin pratiğe yansımada altı adımlı yol yaklaşımı ile geliştirilen ölçüt çizelgesine yer verilmektedir.

Saygı değerinin ifade ettiğimiz bilinç ışığında pratiğe geçirilmesine ve hayata yansıtılmasına katkı sağlaması için tasarlanmış ve hazırlamış olduğumuz etkinlik

⁴⁴⁰ Hulusi Arslan, “Kınalızâde Ali Efendi’de Ahlâk-Din İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Malatya, Güz, 2014, s. 53.

örneği; öğretim programı, hedefler, ahlaki hikâye, çalışma kağıdı ve ölçüt çizelgesine EK-11, EK-12, EK-13, EK-14 ve EK-15’de yer verilmiştir.

Altı adımlı yol yaklaşımında saygı değeri ile ilgili analizlerimizden sonra üçüncü değerimiz insanların çokça şikayet ettiği vatanseverlik değeri ile ilgili olacaktır.

3.1.4. Vatanseverlik Değeri

Altı adımlı yol açısından çalışmada ele alınacak değerlerden dördüncüsü de bireysel ve toplumsal anlamda insanlar arası ilişkilerde önemli bir yeri olan vatanseverlik değeridir. İnsanların vatandaş olarak ülkesini sevmesi, sorumluluklarını yerine getirmesi vatanseverlik değeriyle doğrudan ilişkilidir. Vatanseverlik değeri aynı zamanda birçok değer de temelidir. Bu nedenle bireylerin ve toplumların vatanseverlik değerini, nasıl algıladıkları ve ne derece uyguladıkları önem arz etmektedir. Vatanseverlik değerini hayata geçirmede ilk adım, onunla ilgili eksikliğimizin olduğu bilincine sahip olmaktır.

3.1.4.1. Vatanseverlik Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması

Bu aşamada vatanseverlik değeri ile ilgili eksikliklere sahip olduğumuz şeklinde bir bilinç edinmek esastır. Çünkü eksik olduğumuzu düşünmesek onları görme ve ikmal etme şansı elde edemeyiz. Vatanseverliği değer olarak gören bireyler ülkenin gelişmesi için çalışır, sorumluluklarını yerine getirir, vatana, millete, bayrağa saygı gösterir, kendilerini geliştirir, ülke çıkarlarını kendi çıkarlarından daha üstün görür, toplumsal problemlere duyarlı olur, milletinin çıkarlarını gözetir, vergi öder, başkalarına ve çevresine zarar vermekten kaçınır. Aynı toprak parçası üzerindeki farklılıklara saygı duyar, devlet malına zarar vermez, ülkesi için doğru kararlar verir, ülkenin ihtiyaçlarını dikkate alır, vatansever bireyler yetiştirir. Yardımsever, girişimci, kendine güvenen, çalışkan, ahlaklı, dürüst özelliklerde olur. Vatani görevlerini yerine getirir, işini iyi yapar, kanunlara uyar, ülke ekonomisine katkı sağlar, vatana ihanet etmez.

Vatansever bir birey günlük hayatında vatanını, milletini yüceltme adına hayatın her sahasında, işlerini yaparken vatan sevgisinden beslenir. Vatanseverliği değer olarak benimsemeyen bir birey kuralsızlığa yatkın olur. Çünkü onu kurallara uymaya yönlendirecek kaynağı yok denecek kadar azdır. Vatanını sevmeyen bir birey vatanını yükseltecek ve yüceltecek değerlere önem vermez. Vatanını seven için önemli olan değerler, onun için çok da önemli değildir. Örneğin 1960'lı yıllarda bir sanayi çalışanı ve gurbetçi olarak Almanya'ya gitmiş iki bireyi düşünelim. Birisi ait olduğu vatanını temsil edip, işinde dürüstlükla çalışırken; diğeri ise çıkarları ve menfaatleri doğrultusunda daha çok para kazanmak için etik dışı şeylere de başvurmuş olsun. Bu tutum ve davranışlar kişinin vatanseverlik değeri ile ilgili bizlere fikir verir.

Gündelik hayatta kırmızı ışıktaki geçen, sıraya girdiğinde farketmeden ön sıralara geçmeye çalışan, dürüst davranmayan, vergilerini ödemeyen, işini düzgün yapmayan ve işini düzgün yapmamasına gerekçe olarak herkesin böyle yapıyor olmasını ileri süren, çöpleri yere atan, eğitim gördüğü sıralara zarar veren bir insan, vatansever olmayı değer olarak algılıyor mudur? Böyle bir kişi, vatanseverlik değerini pozitif anlamda tutum ve davranışlarına yansıtıyor mudur? Söz konusu örneklerde vatanseverliğin değerli kabul edilen bir şey olmadığı, asıl amacın başka şeyler olduğu ortaya çıkmaktadır Bu noktada amaç analizinin yapılması da önem taşımaktadır. Kişi kendisine “niçin vatansever olmalıyım” diye sorarak amaçlarını saptamalı ve bu amaçların değerleri davranışa dönüştürüp dönüştürmeyeceğini sorgulamalıdır. Kişi eğer, iyi bir hayat, iyi bir meslek, iyi bir kariyer, iyi bir gelecek, iyi bir durum gibi amaç ifadelerini kullanıyor ise, buradaki ‘iyi’ nitelemesi ‘çok para’, ‘makam-mevki’, ‘haz’, ‘prestij’ gibi şeyleri ifade ediyorsa o zaman bu kişi, sonuçta, para, mal-mülk, haz gibi şeyleri hedefliyor demektir Aynı durumu negatif boyut için de irdelemeliyiz. Örneğin bazı kişiler vergilerini ödememelerinin gerekçesi olarak az kazanıyor olmalarını düşünebilir veya bu konudaki olumsuz modelleri kendilerine dayanak kabul etmeleri olabilir. Vatanseverlik değeri ile ilgili böyle bir düşünce sisteminde; araç olan para, haz, makam, statü vb şeyler amaç edinildiği için yanlıştır. Çünkü vatanseverlik değeri, bu sayılan amaçlar için içselleştirilemez. Vatanseverlik değerini, pratiğe yansıtma nerelerde eksik olduğumuzu düşünmeyi beraberinde getirmektedir. İnsanlar arası ilişkiler,

mesleğimizle ilgili ilişkiler, hayata bakışımız, olayları değerlendirişimizde; hepsinde nerede eksik olduğumuzu bulmayı ve onu yerine getirmeyi gerektirir.

Etik açıdan amaç erdemli insan olmak ve erdemli bir hayat yaşamaktır. Sözde bunu hepimiz ifade ederiz. Ancak gündelik hayatı yaşamada, erdemlerin gündelik hayatımızla ilişkisi kurulamazsa yani pratik anlamda erdemler gündelik hayatımıza alınmazsa, erdemlerin hayatımıza dahil edilmesi mümkün olamayacaktır. Dolayısıyla böyle bir durum etiğin hayatımızda olmadığı anlamına gelmiş olur. Bunun için negatif tutumun saptanıp pozitif tutuma dönüştürülmesi için çaba harcanması gerekmektedir. Bireyin kendisini vatanseverlik değeri konusunda eksik olduğunu kabul etmesi ve kendisini geliştirmek için çaba harcaması birinci basamağın temel vurgusudur. Bunun ikinci adımı da vatanseverlik değerinin amaç olarak görülmesidir.

3.1.4.2. Vatanseverlik Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi

Değerlerin eyleme yansımaları ve erdemli birey yolculuğunda altı adımlı yolun ikinci aşaması olan vatanseverlik değerinin kendi başına amaç olarak görülmesi aşamasında, ahlaki manada neyin araç neyin amaç olarak belirlendiği⁴⁴¹ etkin rol oynamaktadır. Vatanseverlik değerinin kendi başına amaç olarak görülmesi gerekmektedir. Vatanseverlik değerinin erdemli insan olmanın bir gereği olarak düşünülüp maddi çıkar, makam-mevki, beğeni, takdir, onay görmek için değil de doğrudan doğruya erdemli insan olmak için vatanseverliğin değer olması gerekmektedir.

Vatanseverliğin bir değer olarak görülmesi, onun bizzat kendi başına bir amaç olarak yani başka bir amacın aracı olmaksızın gündelik hayatın bir parçası yapılmasını gerektirir.⁴⁴² Buradan hareketle vatanseverlik değerinin gündelik hayatta yer alması ve “erdemli olmak” dışında hiçbir amaç için feda edilmemesi önkoşul olarak benimsenmektedir.

Değerin üretilmesi için araçlar-amaçlar kategorisindeki konumlandırma büyük önem taşır. Vatanseverlik değeri hayatın temel amaçları arasında

⁴⁴¹ Akarsu, Felsefi Terimler Sözlüğü, s. 70.

⁴⁴² Vittorio Hösle, “Fazla Enformasyon Çağında Felsefe”, **Etik ve Meslek Etikleri**, yay. haz. Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2009, s. 135.

konumlandırılırsa bireyler eylemlerini ve yükümlülüklerini bu doğrultuda organize eder. Vatanseverlik değerini amaç olarak gören bireylerin ahlakı da bu şekilde gelişmiş olur. Yani vatanseverlik değer üretme açısından “iyi insan olmak” veya “erdemli olmak” hedeflerine erişmeyi de sağlar. Burada vatanseverlik değerinin makam- mevki, kariyer, para vs. araçlar için feda edilmeyip amaç değer olarak benimsenmesi gerekir. Zira bu sayılanlar araç olan şeylerdir. Araç olan şeyler iyiye de kötüye de kullanılmaya açıktır. Bireyin vatanseverlik değerinin kendi başına değer olarak algılaması, gündelik hayatta da pratiğe yansımaları sağlar.

Vatanseverlik değerini içselleştirmiş bir birey, kendisiyle birlikte başkalarının iyiliği, mutluluğu için kendisinden bir şeyler vermenin vatanseverlik değerinin fedakârlık alanına dahil olduğunu öğrenir. Vatanseverlik değerini içselleştiren ve günlük hayatta pratiğe yansıtan birey aynı zamanda insana saygı, diğerkâmlık, dürüstlük, barış vb. gibi birçok değeri de içselleştirmiş olur. Mesela vatansever birey olarak çalışma konusunda değer üretmek, hayatımızı planlarken ve gündelik hayatımızı değerlerimizi etik bakımdan ortaya koymayı gerektirir. ‘Niçin çalışıyorum’ ya da ‘çalışmıyorum’ düşüncelerinin kökeninde para, mal-mülk, makam-mevki, prestij gibi şeyler varsa bu sayılanlar amaç olmuş etik açıdan söylersek temel değer olmuş sayılır. Oysa bunlar etik bakımdan değer değildir, olsa olsa araçsal değere sahiptir. Etik açıdan temel değer ‘iyi insan olmak’, ‘erdemli olmak/yaşamak’ gibi şeylerdir. Bunları herkes gündelik dilde kullanır. Ancak, yaşarken bunlar gündelik programımızda yer etmez. Çocuğumuzun hangi okulu, üniversiteyi okuyacağından tutun da işimizi niçin yaptığımıza varana kadar bizim amaçladığımız şeyler yukarıda sıraladığımız şeylerse o zaman değer ve erdemlerin varlığından söz edemeyiz. “İyi” etiğin temel değeridir ve bunun gerçekleşmesinin şartları vardır. Etik açıdan değer üretmek istersek bu şartları dikkate alarak yaşamamız gerekir. Bu noktada erdemleri de keyfimizce ya da sözde kullanmaktan öte ne olduklarını bilmeli ve onları hayatımızda amaçlamalı ve yer etmesini sağlamaya çalışmalıyız. Ancak bu şekilde etik değerleri hayata geçirebiliriz.⁴⁴³ Vatanseverlik değerinin kendi başına amaç olarak görülmesi vatanseverlik değerine gündelik hayatta yer verilmesi ile mümkündür. Gündelik hayatımızdaki işlerde o bilinçle davranılması mümkündür.

⁴⁴³ Türkeri, Etik Değer Açısından, s. 149.

3.1.4.3. Vatanseverlik Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması

Değer vurgusu, bütün yapıp etmelerinde kişinin bu değer bilincinde olması, tutum ve davranışlarını bu değere göre şekillendirip işini en iyi şekilde yapmasıdır. Kişi, vatanseverliği değer olarak kabul ettiğinde, onu yaşamının içine dahil eder, karar verirken, eylemde bulunurken vatanseverlik değerinin gerekliliklerini yerine getirmeye gayret gösterir. Çeşitli engelleri öne sürerek iyi vatandaş olmayı ihmal etmez. Vatanseverlik değeri; toplumsal hayatın sürekliliğinin ve düzeninin sağlanmasında etkindir. Vatanseverlik değerini, gündelik hayatımıza dahil etmemiz değer üretilmesi için büyük önem taşımaktadır. İyi vatandaş olmak isteyen bireyin vatanseverlik anlayışına sahip olması gerekmektedir. Vatanseverlik değeri, günlük işlerde bütün durumlarda varlığını sürdüren anlayıştır.

Vatanseverlik bir insanın kendi çevresinden başlayarak ailesinin, çevresinin, çalıştığı kurumun, ülkesinin ve vatandaşlarının farkında olması ve değerleri yaşatması anlamına gelmektedir.⁴⁴⁴ Vatanseverlik, bireyin kendisini yaşadığı çevreye ait hissetmesidir. Vatansever kişi toplumun başarıları ile övünüp maddi ve manevi değerlerine sahip çıkar. Vatanseverlik duyguları bireyde yurttaşlık bilincinin oluşmasına katkı sağlar. Vatanseverlik değeri bireyin ve toplumun var olmak ve devamlılığını sürdürmek için son derece önemlidir. Vatanseverlik değerinin erken yaşlardan itibaren kazandırılması, içselleştirilmesini kolaylaştırır.

Vatanseverliği değer olarak içselleştiren bireyler günlük hayatlarında bunu tutum ve davranışlarına açık bir şekilde yansıtır. Örneğin, vatanseverlik değerini pratiğe yansıtan bir öğrenci vatanını, milletini, bayrağını sever ve korur.⁴⁴⁵ Vatanseverlik değerini eyleme dönüştüren bir asker ülkenin bağımsızlığını korur. Vatanseverlik değerini içselleştiren bir esnaf vergisini verir, vatana değer verir, vatan üzerindeki her şeyi sever. Vatanseverlik değerine günlük hayatında yer veren bir bürokrat ülke içindeki olumsuz koşullarla mücadele eder, ülkenin değerlerine sahip çıkar, teröre ve ülkeyi bölmek isteyenlere karşı olur, tavır takınır. Vatanseverlik değerini pratiğe yansıtan bir sanatçı kendini vatana ait hisseder,

⁴⁴⁴ Kolnai, s. 21.

⁴⁴⁵ Emine Karasu Avcı ve Bilgin Ünal İbret, “Vatanseverlik Değerine İlişki Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Aralık 2016, Cilt: 24, No: 5, s. 2506.

kültürünü sever, vatan ve millet için fedakarlık yapar. Vatanseverlik değerini davranışa dönüştüren bir doktor sorumluluklarını yerine getirir, ülkenin kalkınmasını sağlamaya çalışır. Vatanseverlik değerine gündelik hayatında yer veren avukat, iyi vatandaş olmaya gayret gösterir. Vatanseverlik değerini içselleştirmiş bir birey, birlik-beraberliği önemser, ülke için doğru kararlar vermeye gayret eder, dünyanın en iyi ülkesi olmayı hedefler, vatanına ihanet etmez, ülkenin çıkarlarını düşünerek hareket eder. Vatanseverlik değerini pratiğe yansıtan bir genç, çevreyi temiz tutar, topluma uygun davranışlarda bulunur, düşmanlara fırsat vermez, milli çıkarlarını kişisel çıkarların üstünde tutar, vatana ve millete zarar vermez, hayırlı evlat olmaya gayret eder.

Vatanseverlik değerine yukarıda da ifade edilen şekilde gündelik hayatında yer veren bireyler değerlerini pratiğe yansıtmaya sürecinde ilerleme sağlamaktadır. Yani vatanseverlik değeri uygulanırken amaç-araç ilişkisinin bu şekilde algılanması önemlidir. Vatanseverlik değerini gündelik hayatta yerine getirme onunla ilgili yapıp etmeleri (fiileri, davranışları vb.) severek, isteyerek ve can-ı gönülden yapmayı beraberinde getirir.

3.1.4.4.Vatanseverlik Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma

Vatanseverlik değerinde değer vurgusu ve diğer etik şartları da dikkate alma vatanseverlik değerini hayata geçirmede onu mecburiyet hissiyle değil değer vurgusuyla; can-ı gönülden, severek ve isteyerek yapmayı ifade eder. Bu adımda vatanseverlik kendi başına değer olduğu için ortaya konulmalıdır. Aynı zamanda diğer etik şartlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Yani kişi vatanseverlik değerini kapsayan tutum ve davranışlarında kendi isteği ve iradesiyle ve rasyonel düşünerek hareket edebilmelidir. Analitik bakış açısıyla analiz ve sentez yöntemlerini kullanabilmelidir. Davranışlarının bilincinde, değeri kapsamında belirlediği ilkelere bağlı, tutarlı, iyi insanları rol model kabul ederek, iyi niyetle eylemde bulunmalıdır. Ahlaki bir prensip olarak sadece kendini hayatın merkezine almamalı bencillikten uzak ve özgeci davranabilmelidir. İyi niyet ilkesini gözeterek değer vurgusunu taşımaktadır.

Vatanseverlik değerini, değer olarak amaç kabul etmeli, onu araç kılabilceği tek amaç olarak “iyi insan olmak” veya “erdemli bir hayat yaşamak” olmalıdır. Bunun dışındaki amaçlar vatanseverlik değerini değer olmaktan çıkarmaktadır. Zira hedeflerin, para, mal, mülk, makam-mevki, haz gibi unsurlardan oluşması onların temel değer konumuna geçmesine zemin hazırlamaktadır. Bu şekilde amaç olarak saptanan şeyler vatanseverlik değerinin hafife alınmasına yol açarak başka şeyler için feda edilmesini beraberinde getirebilmektedir. Vatanseverlik değeri hususunda olumlu gelişim sağlanabilmesi, iyi niyet, bilinçli olma, ilkeli olma, tutarlılık vb. etik şartların dikkate alınması ve uygulanması da önem taşımaktadır.

Örneğin, vatanseverlik değerini içselleştirmiş ilkeli bir birey şartlar ne olursa olsun canını feda eder ama vatani değerlerini feda etmez. Nitekim Türk Tarihi’nden bir örnek olarak Çanakale Savaşları ele alınırsa kıt imkânlara ve tüm sıkıntılara rağmen vatanseverlik değerinin pratiğe yansıtılıp savaşıldığını gözlemlemekteyiz. O cephede yer alan askerlerin ilkeli davranıp hastalık, aile hasreti, can kaygısı vs. etkenlere takılmadan içselleştirmiş oldukları vatanseverlik değerinin gerekliliğini yerine getirdiklerini tarihe kaydedilmiştir.

Gündelik hayatımızda değerleri pratiğe yansıtılabilmek için tutum ve davranışlarımızın etik ilkelerle şekillendirilmesi bir önkoşuldur. İyi ve erdemli davranışları hedeflediğimiz lde hayatımızda vatanseverlik değeri ve erdemler can bulacaktır. Değerlerin ve erdemlerin varlığını sürdürebilmesi de aynı şekilde bizlerin çabasına bağlıdır. Hayatının merkezine değerleri yerleştiren bireyler, mal-mülk, makam-mevki, para, haz, şan-şeref gibi konuları araç olarak görüp tutum ve davranışlarını bu algıya bağlı olarak organize eder. Bireyler bunu başarabildiklerinde hayatlarına değerleri ve erdemleri yerleştirmiş olur; aksi takdirde bireylerin hayatında değerler ve erdemler var olmamış olur. Bu da olumsuz tablolarla karşılaşılmasına yol açar. Vatanseverliğin gerekliliklerinin ilke ve kurallarla spesifik davranışlarla kendini göstermesi ve sık sık sorgulanarak da hayata geçirilip geçirilmediğinin denetlenmesi önem arz etmektedir.

3.1.4.5.Vatanseverlik Değerinde İlke-Kural-Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

Vatanseverlik değerini, değer olarak gündelik hayatın bir parçası yapmak için vatanseverlik etkinliğini ilke-kural-sorgulama süreciyle daha somut bir şekilde pratiğe yansıtabiliriz.

Bu konuda ilke olarak “Bireylerin ülkesini sevmesi.” belirlenebilir. Buna bağlı olarak belirlenecek kural “Bireylerin Türkçeyi doğru ve güzel kullanması.”, “Vatanının gelişimi için birey olarak kendini geliştirmesi.”, “Kanunlara uyması.”, “Vergilerini ödemesi.” şeklinde çoğaltılabilir.

Bu konuda ilke olarak “Yaptığı şeyi en iyi şekilde yapması”, belirlenebilir. Buna bağlı olarak belirlenecek kural “Mutfakta yemek yaparken en güzel şekilde yapması.”, “Ders çalışırken en iyi şekilde çalışması.”, “Mesleği ile ilgili yaptığı çalışmaları en iyi şekilde yapması.”, “Öğrencinin okuldaki sıraları dikkatle kullanması.” söylenebilir. Vatanını seven birinin milli servet bilincine de sahip olması vatanseverlik değerinin bir yansımasıdır. Mesela kişinin evindeki tabağı hoyratça değil de dikkatli kullanması, öğrencilerin okuldaki eşyaları kullanırken özen göstermesi yani özelde de kamuda da kişinin bu farkındalık düzeyinde olması vatanseverlik değerinin kapsamına dahildir.

Belirlenen bu ilke ve kurallar doğrultusunda kişinin kendisini bir sorgulama sürecinden de geçirmesi gerekir. Mesela “Türkçeyi doğru ve güzel kullanmak değerlidir” deyip yazarken yazım yanlışı yapan ve bunun doğrusunu öğrenmeyen bir birey Türkçeyi doğru ve güzel kullanmayı değerli buluyor mudur? Yani onun böyle bir ilkesi var mıdır? Kendisini “Türkçeyi doğru ve güzel kullanmak” gibi bir ilkesinin olmaması durumunda nasıl davranış geliştireceği hususunda ölçmelidir. Bu sorgulama aşamasında cevabı “böyle bir ilkem olmasaydı farklı olmazdı” şeklinde ise ilke-kural-sorgulama yoluyla pratiğe yansıyan bir davranışı söz konusu olmadığından o kişinin böyle bir değerinin olmadığı çıkarımı yapılabilir.

İlke kural sorgulama süreci bireyin değerleri yaşama sürecinde farkındalık kazandırma aşaması olarak da değerlendirilebilir. Farkındalığı olan birey kendi gelişimini takip edebilmekte, özdenetimli davranabilmektedir. Bu da değer eğitimi sürecinin temel özelliklerindendir. Vatanseverlik değeriyle hayata bakılması bir diğer

ifadeyle vatanseverlik değerinin hayata geçirilmesi ana amaç olan erdemli insan olmak amacına yöneliktir. Birey, erdemli insan olmak için vatansever eylemlerde bulunarak erdem konusundaki bilgilerden yararlanmalıdır.

3.1.4.6. Vatanseverlik DeğerindeErdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

Erdem, ahlaki olarak iyi olmayı ifade etmektedir. Vatanseverlik değerini hayata geçirmek erdemli olmanın gereğidir. Ahlak filozofları iyi olma halini ifrat ve tefrit bir diğer ifade ile aşırılık ve eksiklik arasında bulunan orta nokta olarak somutlaştırırlar.

Vatanseverlik değerine örneğin bilgelik erdemi açısından baktığımızda kişilerin doğru düşünmesi ve bunun için azim ve gayret göstermesi önemlidir. Aynı zamanda doğru düşünmek bilgelik erdeminin alt erdemi kapsamındadır.

Vatanseverlik değerine cesaret erdemi açısından baktığımızda ise cesaret erdemi vatani için korkusuzca savaşmayı, savaş durumu dışında da dürüstçe çalışmayı göze almayı, “iyi vatandaş” olmaya gayret göstermeyi gerektirir. İyi vatandaş, işini, görevini en iyi biçimde yapandır. İyi yapmak için de o işi iyi bilmelidir. İyi vatandaşın iyiliği herkesin yapabileceği bir şeydir, ancak iyi insanın iyiliğine, herkesin ulaşması mümkün olmayabilir.⁴⁴⁶ Vatansever olmak erdemli bir insan olmanın gereği olduğu gibi aynı zamanda cesaret erdeminin bir gereği olarak da peşinden koşmayı gerektirir. Cesaret erdemi kapsamında vatanseverlik çalışkan olmayı, kendini geliştirmeyi, çevresini temiz tutmayı, başkalarına zarar vermemeyi, kanunlara uymayı gerektirir. Kişinin vatansever bir birey olarak disiplinli ve düzenli olması, iyi yolda özgür davranışlar sergilemesi, arzularını dizginlemeye gayret göstermesi, olgun, ölçülü ve ahlaklı olma çabası iffet erdeminin gereğidir.

Başkalarının dertlerini paylaşma, birlikte iş yaparken güzel davranışlar sergileme, elinden geleni yapıp sonrasını Allah’a havale etme ve ona güvenme, kendini hayra ve iyiliğe adama, davranışlarında ölçülü olma adalet erdeminin; herkese karşı ahlaklı ve dürüst davranma, yakınlarının ve dostlarının sevgisini

⁴⁴⁶ Aristotle, “Politics”, **The Basic Works of Aristotle**, çev. Benjamin Jowett, (Ed. Richard McKeon), Modern Library Paperback Editio, New York, Toronto 2001, III, 1277a.

kazanma, karşılıklı anlaşma ve kaynaşmaya çaba gösterme adalet erdeminin gereğidir.

Bu açıdan vatanseverlik değerinde çalışmaya yönelik tutumun değer üretebilmesi için, onun amaç olarak algılanması gerektiğini, bunun da çalışmanın para, mal-mülk, makam-mevki, saygınlık, haz ya da onur vb şeylere araç konumunda olmaması gerektiğini daha önce vurgulamıştık. Vatanseverlik değeri bağlamında erdemli bir öğrenci, bir öğretmen, bir yönetici, bir esnaf, bir aşçı vb. bu örnekleri çoğaltmak mümkün özetle genel anlamda her toplumsal birey vatanının gelişimi ve refahı için işini en iyi şekilde yapmalıdır.

Vatanseverlik değerimiz üzerinden vurgulayacak olursak vatansever bir bireyin pratik hayatta sahip olması önem arz eden bazı ilkelerden söz edilebilir.

Vatanseverlik etiği ile ilgili ilkeler; vatanseverliğin değer olduğu bilinci, vatanını, milletini, bayrağını sevmek ve korumak, ülkesinin bağımsızlığını korumak, vatan üzerindeki her şeyi sevmek, kültürünü sevmek, vatan için çalışmak-üretmek, vatana ihanet etmemek, milli çıkarları kişisel çıkarlar üstünde tutmaktır. Bunlara ek olarak çevreyi temiz tutmak, çocuklara milli değerleri öğretmek, ahlaklı ve dürüst olmak, ülke ekonomisine katkı sağlamak, kanunlara uymak, devlet malına zarar vermemek, vergilerini ödemek, sorumluluklarını yerine getirmek, dilini sevmek, vatansever bireyler yetiştirmek, Milli geçmişini tanımak, insanları ve hayvanları sevmek, vatani görevlerini yerine getirmek, işini iyi yapmak, vatan için ölebilmek vb. ifade edilebilir.

Gündelik hayatta vatanseverlik değerini pratiğe yansıtırken niçin yaptığımızı belirleyen amaç ifadesinde ‘iyi’ nitelmesi para, mal-mülk, haz ya da prestij gibi bir şeyi ifade ediyor ve erdemler hiç aklımıza gelmiyorsa o zaman gündelik hayatımızdaki değerimize yönelik tutumumuzun pozitif olduğunu söyleyemeyiz.⁴⁴⁷ Erdemlerin teorik olarak hayatımızda yer aldığı kesin; ancak pratik hayatla bağlantılı olarak erdemleri dikkate almamızın gündelik hayatta hiçbir farkındalık oluşturmaması, onları dikkate aldığımızı söylememize rağmen yine yukarıda sıralanan hedefler için çaba gösteriyor olmamız erdemlerin hayatımızda olduğunu değil olmadığını gösterir. Bu nedenle, erdem konusunda sorun varsa o zaman değerlerin de hayata yansması sorunlu demektir.

⁴⁴⁷ Türkeri, Etik Değer Açısından, s. 149.

3.1.4.7. Vatanseverlik Değeri Etkinlik Örneği

Vatanseverlik değeri etkinlik içeriği altı adımlı yol yaklaşımına dayalı sorumluluk değerine yönelik hedefler, öğretim programı, ahlaki hikâye, çalışma kağıdı ve ölçüt çizelgesinden oluşmaktadır.

Vatanseverlik değeri ile ilgili olarak altı adımlı yolun her bir adımı için hedefler belirlenmiştir. Bu hedeflere erişilmesi hususunda özgün etkinlik tasarlanmıştır. Etkinliğin sonuna altı adımlı yol yaklaşımının sistematığında sorular eklenmiştir. Sorular aracılığıyla bireyleri bir farkındalık ve bilinçlendirme yolculuğuna çıkarılması, bireylerde değerlerin sözden eyleme, negatiften pozitive, şikâyetçi konumdan tutum ve davranış değişikliği gösteren konuma geçişlerine katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Bu bağlamda sırasıyla “vatanseverlik” değerinin altı adımdaki hedeflerine, altı adımlı yol yaklaşımına dayalı değer öğretim programının planına, “Nobel Ödüllü Bilim İnsanı Prof. Dr. Aziz SANCAR” başlıklı etkinliğe, altı adımlı yol yaklaşımı kapsamında geliştirdiğimiz değer eğitime yönelik sorulara, vatanseverlik değeri çalışma kâğıdına ve değerlerin pratiğe yansımada altı adımlı yol yaklaşımı ile geliştirilen ölçüt çizelgesine yer verilmektedir.

Vatanseverlik değerinin ifade ettiğimiz bilinç ışığında pratiğe geçirilmesine ve hayata yansıtılmasına katkı sağlaması için tasarlamış ve hazırlamış olduğumuz etkinlik örneği; öğretim programı, hedefler, ahlaki hikâye, çalışma kağıdı ve ölçüt EK-16, EK-17, EK-18, EK-19 ve EK-20’de yer verilmiştir.

Araştırmamızda altı adımlı yol yaklaşımıyla değerlerin pratiğe yansımaları örneklemek için “doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik” değerleri ele alınmıştır. Bunun dışındaki diğer değerler de altı adımlı yol yaklaşımı ile pratiğe yansıtılabilmektedir.

SONUÇ

Değerlerin pratiğe nasıl yansıtılacağı problemini ele aldığımız, literatür tarama, betimleme ve yer yer analiz yöntemini kullandığımız araştırmamız giriş, değer ve değerlerin yapısı başlıklı birinci bölüm, değer pratik ilişkisi başlıklı ikinci bölüm ve altı adımlı yol ile değerlerin pratiğe yansıtılması başlıklı üçüncü bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde değerlerin mahiyeti ve kaynağı sorunu incelenmiştir. Değerlerle ilgili sınıflandırmalar ele alınmıştır.

İkinci bölümde değerlerin sözel algı dünyasından çıkarılıp davranışlara yansıyabilmesi için değer-pratik ilişkisi sorunu incelenmiştir. Değerlerin pratiğe yansıtılmasında etkili olan bireysel ve toplumsal faktörler ele alınmıştır. Değerlerin pratiğe yansıtılması ile ilgili yaklaşımlar gözden geçirilmiş bunların değerleri felsefi açıdan yeterince ele almaması, erdemle bağlantısını yeterince işlememesi ve değerlerin uygulanmasında erdemlerin ayırt ediciliğinin ortaya çıkmaması gibi nedenlerle altı adımlı yol yaklaşımı çalışmamızda temel yaklaşım olarak benimsenmiştir.

Üçüncü bölümde değerlerin pratiğe yansıtılmasında etik ve felsefi yönü vurgulama, değer vurgusu ve bilinci oluşturma, değeri fiile yansıtmada erdemlerin işlevselliğini gösterme gibi yönleri olan altı adımlı yol yaklaşımı dört değer üzerinden işlenmiştir.

Temel insani değerlerin başında gelmeleri, insanların bu değerlerin eksikliklerinden çokça şikayetçi olmaları ve insanların en çok ihtiyaç duyduğu değerlerden olmaları nedeniyle çalışmamızda doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik değerleri altı adımlı yol yaklaşımı açısından analiz edilmiştir. Bu doğrultuda değerlerin pratiğe yansıtılması çalışmalarına katkı sağlayabilecek, program geliştirme esaslarına uygun olarak bu dört değer örneği üzerinden etkinlik örnekleri hazırlanmıştır.

Değerler, bireyin ve toplumun hayatının merkezinde yer alır, yaşamına anlam kazandırır, tutum ve davranışlarına yön verir. Ahlak teorilerinin nihai gayesi mutluluktur. Bu hedefe ahlakın temel değeri olan ‘iyi’ ile ulaşılır. Bu ‘iyi’nin içeriği değişik ahlak teorileri tarafından farklı doldurulsa da erdem ile karakterize olur. Bu

durumda mutluluğa değerler ve erdemlerle ulaşılacağından değerlerin pratiğe yansması hayati öneme haizdir. Şikayetler de bu değerlerin negatifleri üzerinden olduğundan bu daha da önem kazanmaktadır. Bunda dikkat edeceğimiz nokta ise değerler birey ve toplum yaşamında pratiğe yansıtılarak can bulmaktadır.

Değer hayatta daha çok maddi alanla nitelendirilmektedir ancak şikayetlerimiz onun manevi yönüyle ilgilidir. Günümüzde değer maddi alanda ele alınmakla birlikte asıl değerler insani ve ahlaki olan dürüstlük, saygı, vatanseverlik, hoşgörü gibi değerlerdir. Şikayetler daha çok bu yönden gelmektedir. Değerlerin daha çok maddi alan açısından düşünölmeye başlanması ama öte yandan şikayetlerde ahlaki değerlerin ön plana çıkarılıyor olması bireylerin eylemlerinin ahlaki değerler zeminine dayandırılmasının değerlerin yaşatılması için önemini ve ihtiyacını yansıtmaktadır.

Değerlerin toplumda yerleşik yatkınlık haline gelebilmesi ve sürdürölebilmesi için en önemli önerilerden biri nesillerin bu değerlerle işlenmesidir. İnsan yapısı itibari ile değerleri özümseme, benimseme ve uygulama potansiyelini taşımaktadır. Bu potansiyelin doğru bir şekilde işlenebilmesi doğru kanalların kullanılabilmesine bağlıdır. Aile, sosyal çevre, eğitim paydaşları, medya iletişim ağları bu kanalların başında yer almaktadır. Ailede iyi rol modellerin sunulması, sosyal çevreyi oluşturan bireylerin ahlaki davranışlarıyla örnek oluşturmaları, eğitim paydaşlarının doğru davranmayı özendirmeleri ve iyi davranışları pekiştirmeleri, medya ve iletişim ağlarının insan haklarına, onur ve şahsiyetine saygı ekseninde kullanılması değer edinme sürecinde değerlerin yatkınlık haline dönüşmesinde temel etkenlerdendir. Bu tarz önemli etkenlerin değer-pratik ilişkisiyle ilgili etik bilince sahip olmaması değerle ilgili şikayetlerin artmasına yol açmaktadır.

Evrensel insani değerlerin bireylerin hayatlarına yerleşmesi, somutlaşması ve yatkınlık haline dönüşmesi, ciddi bir çabanın dâhil edildiği süreci içermektedir. Bu süreçte öncelikle değerlerin iyi anlaşılması ve özümsemesi gerekmektedir. Bir diğer ifade ile bireylerin anlam dünyasında değerlerin içeriği doğru bilgi ile oluşturulduğu, zihinde somutlaştırıldığı ölçüde, değerler içselleşebilmekte ve günlük hayata yansıyabilmektedir. Değerlerin işlevselleşmesi ve süreklilik gösterebilmesi için belirtilmesi gereken bir diğer husus da bireylerin ve toplumların yenilenen hayatın akışına uyum kuracak ölçüde değerleri yeniden yorumlamaları, ele almalarıdır.

Ancak bu süreçte her birey değer algı ve uygulamalarında farklı düzeylerde. Buna ek olarak yaşanan dünyanın dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkan sorunlara çözüm arayışı, insanın maddi ve manevi yapısının ihtiyaçları, çağın getirdiği yenilik ve imkânlar da değer algı ve uygulamalarında farklılıklara neden olmaktadır. Bu konuda mesela önceki yüzyılın sorunu başkaydı bu yüzyılın sorunu başkadır. Ancak değerlerin pratiğe yansımaları asıl engelleyen şeyler; insanların maddi alana daha fazla yönelmesiyle erdemleri rehber hale getirecek derecede onların ayrıntısını bilmeme ve bilinç eksikliğidir. Bir başka ifadeyle hem bu değer bilincine ihtiyaç duymama hem de o konulara dönüp bakmama en temel eksiklik olarak öne çıkmaktadır. Öncelikle bu konuda bilinçlenme ve bağlantılı olarak da değerlerin uygulanması için çaba gerekmektedir. İnsanlar değer bilincine sözde önem veriyor ancak uygulamada bunun ayırt ediciliğini yansıtacak, erdemleri spesifik anlamda rehberletecek derecede değer bilincine sahip olunmuyor. Bu konuda belki de değerlerin iyice özümsememesinin, içselleştirilmemesinin etkisiyle değerler iyice bulanıklaşıp gitmektedir; dolayısıyla değerler sadece sözde kalmaktadır. Uygulamaya yönelik olarak da hiç kimse kendisinin eksikliği olduğunu düşünmemektedir. Ancak şikayet etmeye gelince herkes şikayet etmektedir.

İncelememizin konusunu oluşturan altı adımlı yol yaklaşımında değerlerin pratiğe yansıtılması için birinci adım olan değere yönelik tutumumuzun saptanması aşamasında bireyin değerlere yönelik tutumunun tespit edilmesi ve nerede eksiklikleri olduğunu sorgulamasının sağlanması öngörülmektedir. Birey değerlerin uygulanması noktasında nerede olduğunu görebildiğinde kendini geliştirmek için gayret göstermeye başlamaktadır. Ancak bu bakış açısını yakalayamadığında değerlerin eyleme yansımamasının nedenini hep kendi dışındaki kişilere ve faktörlere bağlamaktadır. Bu da sorunun kaynağından dolayısıyla çözümden de uzaklaştırmaktadır. Altı adımlı yol yaklaşımı bireylerin değer farkındalığını geliştirerek bu konuda eksik olduklarını düşünmeye teşvik etmektedir.

İkinci adım değer kendi başına amaç olarak görülmesi aşamasında bireyin değerini başka bir amaca araç kılmaksızın gündelik hayatında ona yer vermesini sağlamasını hedeflemektedir. Değerleri eyleme yansıtmada onların “erdemli olmak” dışında başka bir amaca feda edilemeyeceği bilincine ulaşmak ikinci adımın gerekliliğini oluşturmaktadır.

Üçüncü adım değerin gündelik hayatın bir parçası olmasını gerektirir. Gündelik hayatta değerlerin yer alması, değerlerin severek ve isteyerek ortaya konulması ve pratik hayatın bu esas üzerine inşa edilmesi üçüncü adımın ayırt ediciliğini oluşturur.

Dördüncü adım değerlerle ilgili eylemleri diğer etik şartların yanı sıra değer vurgusuyla yapmayı gerektirir. Değer vurgusu değerle ilgili eylemi can-ı gönülden ve sırf değer olduğu için yapmayı ifade eder.

Beşinci adım ilke- kural-sorgulama (İKS) anahtarını kullanma aşamasında değerleri gündelik hayatın bir parçası yapmak için ilke-kural-sorgulama sürecinden geçirmeyi gerektirir. Bu aşamada bireyin değerlerini davranışa dönüştürme sürecinde onun otokontrol becerisini de geliştirerek, ilke ve kurallar belirlemesi üzerinden değerlerin işlenmesini önemser. Bireyin kendini “böyle bir değerim olmasaydı bu şekilde davranır mıydım ya da böyle bir değere sahip biri olarak nasıl davranmalıyım? vb. sorularla değerleri davranışa yansıtmaya uygun bir form sunmayı gerektirir.

Altıncı adım erdem konusundaki bilgilerden yararlanma; ana erdemlerin ve onların bünyesindeki alt erdemlerin neler olduğunun öğrenilmesini ve gündelik hayatımızda onları rehber edinmemizi, eylemlerimizi onlara uygun olarak yapmamızı ve bu hassasiyete sahip olmamızı gerektirir. Değerlerin soyut; erdemlerin de sözde kalmaması için ana erdemlerle onlara bağlı alt erdemlerin öğrenilmesi ve amaç edinilmesi gerekir. Değerlerle erdemler iç içedir. Değerlerin hayata geçirilmesinde erdemler somutlaştırma sağlar. Örneğin dürüstlük ve sadakat bir değerdir bununla birlikte adalet erdeminin bünyesinde yer alır. Değerlerin hayata geçirilmesi aynı zamanda erdemli olmayı gerektirir.

Araştırmamızda ayrıca bu altı adımlı yolun pratikte uygulanmasını sağlayabilecek çalışma ipuçlarının hazırlanmasının değerler konusunda araştırma yapacak kişi ve kurumlara yol gösterici olacağı düşünülmüş ve çeşitli materyaller hazırlanmıştır.

Çalışmamızda örnek oluşturma amacıyla doğruluk, sorumluluk, saygı ve vatanseverlik değerlerinin altı adımlı yol yaklaşımıyla etik açıdan eyleme nasıl yansıtılabileceğini uygulayacaklara örnek sunmaya yönelik program geliştirme ilkelerine uygun olarak altı adımlı yol planı, etkinlikler, altı adımlı yol hikâye örnekleri, altı adımlı yol çalışma kağıtları, altı adımlı yol ölçüt çizelgeleri

geliştirilmiştir. Bu etkinlik örnekleri insanlara pratik ipucu vermek için ilgili değerlerin sonuna eklenmiş böylelikle teorik araştırmamızda uygulamaya yönelik örnek materyaller de sunulmuştur.

Değerlerin hayata geçirilmesi konusunda söz konusu olan değer uygulama örnekleri ve yaklaşımlarının altı adımlı yol yaklaşımının gerektirdiği ayırt edicilikleri dikkate alması değerlerin pratiğe yansıtılmasına önemli katkılar sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Achtenberg, Deborah. **Cognition of Value in Aristotle's Ethics: Promise of Enrichment, Threat of Destruction**, State University of Newyork Press, 2002.

Akarsu, Bedia. “Sokrates’te Erdem Düşüncesi”, **Dergipark Felsefe Arşivi**, Sayı: 13, 2014, ss. 57-73.

Akarsu, Bedia. **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1998.

Akbaş, Oktay. **Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2004.

Aksu, İbrahim. **Fârâbî’de Temel Erdemler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Akşit, Mirpenç. “Fârâbî Düşüncesinde Bir Erdem Olarak Adâlet”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 15, 2018, ss. 23-40.

Aktepe, Vedat ve Mustafa Tahiroğlu. “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örneği”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 75, 2019, ss. 361-384.

Aktepe, Vedat. “5. Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Değerinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Performans Görevi Uygulaması”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 4, 2015, ss. 1511-1534.

Akyol, Aygün. “İslâm Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi-İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma-”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 36, 2013, ss. 42-66.

Allport, G. W., P. E. Vernon and G. Lindzey. **A Study of Values** (3rd ed.), MA Houghton Mifflin, Boston, 1960.

Altuntaş, Resül. **Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak Eğitime İlişkin Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2015.

Annas, Julia. “Aristotle on Pleasure and Goodness”, **Essays on Aristotle’s Ethics**, Ed. Amelie Oksenberg Rorty, London, University of California Press, 1980.

Aristoteles. **Nikomakhos’a Etik**, Yunancadan çev. Saffet Babür, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2005.

Aristotle. “Politics”, **The Basic Works of Aristotle**, çev. Benjamin Jowett, Ed. Richard McKeon, Modern Library Paperback Edition, New York, Toronto, 2001.

Aristotle. Ethica Nicomachean, **The Basic Works of Aristotle**, Translated W. D. Ross, Ed. Richeard McKeon, Modern Library Paperback Edition, New York, Toronto, 2001.

Arslan, Ahmet. **Felsefeye Giriş**, Adres Yayınları, Ankara, 2009.

Arslan, Hulusi. “Kınalızâde Ali Efendi’de Ahlâk-Din İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Malatya, Güz 2014, ss. 49-65.

Arslan, Hüsamettin. “Bilgi, Natüralizm ve Değerler”, **Bilgi ve Değer Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri**, Ed. Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, ss. 91-100.

Atay, Hüseyin. “Nefis”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 37, 1997, ss. 1-58.

Audi, Robert. **Moral Value and Human Diversity**, Oxford University Press, 2007.

Audi, Robert. **The Cambridge Dictionary of Philosophy**, Cambridge University Press, London, 1999.

Ayaydın, Yakup ve Hatice Yıldız Ayaydın. “Sosyal Medyanın Değer Oluşturma Sürecindeki Rolünün Öğrenci Görüşleriyle İncelenmesi”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 16, No: 35, Haziran 2018, ss. 57-89.

Aydın, Hasan. “Etik, Ahlakilik ve Özerklik”, **Eğitişim Dergisi**, Sayı: 45, Ocak 2015.

Aydın, İnayet. **Eğitim ve Öğretimde Etik**, 4. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2013.

Aydın, Mehmet Zeki ve Şebnem Akyol Gürler. **Okulda Değerler Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2012.

Aydın, Mehmet Zeki. “Değerlerin Eğitimi Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Antalya Değerler Eğitimi Sempozyumu**, Antalya, 28-29 Mayıs 2013, ss. 1-12.

Aydın, Mehmet Zeki. **Değerler Sandığı Okulda Eğitim Materyalleri Saygı**, Nobel Yayınları, Ankara, 2014.

Aydın, Mustafa. “Değerler, İşlevleri ve Ahlak”, **Eğitime Bakış Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 19, 2011, ss. 39-45.

Aydın, Mehmet. “Gazâlî’nin Dil Felsefesinin Dayandığı İlkeler ve Kavramsal Uzanımları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 30, 2009, ss. 9-33.

Bahtiyar, Onur. **Kant’ın Etik Teorisinde Eylemin Ahlaki Değeri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2019.

Başerer, Dilek, Zeynep Başerer ve Aysel Tüfekçi Akcan. “Ethical Principles and Violations in Academy: A Qualitative Study”, **Journal of Higher Education and Science**, Cilt: 6, Sayı: 2, August 2016, ss. 242-251.

Bauman, Zygmunt. **Postmodern Etik**, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Bedau, Hugo Adam. “Casuistry”, **Encyclopedia of Ethics**, Ed. Lawrence C. Becker, Garland Publishing, Newyork and London, 1992.

Bek, Kemal. **Yalancı Çoban ve Köylüler**, Eksik Parça Yayınları, 2017.

Bell, Linda and Trish Hafford-Letchfield. **Ethics, Values and Social Work Practice**, McGraw-Hill Education, 2015.

Bilgin, Beyza ve Mualla Selçuk. **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Gün Yayıncılık, Ankara, 1995.

Bircan, Hasan Hüseyin ve Yakup Kalın. “Felsefede Değer, Değerler ve Erdemler”, **Değerler ve Değerler Psikolojisi**, Ed. Bülent Dilmaç ve Hasan Hüseyin Bircan, Pegem Akademi, Ankara, 2019, s. 31.

Bircan, Hasan Hüseyin. “Felsefede Değerler Problemi”, **Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim**, Ed. Hasan Hüseyin Bircan ve Bülent Dilmaç, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, ss. 11-36.

Block, Alan A.. **Pedagogy, Religion and Practice Reflections on Ethics and Teaching**, 2007.

Bochenski, Joseph M.. **Felsefece Düşünmenin Yolları**, çev. K. Dinçer, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2009.

Bostrom, Kathleen Long. **The Value-Able Child, Teaching Values at Home and School**, Good Year Books Publishers, Culver City, CA, United States, 2012.

Brubacher, John S. “Değerler Özne Mi Yoksa Nesnel Midir?”, çev. A. Ferhan Oğuzkan, **Eğitim ve Bilim Dergisi**, Sayı: 60, 1986, ss. 42-45.

Bulunmaz, Barış. “Üniversite Öğrencilerinin Medya Algısının İnsani Değerler Yönünden İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, **Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu**, Cilt: 2, Erzurum, 19-21 Haziran 2014, ss. 27-42.

Butler, J. Donald. “Eğitimde Değer Kuramının Rolü”, **Educational Theory**, Sayı: 4, No: 70, Ocak, 1954’den aktaran Ferhan Oğuzkan, “Değerler Özne Mi Yoksa Nesnel Midir?”, **Eğitim ve Bilim**, Cilt: 10, Sayı: 60, 1986.

Celano, Anthony. **Aristotle’s Ethics and Medieval Philosophy: Moral Goodness and Practical Wisdom**, Cambridge University Press, United Kingdom, 2015.

Cerici, Sedat. “Değerlerin Oluşmasında ve Yitiminde Medyanın Rolü”, **İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu**, Cilt: 2, Erzurum, 19-21 Haziran 2014, ss. 13-26.

Cevizci, Ahmet. **Ahlak Felsefesi**, Say Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Cevizci, Ahmet. **Etika Giriş**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Ansiklopedisi**, Cilt: 4, Babil Yayıncılık, Ankara, 2006.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2005.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

Cevizci, Ahmet. **Felsefenin Kısa Tarihi**, Say Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Cevizci, Ahmet. “Siyaset Etiği”, **Uygulamalı Etik**, Say Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Ceylan, Yasin. “Etik Değerlerin İnsan Yaşamındaki Yeri”, **İslâmiyat**, Cilt: 4, No: 3, ss. 155-159.

Cezayirli, Gülay. “Küreselleşme, Bireyselleşme ve Toplumsallaşma”, **Erdem Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 41, 2004, ss. 29-57.

Collodi, Carlo. **Pinokyo**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1881.

Çağrııcı, Mustafa. “Fazilet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Cilt: 12, 1995, ss. 268-271.

Çağrııcı, Mustafa. “Tedbîrü’l-Menzil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Cilt: 40, 2011, ss. 260-261.

Çağrııcı, Mustafa. **İslam Düşüncesinde Ahlak**, DEM Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2000.

Çankırılı, Ali. **Ailede ve Okulda Değerler Eğitimi**, Zafer Yayınları, İstanbul, 2015.

Çelebi, Kınalızâde Ali. **Ahlâk-ı Alâî**, sad. Murat Demirkol, Fecr Yayınları, Ankara, 2020.

Çetin Necip ve Çetin Balanuye. “Değerler ve Eğitim İlişkisi Üzerine”, **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, Sayı: 24, Bahar 2015, ss. 191-202.

Daniel, John T. K. and Nirmal Selvamony. **Value Education Today: Explorations in Social Ethics**, New Century Book House, Chennai, 2009.

David K., Chan. **Moral Psychology Today Essays on Values, Rational Choice and the Will**, Springer Publshion, 2008.

Demirel, Özcan. **Eğitimde Program Geliştirme**, Pegama Yayıncılık, Ankara, 2005.

Demirtaş, Mehmet. “İslam Düşüncesinde “Ölçülü ve Dengeli Olmak” Bir Değer Olarak Nasıl Ele Alınmıştır?”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2017, ss. 191-202.

Diken Ahmet ve Meral Erdiren Çelebi. “İşletmelerde İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi”, **Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim**, Ed. Hasan Hüseyin Bircan ve Bülent Dilmaç, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, ss. 213-251.

Dilmaç, Bülent ve Halil Ekşi. “Değerler Eğitimi Temel Yaklaşımlar ve Temel Tartışmalar”, **İlköğretmen Eğitimci Dergisi**, 2007, Cilt: 14, ss. 21-29.

Dilmaç, Sehan. “Etik ve Estetik Düşünce Bağlamında Değerler Eğitimi”, **Değerler Bilançosu Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim**, Ed. Hasan Hüseyin Bircan ve Bülent Dilmaç, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, ss. 311-318.

Diyanet İşleri Başkanlığı, **Türkiye’de Dini Hayat Araştırması**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

Doğanay, Ahmet, F. Nevra Seggie, H. Ayşe Caner. “Değerler Eğitiminde Örnek Bir Proje: Avrupa Değerler Eğitimi Projesi (A Sample Project on Values Education:

European Values Education Project)”, **Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 23, 2012, ss. 73- 80.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. **Sünen**, İstanbul, 1981.

Echeñique, Javier. **Aristotle's Ethics and Moral Responsibility**, Cambridge University Press, 2012.

Eco, Umberto. **Tez Nasıl Yazılır?**, çev. Betül Parlak, İstanbul, Can Yayınları, 2017.

Ekşi, Halil ve Ahmet Katılmış. **Karakter Eğitimi El Kitabı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011.

Ekşi, Halil ve Ahmet Katılmış. Değerler Eğitimi Yaklaşımları, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı: 245, Mayıs 2011, ss. 11-13.

El-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. **Keşfü'l-hafâ' I-II**, nşr. Ahmed el-Kalâş, Beyrut, 1985.

Elias, John L. **Moral Education Secular and Religious**, Robert E. Krieger Publishing Company, Florida, 1989.

Erdem, Ali Rıza. “Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, No: 1, Sayı: 4, ss. 129-149.

Erdem, Hüsamettin. **Ahlak Felsefesi**, Hü- Er Yayınları, Konya, 2003.

Er-Razi, Ebu Bekir. “Filozofça Yaşama (es-Siretü'l-Felsefiyye)”, **Felsefe Risaleleri**, çev. Mahmut Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2016.

Er-Razi, Ebu Bekir. **et-Tıbbü'r-Rûhânî**, çev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Ertürk, Selahattin. **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara, 1997.

Fârâbî. “Tahsîlu’s-Sa’âde”, **el-A’mâlu’l-Felsefiyye**, thk. Cafer Al-i Yâsin, Beyrut, Daru’l- Menahil, Cilt:1, ss. 119-197.

Fârâbî. **Fusûlun Munteze’a**, thk. Fevzi Mıtri Neccar, Beyrut, Dâru’l- Meşrik, 1971.

Fârâbî. **Fusûlü’l-Medenî**, çev. Hanifi Özcan, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Fârâbî. **Fusulün Münteze’a**, (tahk. Fevzi M. Neccar), Daru’l-meşrik, 2. Baskı, Beyrut, 1993.

Fârâbî. **İlimlerin Sayımı (İhsâu’l-Ulûm)**, çev. Ahmet Ateş, MEB Yayınları, İstanbul 1989.

Fârâbî. **Tenbih Alâ Sebili’s-Saâde**, çev. Hanifi Özcan, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Ferguson, John. **Moral Values in the Ancient World**, London, Routledge, 1958.

Fortenbaugh, William W.. **Aristotle's Practical Side: On His Psychology, Ethics, Politics and Rhetoric**, Brill Academic Publishers, Boston, 2006.

Frankena, William. **Etik**, çev. Azmi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Frenkana, William K.. “Value and Valuation”, **The Encyclopedia of Philosophy 1-8**, Ed. Paul Edward, New York, Mac Millin, 1967.

Frey, Raymond G. and Christopher W. Morris. **Value, Welfare and Morality**, Cambridge University Press, 1993.

Galston, Miriam. **Politics and Excellence: The Political Philosophy of Alfarabi**, Princeton University Press, New Jersey, 1990.

Gazâlî, **Mîzanu'l- Amel**, thk. Süleyman Dünya, Beyrut, Daru'l Mearif, 1986.

Gazâlî. **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, I-III-IV, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.

Gazâlî. **Kimyâ-yı Saâdet**, çev. Sehâbi Hüsameddin ve M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2011.

Gazâlî. **Mîzanü'l-Amel (Amellerin Ölçüsü)**, çev. Remzi Barışık, Kılıçaslan Yayınevi, Ankara, 1970.

Gazâlî. **Felsefenin Temel İlkeleri (Makâsudu'l-Felâsife)**, çev. Cemalettin Erdemci, Vadi Yayınları, 2001.

Genç, Salih Z. ve M. Yunus Eryaman. “Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Praradigması”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2008, ss. 89-102.

Gilson, Etienne. **Moral Values and The Moral Life: The Ethical Theory Of St. Thomas Aquinas**, The Shoe String Press, 2010.

Gökbulut, Süleyman. “İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri”, **İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2007, Yıl: 8, Sayı: 19, ss. 245-264.

Gönülaçar, Şener. **Etik İlkeler ve İhlaller**, Ankara, 2019.https://www.academia.edu/9326934/Etik_ilkeler_ve_ihlaller, (12.05.2019).

Graham, Gordon. **Eight Theories of Ethics**, Routledge, London, 2004.

Guba, Egon G. And Lincoln, Yvonna S.. “Competing Paradigms in Qualitative Research”, **Handbook of Qualitative Research**, 1994, ss. 105-117.

Günaydın, Ali Osman. “Değer Sorunu ve Erdem”
<http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Deger-Sorunu-ve-Erdem.pdf?i=1>, (04.11.2008).

Gündoğdu, Ahmet. “Değerlerle Yaşamak”, **Eğitime Bakış**, Yıl: 6, Sayı: 18, Ekim, Kasım, Aralık, 2010, ss.1-3.

Güngör, Erol. **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.

Güngör, Erol. **Değerler Psikolojisi**, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam, 1993.

Güven, Bülent. “Öğretim İlke ve Yöntemleriyle İlgili Temel Kavramlar”, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, (Ed. Ş. Tan), Pegema Yayıncılık.

Hanbel, Ahmed b.. **Müsned**, nşr. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Beyrut, 1416/1995.

Harman, Ömer Faruk. “On Emir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 33, İstanbul, 2007, ss. 347-350.

Heller, Agnes. **Bir Ahlak Kuramı**, çev. A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

Hoge, Douglas. Character Education, Citizenship Education and the Social Studies, **The Social Studies**, Cilt: 93, Sayı: 3, 2002, ss. 103-108.

Hopurcuoğlu, Abdulkadir ve Şenol Akaydın. “Ortaokul Öğrencilerinin Medya Okuryazarlık Düzeyleri”, **International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara, Sayı: 11, No: 3, 2016, ss. 1273-1286.

Hökelekli, Hayati. “Kur' an' ın Eğitim’e Getirdiği Değerler ve Hedefler”, **X. Kur'an Sempozyumu: Kur'an ve Eğitim**, Tokat, 12-13 Mayıs 2007, ss. 57-72.

Hökelekli, Hayati. “Modern Eğitimde Yeni Bir Paradigma: Değerler Eğitimi”, **Eğitime Bakış Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 18, Ekim Kasım Aralık 2010, ss. 4-9.

Hökelekli, Hayati. **Değerler Psikolojisi ve Eğitim Ailede, Okulda, Toplumda**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Hösle, Vittorio. “Fazla Enformasyon Çağında Felsefe”, **Etik ve Meslek Etikleri**, yay. haz. Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2009.

Hünler, Solmaz Zelyüt. **Rawls ve MacIntyre İki Adalet Arasında-Liberal ve Komünitaryan Düşüncelerin Çatışma Alanı**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

İbn Miskeveyh. **Ahlakî Olgunlaştırma**, çev. A.Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

İbni Miskeveyh. **Tehzîbu'l-Ahlâk/ Ahlâk Eğitimi**, çev. A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2013.

Kabadayı, Talip. “Aristotle: On Virtue Education”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 14, 2013, ss.77-84.

Kale, Nesrin. “Ben-Öteki ve İletişimsel Etik”, **Bilgi ve Değer**, Ed. Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

Kandemir, M. Yaşar. “Emin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt: 11, 2009, ss. 111-112.

Kant, Immanuel. **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Kant, Immanuel. **Pratik Aklın Eleştirisi**, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk ve Füsün Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999.

Karasu Avcı, Emine ve Bilgin Ünal İbret. “Vatanseverlik Değerine İlişki Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Aralık 2016, Cilt: 24, No: 5, ss. 2501-2518.

Kayır, Gökhan. **Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Algılarının İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2011.

Kazıcı, Ziya ve Halis Ayhan. “Talim ve Terbiye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Test Yayınları, Cilt: 39, 2010, ss. 515-523.

Kerns, Charles. **Value-Centered Ethics**, Ed. Sally Farnham, HRD Press, United States, 2011.

Kılıç, Recep. “Ahlakın Tanımı ve Kapsamı”, **İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar**, Ed. M. Ş. Aydın- A. H. Adanalı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, İstanbul, 2014, ss. 17-48.

Kılıç, Recep. “Edward Moore’un Ahlak Felsefesi”, **Felsefe Dünyası Dergisi**, Felsefe Derneği Yayını, Ankara, Sayı: 1, 1991, ss. 47-52.

Kılıç, Recep. **Ahlakın Dini Temeli**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

Kızılcelik, Sezgin ve Yaşar Erjen. **Açıklamalı Sosyolojik Terimler Sözlüğü**, Günay Ofset, Konya, 1992.

Kindi. “Nefis Üzerine”, **Felsefi Risaleler**, çev. Mahmut Kaya, Klasik Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Klenke, Karin. **Qualitative Research in the Study of Leadership**, Emerald Group Publishing Limited, 2016.

Kolnai, Aurel. **Ethics, Value and Reality**, Routledge, 2017.

Köknel, Özcan. “Mutluluğun Kaynağı Ahlak ve Akıl”, **Küreselleşme, Ahlak ve Değerler**, Ed. Y. Mehmedoğlu ve A. U. Mehmedoğlu, İstanbul, Litera Yayıncılık, ss. 111-153.

Köylü, Mustafa. “Küresel Bağlamda Değerler Eğitime Duyulan İhtiyaç ve Batı Dünyasında Din Eğitiminin Teorileri”, **Eğitime Bakış Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 18, Ekim Kasım Aralık 2010.

Köylü, Mustafa. **Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2016.

Kuçuradi, İoanna. “Etik ve “Etikler” ”, **Türkiye Mühendislik Hareketleri Haberleri**, Sayı: 423, 2003, ss. 7-9.

Kuçuradi, İoanna. **İnsan ve Değerleri**, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1998.

Kupchenko, Ian ve Jim Parsons. **Ways of Teaching Values: An Outline of Six Values Approaches**, (ERIC Document Reproduction Service No: 288806), 1987.

Kurtaran, Mahmut. **Fârâbî’nin Ahlak Felsefesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Kurtdaş, Emine Meliha. “Değerlerin Kaynağı ve Anlamlandırılması”, **International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı: 12, No: 21, ss. 349-366.

Küçükahmet, Leyla. **Eğitim Programları ve Öğretim**, Gazi Kitabevi, Ankara, 1997.

Küyel, Mübahat Türker. “Değer ve Fârâbî”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 1, 1972, ss. 71-84.

Lawrence, Kohlberg. “Stage of Development as a Basis for Moral Education”, **Moral Development, Moral Education and Kohlberg**, Ed. Brende Munsey, Religious Education Press, Alabama, 1980, ss. 91-96.

Leicester, Mal and Sohan Modgil. **Moral Education and Pluralism (Education, Culture and Values)**, Routledge, London,1999.

Leming, James S.. **Teaching Values in Social Studies Education, Past Practices and Current Trends**, 2000.

Lickona, Tom, Eric Schaps and Catherine Lewis. **Eleven Principles of Effective Character Education**, Character Education Partnership, Washington Dc, 2003, ss. 1-4.

MacIntyre, Alasdair. **Erdem Peşinde**, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

MacIntyre, Alasdair. **Ethik’in Kısa Tarihi**, çev. Hakkı Ünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001.

Maden, Kenan. **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Saygı Değerinin Yeri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2017.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi. “Din, Dindarlık ve Değerler”, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2013, ss. 173-189.

Mengüşoğlu, Takiyettin. **Kant ve Scheler’de İnsan Problemi**, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2014.

Mengüşoğlu, Takiyettin. **İnsan Felsefesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

Mengüşoğlu, Takiyettin. **Felsefeye Giriş**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.

Mill, John Stuart. **Faydacılık**, çev. Nazmi Coşkunlar, İstanbul, Meb Yayınları, 1986.

Moore, George Edward. **Principia Ethica**, Cambridge, The University Press, 1978.

Naylor, David T. and Richard A., Diem. **Elementary and Middle School Social Studies**, Random House, New York, 1987, ss. 349-350.

Oktay, Ayşe Sıdika. “Fârâbî’de Değer Teorisi”, **Uluslararası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri**, Elis Yayınları, Ankara, 2004.

Oktay, Ayşe Sıdika. “İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler ve Bunların Global Ahlaka Etkileri”, “**Değerler ve Eğitimi**” **Uluslararası Sempozyumu**, Ed. Recep Kaymakcan ve diğerleri, DEM Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 131–144.

Oktay, Ayşe Sıdika. “Kınalızâde Ali Efendi’de Ahlâkî Yasa ve Değerlerin Kaynağı Sorunu”, **Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 35, Isparta, 2015, ss. 93-104.

Oktay, Ayşe Sıdika. “Kınalızâde Ali Efendi’nin Ahlak İlmi ve Ahlak Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri”, **Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi Sempozyumu Kitabı**, Düzce Üniversitesi, Cumhuriyet Konferans Salonu, İstanbul, 06-07.12.2014, ss. 53-54.

Okday, Ayşe Sıdıka. “Kınalızâde Ali Efendi'nin Nefs Konusundaki Görüşleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, 2001, ss. 93-119.

Okday, Ayşe Sıdıka. “Klasik İslam Ahlak Kitaplarının Günümüzde Dini ve Ahlaki Değerin Eğitimindeki Yeri ve Önemi”, **International Conference on New Horizons in Education**, Ed. Aytekin İşman ve Ahmet Eskicumalı, Cilt: 3, Avusturya, Viyana, 13-15. 07. 2016, ss. 273-280.

Okday, Ayşe Sıdıka. **Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Okday, Ayşe Sıdıka. “Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk İlmi ve Ahlâk Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri”, **Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015, ss.43-112.

O'Neill, Onora. **From Principles to Practice: Normativity and Judgement in Ethics and Politics**, Cambridge University Press, 2018.

Orsi, Francesco. **Value Theory (Bloomsbury Ethics)**, Ed. Thom Brooks, 2015.

Oruç, Cemil. “Gazâlî'de Ahlâki Değerler Eğitimi”, **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Ocak 2011, ss.155-171.

Özçelik, Durmuş Ali. **Eğitim Programları ve Öğretim**, ÖSYM Yayınları, Ankara, 1998.

Özdaş, Faysal. **Ortaokullarda Değerler Eğitimi ve İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi**, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2013.

Özdemir, Gülay. **Kant Ahlakında Saygı Kavramı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Özlem, Doğan. “Değerler Sorununda Nesnelcilik/ Mutlakçılık ve Öznellik/ Relativizm Tartışması Üzerine, **Bilgi ve Değer**, Ed. Şehabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara 2002.

Özlem, Doğan. **Etik- Ahlak Felsefesi**, Say Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Öztürk Samur, Ayşe. **Değerler Eğitimi Programının 6 Yaş Çocuklarının Sosyal ve Duygusal Gelişimlerine Etkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

Öztürk, Hamiyet. **Ahlak Eğitimi Çerçevesinde Ailede Doğruluk Eğitimi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2003.

Peters, Julia. **Aristotelian Ethics in Contemporary Perspective**, Routledge, 2012.

Pieper, Annemarie. **Etîğe Giriş**, Ayrıntı Yayınları, Ankara, 1999.

Platon. “Küçük Hippias Diyalogu”, **Diyaloglar**, çev. Furkan Akderin, Say Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Platon. “Menon Diyalogu”, **Diyaloglar**, çev. Furkan Akderin, Say Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Platon. “Theaitetos”, **Diyaloglar 2**, çev. Macit Gökberk, İstanbul, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

Platon. **Devlet**, çev. Sebahattin Eyuboğlu ve M. Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Poyraz, Hakan. “Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu**, Ed. R. Kaymakcan ve diğerleri, DEM Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 85-86.

Puente, A. E., J. Awkard, T. Tesh, ve D. Southard, “Values of Psychology and Nonpsychology Majors”, **Psychological Reports**, 59, 1986, ss. 880-882.

Raths, Louis E., Merrill Harmin ve Sidney B. Simon, **Values and Teaching**, Columbus, Ohio, Charles E. Merrill Books, Inc, 1966.

Raz, Joseph. **The Practice of Value**, Ed. R. Jay Wallace, Clarendon Press, Oxford, 2003.

Rist, John M.. **Human Value: A Study in Ancient Philosophical Ethics**, 1982.

Rokeach, M.. **Belief, Attitudes, and Values: A Theory of Organization and Change**, Jossey-Bass Inc. , San Francisco, 1968.

Rokeach, Milton. **The Nature of Human Values**, The Free Press, New York, 1973.

Ross, David. **Aristoteles**, çev. Ahmet Arslan, İhsan Oktay Anar, Özcan Yalçın Kavasoglu, Zerrin Kurtoglu, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2002.

Ryan, Kevin. “Moral and Values Education”, **The International Encyclopedia Of Curriculum**, Ed. Arie Lewy, Advances in Education, Pergaman Pres, New York, 1991.

Saruhan, Müfit Selim. **İslâm Felsefesi Tarihi I**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

Scarre, Geoffrey. **The Problems of Philosophy Utilitarianism**, Routledge, London, 1996.

Scheler, Max. **İnsanın Kosmosdaki Yeri**, çev. Tomris Mengüşoğlu, İstanbul, İstanbul Matbaası Yayınları, 1997.

Schwartz, S. H.. “Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications / Basic human values: Theory, measurement, and applications”, **Revue Française de Sociologie**, 47, 2006, ss. 249-288.

Schwartz, S. H.. “Universals in the Content and structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries”, **Advances in Experimental Social Psychology**, Ed. M. Zanna, Academic Press, New York, 1992, ss. 1-65.

Seyfettin, Ömer. **Kaşağı**, MEB Yayıncılık, Ankara, 1993.

Sezer, Tarık. **İlköğretim 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Sorumluluk Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2008.

Simon, Sidney B., Leland W. Howe and Howard Kirschenbaum. **Values Clarification, A Handbook of Practical Strategies for Teachers and Students**, Hart Publishing Company, Inc. New York, 1972.

Slote, Michael. “On Virtue Ethics”, **Frontiers of Philosophy in China**, Cilt: 8, Sayı:1, March 2013, ss. 22-30.

Spranger, Eduard. **Types of Men**, yay. Halle, Max Neimeyer, 1928.

Stern, Robert. **Kantian Ethics: Value, Agency, and Obligation**, Oxford University Press, 2015.

Superka, D. P., C. Ahrens, J. E. Hedstrom, L.J. Ford and P.L. Johnson. **Values Education Sourcebook: Conceptual Approaches, Materials Analyses, and an**

Annotated Bibliography, Colorado, Social Science Education Consortuim, ERIC Clearinghouse for Social Studies/Social Science Education, 1976.

Sven Ove, Hansson. **The Structure of Values and Norms**, Cambridge University Press, Stockholm, 2001.

Şahin, Taner. **Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Değerler Eğitimi Öz-Yeterliklerinin İncelenmesi**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.

Tarhan, Nevzat. “Değerlerin Öğretilebilmesi İçin Yaşanması Gerekir!”, **İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi**, Sayı: 9, Ocak 2015.

Taşpınar, Mehmet. **Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Üniversite Kitabevi, Ankara, 2006.

Tepe, Harun. “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 7, 2009, ss. 1-10.

Theodor, W. Adorno. **Ahlak Felsefesinin Sorunları**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Thilly, Frank. **Yunan ve Ortaçağ Felsefesi**, çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2002.

Thiroux, Jacques and Keith W. Krasemann. **Ethics: Theory and Practice**, Pearson, 2011.

Thomas, Alan. “Values”, **Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy**, Ed. Edward Craig, Retledge, London, 2000.

Throw, W. Clark. **Paths to Educational Reform**, Educational Technology Publications, New Jersey, 1971.

Tokdemir, Muhammet Ahmet. **Tarih Öğretmenlerinin Değerler ve Değer Eğitimi Hakkındaki Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2007.

Toku, Neşet. “Değerlerin Dilemması: Subjektiflik ve Objektiflik”, **Bilgi ve Değer Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri**, Ed. Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, ss. 101-113.

Tuğral, Süleyman. **Kur'an'da Değerler Sistemi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2008.

Tusî, Nasirüddin. **Ahlâk-ı Nâsirî**, çev. Anar Gafar ve Zaur Şükürov, Litera Yayınları, İstanbul, 2007.

Türk Dil Kurumu, “Değer”, **Büyük Sözlük**, 31.08.2014, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(25.05.2019\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(25.05.2019)).

Türkeri, Mehmet. **Etik Bilinç Kaynak SİZsiniz**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2011.

Türkeri, Mehmet. **Etik Değer Açısından Eğitim, Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim**, Lotus Yayınları, İstanbul, 2015.

Türkeri, Mehmet. **Etik Kuramları**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008.

Ural, Şafak. “Epistemolojik Açından Değerler ve Ahlak”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 4, 1998, ss. 41-49.

Ülken, Hilmi Ziya. **Bilgi ve Değer**, Kürsü Yayınları, 1967.

Ünlüsoy, Abdullah. “İnsan Bilimlerinde Olgu- Değer Ayırımının Meydana Getirdiği Problemler”, **İnsan Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2017, ss. 234-252.

Varış, Fatma. **Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

Wallace, R. Jay, Samuel Scheffler and Michael Smith. **Reason and Value: Themes from the Moral Philosophy of Joseph Raz**, Oxford University Press, 2004.

Weber, Alfred. **Felsefe Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015.

Weinman, Michael. **Pleasure in Aristotle’s Ethics**, Continuum International Publishing Group, New York, 2007.

Welton, David A. and John T. Mallan. **Children and Their World: Strategies for Teaching Social Studies**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1999.

Yalım, Yasemin N. ve Eray Serdar Yurdakul. “Ders Notları”dan aktaran Elif Avaner, “**Gülhane Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji A.D. , Etik Etik Dedik Ne Dedik?**”, ss. 27-28.

Yazıcı, Kubilay. “Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi-TÜBAR**, Sayı: 19, 2006, ss. 504-505.

Yazır, Elmalılı Hamdi. **Kur’an-ı Kerim Yüce Meali**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

Yıldız, Ahmet. “Max Scheler’in İnsan ve Kişi Anlayışı”, **Bilimname**, No: 29, 2015, ss. 91-108.

Yönden, Hasan. **Ahlaki İlke ve Ahlaki Değer Problemi Üzerine**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2015.

Zarillo, Joseph J.. **Teaching Elementary Social Studies**, Pearson Publisher, Boston, 2012.

EKLER

EKLER 1: Doğruluk Değeri Hedefleri

1. Doğruluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması

- Doğruluğun bir değer olduğunun farkına varabilme.
- Doğruluk konusunda kişinin eksiklikleri olduğunun farkına varabilme.
- Doğruluk değerine uygun davranılmamasının ana sebebinin kişinin kendisi ile ilgili olduğunu fark edebilme.
- Doğruluk değerine uygun davranılmamasının bir diğer nedeninin kişinin bu konuda yeteri kadar bilinçli olmayışı olduğunu fark edebilme.
- Erdemli ve iyi bir insan olmak için doğruluk değerine uygun davranılmasının önemini kavrayabilme.

2. Doğruluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi

- Doğruluk değerinin kendi başına amaç olduğunu fark edebilme.
- Doğruluk değerinin para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret vb. herhangi bir şey için araç olmayacağını farkına varabilme.
- Doğruluk değerinin sadece “erdemli ve iyi insan olma” amacına araç olabileceğinin farkına varabilme.

3. Doğruluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması

- Doğruluk değerine gündelik hayatta yer verilmesini sağlayabilme.
- Gündelik (her günlük) yapıp- etmelerin doğruluk değeri ışığında yapılmasını sağlayabilme.
- Gündelik hayatta tutum ve davranışlarda titiz, nesnel, eşit, ahlaklı, duyarlı, yasalara uygun, doğru, güvenilir, adil, tarafsız, ayrımcılıktan uzak, çıkarsız, yalandan uzak, hilesiz, şeffaf vb. ilkelere bağlı kalarak hareket edilmesini sağlayabilme.
- Doğruluk değerine uygun tutum ve davranışları içsel bir motivasyonla ve can-ı gönülden yerine getirilmesini sağlayabilme.

- İyi davranışların etik değer üretilme amacıyla yerine getirilmesini sağlayabilme.

4. Doğruluk Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma

- Doğruluk değerinin mecburiyet hissiyle istemeye istemeye değil; severek, isteyerek, can-ı gönülden pratiğe yansıtılmasının önemini kavrayabilme.
- Doğruluk değerine bağlı olarak tutum ve davranışların iyi niyetle, bilinçli, tutarlı, ilkeli olarak yerine getirilmesini sağlayabilme.
- Doğruluk değerine bağlı olarak tutum ve davranışlarını ahlaki değer üretmek amacıyla yerine getirilmesinin farkına varabilme.

5. Doğruluk Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

- Doğruluk değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemenin kişinin ilkeli olmasının (onu bir “değer olarak” görmesinin) bir gereği olduğunu fark edebilme.

Tablo 1: Doğruluk Değeri İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

İLKE	Yalan söylemem.
KURAL	Şartlar ne olursa olsun yalan söylemem.
SORGULAMA	Böyle bir ilkem olmasaydı nasıl davranırdım?

- Doğruluk değerini pratik hayata yansıtabilmek için kişinin kendine ilke ve kurallar belirlemesini sağlayabilme.
- Doğruluk değerini pratik hayata yansıtabilmek için ilke ve kurallara bağlı kalınmasının önemini fark edebilme.
- Doğruluk değerini pratik hayata yansıtabilmek için kişinin kendisini, “bu ilke ve kurallarım olmasaydı nasıl davranırdım?” diye sorgulamasını sağlayabilme.

- Erdemli yaşamak amacıyla sorumlulukların yerine getirilmesinin önemini fark edebilme.

6. Doğruluk Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

- Doğruluk değerinde erdemli davranışların özellikleri hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayabilme.
- Doğruluk değerini hayata yansıtan erdemli bireylerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayabilme.
- Doğruluk değerini hayata yansıtmamanın erdemli birey olunmasına nasıl katkı sağlayacağını kavrayabilme.
- Erdemli kişinin doğruluk değerini içselleştirdiğini fark edebilme.
- Doğruluk değerinin içselleştirildiğini yansıtan tutum ve davranışlarda bulunmanın **bilgelik erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Doğruluk değerini pratik hayata yansıtırken **doğru düşünmenin, bilgelik erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Doğruluk değerinin içselleştirildiğini yansıtan tutum ve davranışlarda bulunmanın **cesaret (yiğitlik) erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Doğruluk değerini pratik hayata yansıtmamanın **kendini iyiliğe ve hayra adamanın, ölçülü olmanın, cesaret erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Doğruluk değerinin içselleştirildiğini yansıtan tutum ve davranışlarda bulunmanın **iffet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Doğruluk değerini pratik hayata yansıtmamanın **ahlâklı olmak için çabalamanın, olgun ve ölçülü olmanın, arzularını dizginlemenin, iffet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Doğruluk değerinin içselleştirildiğini yansıtan tutum ve davranışlarda bulunmanın **adalet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Doğruluk değerini pratik hayata yansıtırken insanlarla ilişkilerde **karşılıklı anlaşma ve kaynaşmanın adalet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.

- Doğruluk değerini pratik hayata yansıtırken **herkese karşı dürüst davranmanın, yakınlarının ve dostlarının sevgisini kazanmanın, adalet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.

EKLER 2: Altı Adımlı Yol Yaklaşımına Dayalı Doğruluk Değerine Yönelik Öğretim Programı

Tablo 2: Doğruluk Değeri Altı Adımlı Yol Planı

Birinci Adım	Doğruluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması
İkinci Adım	Doğruluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi
Üçüncü Adım	Doğruluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması
Dördüncü Adım	Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma
Beşinci Adım	İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma
Altıncı Adım	Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

Konu: Yalancı Çoban ve Köylüler

Süre: 60 dakika

Grup: 7-10 yaş

Katılımcı Sayısı: 10

Araç- Gereçler: Masal metni, Çalışma Kağıdı

Yöntem ve Teknikler: Masal, Soru- cevap

EKLER 3: Yalancı Çoban ve Köylüler

Günlerden bir gün, uzak bir ülkede, küçük, şirin bir köy varmış. Bu köyde hiç kimse yalan söylemezmiş, biri hariç. O da küçük çoban.

Küçük çoban, her zaman arkadaşlarına şaka yaptığını sanarak yalanlar söylermiş. Bir gün, çoban sürüsünü alıp meraya götürmüş. Koyunlar, kuzular otlaya dursun, bizim çoban da can sıkıntısından ne şaka yapacağım diye düşünmeye başlamış. Aslında şaka değil, onun şaka sandığı şey yalanın ta kendisi.

Birden aklına gelmiş, köylülere bir şaka yapayım da eğleneyim demiş, köylülere seslenmiş;

– İmdat İmdat! Yetişin ahali, kurt sürüsü kuzulara geldi, yardım edin, yetişin!

Köyde kim var kim yok eline almış sopayı, doğru koşmuşlar çobanın sesine. Çobanın yanına vardıklarında bir de ne görsünler? Kuzular, koyunlar gönüllerince otlanıp eğlenmiyorlar mı? Anlamışlar çobanın yalan söylediğini. Çobana çok kızmışlar ama bizim çoban şaka yaptığını söyleyerek gülmeye devam etmiş.

Aradan birkaç gün geçmiş, çoban çok eğlenceliydi o şaka. Tekrar yapayım demiş;

– İmdat! Yetişin dostlar, kurtlar sürüye daldı yetişin, yardım edin!

Köylüler, belki bu defa gerçektir diye düşünmüşler, yine koşa koşa çobanın yanına varmışlar ama yine çoban alaycı alaycı gülmeye devam ediyormuş. Köylüler bu defa çok kızmışlar, aralarında sözleşmişler, bir daha bu yalancıya asla inanmayalım diye.

Bir gün, yine çoban kuzuları otlatırken sürüye gerçekten kurtlar saldırmış. Çoban ne kadar bağırmış, çağırmışsa da ona inanan olmamış. İnsanların güvenini yitirdiğinden bütün servetini kaybetmiş. Yaptığı şeyin şaka olmadığını, yalan olduğunu anlamış ama iş işten geçmiş.⁴⁴⁸

YALANCI ÇOBAN VE KÖYLÜLER

- Öğretmen sınıfa gelerek masal metninin yazılı olduğu kağıtları öğrencilere dağıtır.
- Öğretmen öğrencilerden masal metnini okumalarını ister.
- Öğretmen öğrencilerden masal metnini sesli canlandırmak için karakterleri seçer ve masalın sınıfta okunmasını sağlar.
- Masalın okunması tamamlanınca öğretmen önce rol alan öğrencilere neler hissettiklerini sorar.

⁴⁴⁸ Bkz. Kemal Bek, *Yalancı Çoban ve Köylüler*, Eksik Parça Yayınları, 2017.

- Daha sonra aynı şekilde tüm grubun duygu ve düşüncelerini analiz etmek için öğretmen öğrencilere aşağıdaki soruları yöneltir:

- Doğruluk bir değer midir?
- Sizce Çoban doğruluk değerini pratiğe yansıtan bir birey gibi davranışlar sergilemekte midir?
- Sizce Çoban'ın doğruluk değeri ile ilgili eksiklikleri nelerdir?
- Sizler doğruluk değerimize uygun tutum ve davranışlarda bulunuyor musunuz?
- Sizler doğruluk değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemezseniz neler olur?
- Doğruluk değerinin Çoban'ın günlük hayatında tam olarak yer alamamış olmasının temel nedeni “doğruluk değeri ile ilgili eksikliklerinin” farkında olunmaması mıdır?
- Size göre Çoban doğruluk değeri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi midir?
- Sizce Çoban yalancı değil de doğru sözlü olsaydı köylüler onun ile ilgili ne düşünürlerdi?
- Çoban daha çok saygınlık görmek, daha çok kazanmak, daha etkin olmak için doğruluk değerini içselleştirirse yeterli olur mu?
- Doğruluk değeri herhangi bir şey (para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret) için araç olarak değerlendirilebilir mi?
- İyi bir insan olmak için “doğruluk değerini içselleştiren, pratik hayatında, tutum-davranışlarında yansımalarını göstermek” ne ölçüde gereklidir?
- Siz doğruluk değerine gündelik hayatta zaman ayırıyor musunuz? Bu konuda neler yapıyorsunuz?
- Doğruluk değeri ile bağlantılı davranırken içsel bir motivasyonla (can-ı gönülden) mi yoksa mecbur kaldığınız için mi yapıyorsunuz?
- Mecburiyet hissiyle yerine getirilen davranışlar etik açıdan (örneğin doğruluk değeri) bir değer üretir mi?
- Doğruluk değerimizi günlük hayata aktarırken göz önünde bulundurmamız gereken etik ilkeler (iyi niyet, bilinçlilik, tutarlılık, ilkeli olmak) var mı?
- Doğru sözlü olurken ana hedefimiz ne olmalıdır?
- Doğruluk değerini pratiğe yansıtmak için belirlemiş olduğumuz ilke ve kurallarımız olmasaydı nasıl davranırdık?
- Doğruluk değerini pratiğe yansıtmak erdemli bir insan olmanın gereği midir, neden?

- Doğruluk değerini pratiğe yansıtmak erdemli bir birey olmamıza nasıl katkı sağlar?
- Erdemli kişi doğru sözlü bir kişi midir?
- Doğruluk değerini pratiğe yansıtan erdemli bireyin özellikleri nelerdir?

Yukarıdaki sorular sırasıyla öğrencilere aktarılır. Öğrencilerin tamamının soruları cevaplaması sağlanmaya çalışılır.

- Her öğrencinin doğruluk değeri kapsamındaki düşünceleri paylaşıldıktan sonra öğretmen öğrencilere çalışma kâğıtlarını doldurmaları için 25 dakika süre verir.
- Çalışma kâğıtları doldurulduktan sonra öğretmen öğrencilere teşekkür eder ve etkinliği sonlandırılır.

EKLER 4: Doğruluk Değeri Çalışma Kağıdı

Gündelik hayatta doğruluk değeri kapsamında neler yapıyorsunuz, maddeler halinde yazınız.

-

EKLER 5: Doğruluk Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi

Tablo 3: Doğruluk Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi

	Puanlama sistemi ile kendinizi değerlendiriniz.	5	4	3	2	1
1. ADIM Doğruluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması	Doğruluk bir değerdir.					
	Doğruluk konusunda eksikliklerim vardır.					
	Doğruluk değerine uygun davranmamamın ana sebebi kendim ile ilgilidir.					
	Doğruluk değerine uygun davranmamamın bir diğer nedeni bu konuda yeteri kadar bilinçli olmamamdır.					
	Doğruluk değerime uygun davranışlarda bulunmamamın tek nedeninin kendim dışındaki unsurlar olduğunu düşünürsem etik değer üretemem.					
	Erdemli ve iyi bir insan olmak için doğruluk değerim olmalıdır.					
2. ADIM Doğruluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi	Doğruluk değeri kendi başına amaçtır.					
	Doğruluk değeri para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret vb. herhangi bir şey için araç olamaz.					
	Doğruluk değeri sadece “erdemli ve iyi insan olma” amacına araç olabilir.					
3. ADIM Doğruluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması	Doğruluk değerine gündelik hayatta; her gün zaman ayırıyorum.					
	Gündelik hayatımda tutum ve davranışlarımda titiz, nesnel, eşit, ahlaklı, duyarlı, yasalara uygun, doğru, güvenilir, adil, tarafsız, ayrımcılıktan uzak, çıkarıcı, yalandan uzak, hilesiz, şeffaf vb. ilkelere bağlı kalarak hareket ederim.					

	Doğruluk değerime uygun tutum ve davranışlarımı içsel bir motivasyonla ve can-ı gönülden yerine getiririm.					
	İyi davranışlarımı etik değer üretmek amacıyla yerine getiririm.					
4. ADIM Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma	Doğruluk değerimi mecburiyet hissiyle istemeye istemeye değil; severek, isteyerek, can-ı gönülden pratiğe yansıtırım.					
	Doğruluk değerime bağlı olarak tutum ve davranışlarımı iyi niyetle, bilinçli, tutarlı, ilkeli olarak yerine getiririm.					
	Doğruluk değerime bağlı olarak tutum ve davranışlarımı ahlaki değer üretmek amacıyla yerine getiririm.					
5. ADIM İlke-Kural-Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	Doğruluk değerime uygun tutum ve davranışlar sergilemem benim ilkeli olmamın (onu bir “değer olarak” görmemin) bir gereğidir.					
	Doğruluk değerimi pratiğe yansıtmak için kendime ilke ve kurallar belirlerim.					
	Doğruluk değerimi pratiğe yansıtmak için ilke ve kurallarına bağlı kalırım.					
	Doğruluk değerimi pratiğe yansıtmak için bu ilke ve kurallarım olmasaydı nasıl davranırdım diye sorgularım.					
6. ADIM Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma	Doğruluk değerinde erdemli davranışların özellikleri hakkında bilgi sahibi olurum.					
	Doğruluk değerini hayata yansıtan erdemli bireylerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olurum.					
	Doğruluk değerini hayata yansıtmamanın erdemli birey olunmasına nasıl katkı sağlayacağını kavrarım.					
	Erdemli kişinin doğruluk değerini içselleştirdiğini fark ederim.					
	Doğruluk değerinin içselleştirildiğini yansıtan tutum ve davranışlarda bulunmanın bilgelik erdeminin gereği olduğunu kavrarım.					
	Doğruluk değerini pratik hayata yansıtırken doğru düşünmenin, bilgelik erdeminin gereği olduğunu bilirim.					

	Doğruluk değerinin içselleştirildiğini yansıtan tutum ve davranışlarda bulunmanın cesaret (yiğitlik) erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Doğruluk değerini pratik hayata yansıtmamanın kendini iyiliğe ve hayra adamanın, ölçülü olmanın, cesaret erdeminin olan gereği olduğunu bilirim.					
	Doğruluk değerinin içselleştirildiğini yansıtan tutum ve davranışlarda bulunmanın iffet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Doğruluk değerini pratik hayata yansıtmamanın ahlâklı olmak için çabalamanın, olgun ve ölçülü olmanın, arzularını dizginlemenin, iffet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Doğruluk değerinin içselleştirildiğini yansıtan tutum ve davranışlarda bulunmanın adalet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Doğruluk değerini pratik hayata yansıtırken insanlarla ilişkilerde karşılıklı anlaşma ve kaynaşmanın adalet erdeminin olan gereği olduğunu bilirim.					
	Doğruluk değerini pratik hayata yansıtırken herkese karşı dürüst davranmanın, yakınlarının ve dostlarının sevgisini kazanmanın, adalet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					

EKLER 6: Sorumluluk Değeri Hedefleri

1. Sorumluluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması

- Sorumluluğun bir değer olduğunun farkına varabilme.
- Sorumluluk konusunda kişinin eksiklikleri olduğunun farkına varabilme.
- Sorumlu davranılmamasının ana sebebinin kişinin kendisi ile ilgili olduğunu fark edebilme.
- Sorumlu davranılmamasının bir diğer nedeninin kişinin sorumluluk konusunda yeteri kadar bilinçli olmayışından kaynaklandığını fark edebilme.
- Sorumlulukların yerine getirilmemesinin tek nedenin kişinin kendisi dışındaki unsurlar olmadığının farkına varabilme.
- Erdemli ve iyi bir insan olmak için sorumluluk sahibi olmanın önemini kavrayabilme.

2. Sorumluluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi

- Sorumluluk değerinin kendi başına amaç olduğunu fark edebilme.
- Sorumluluk değerinin para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret... vb. herhangi bir şey için araç olmayacağını farkına varabilme.
- Sorumluluk değerinin sadece “erdemli ve iyi insan olma” amacına araç olabileceğinin farkına varabilme.

3. Sorumluluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması

- Sorumluluk değerine gündelik hayatta yer verilmesini sağlayabilme.
- Gündelik (her günlük) yapıp-etmelerin sorumluluk değeri ışığında yapılmasını sağlayabilme.
- Sorumlulukların etik değer üretmek amacıyla yerine getirilmesini sağlayabilme.
- Sorumluluk kapsamındaki şeylerin yapılmasının ertelenmemesini sağlayabilme.

4. Sorumluluk Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma

- Sorumluluk olan şeylerin mecburiyet hissiyle, istemeye istemeye değil, severek, isteyerek, can-ı gönülden yapılmasının öneminin farkına varabilme.
- Sorumlulukların iyi niyetle, bilinçli, tutarlı, ilkeli olarak yerine getirilmesini sağlayabilme.
- Sorumlulukların ahlaki değer üretmek amacıyla yerine getirilmesinin farkına varabilme.

5. Sorumluluk Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

Tablo 4: Sorumluluk Değeri İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

İLKE	Odamı toplamak benim sorumluluklarımdandır.
KURAL	Her gün bir süre odamı toplayıp düzenlerim.
SORGULAMA	Böyle bir ilkem olmasaydı nasıl davranırdım?

- Sorumlulukların yerine getirilmesinin kişinin ilkeli olmasının (onu bir “değer olarak” görmesinin) bir gereği olduğunu fark edebilme.
- Sorumluluk değerini hayata geçirmek için kişinin kendine ilke ve kurallar belirlemesini sağlayabilme.
- Sorumluluk değerini pratiğe yansıtmak için ilke ve kurallara bağlı kalınmasının önemini fark edebilme.
- Sorumluluk değerini hayata geçirmek için kişinin kendisini “bu ilke ve kurallar olmasaydı nasıl davranırdım?” diye sorgulamasını sağlayabilme.
- Erdemli yaşamak amacıyla sorumlulukların yerine getirilmesinin önemini fark edebilme.

6. Sorumluluk Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

- Sorumluluk değerinde erdemli davranışların özellikleri hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayabilme.
- Sorumluluklarını yerine getiren erdemli bireylerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayabilme.
- Sorumluluklarını yerine getirmenin erdemli birey olunmasına nasıl katkı sağlayacağını kavrayabilme.
- Erdemli kişinin sorumluluklarını yerine getirdiğini fark edebilme.
- Sorumlulukların yerine getirilmesinin **bilgelik** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Sorumluluk değerini pratik hayata yansıtırken **zekâ, çabuk anlama, zihin duruluğu, kolay öğrenme, doğru düşünme, hatırlamanın bilgelik erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Sorumlulukların yerine getirilmesinin **cesaret (yiğitlik)** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Sorumluluklarını yerine getirirken **azimli ve gayretli (sebat) olmanın cesaret erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Sorumluluklarını yerine getirirken **vakarlı ve olgun** davranışlarda bulunmanın **cesaret erdemin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Sorumlulukların yerine getirilmesinin **iffet** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Sorumluluklarını yerine getirirken **arzularını dizginlemenin, düşmanca bir tavır değil de uzlaşmacı ve barışçıl tarvir sergilemenin, disiplinli ve düzenli olmanın iffet erdemin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Sorumlulukların yerine getirilmesinin **adalet (ölçülülük)** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme
- Sorumluluklar yerine getirilirken **birlikte yapılan işlerde güzel davranışlar sergilemenin adalet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.

EKLER 7: Altı Adımlı Yol Yaklaşımına Dayalı Sorumluluk Değerine Yönelik Öğretim Programı

Tablo 5: Sorumluluk Değeri Altı Adımlı Yol Planı

Birinci Adım	Sorumluluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması
İkinci Adım	Sorumluluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi
Üçüncü Adım	Sorumluluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması
Dördüncü Adım	Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma
Beşinci Adım	İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma
Altıncı Adım	Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

Konu: Ali ile Ayşe'nin Sorumlulukları

Süre: 60 dakika

Grup: 16-18 yaş

Katılımcı Sayısı: 10

Araç- Gereçler: Resimli kartlar, Çalışma kağıdı

Yöntem ve Teknikler: Soru- cevap

EKLER 8: Ali ile Ayşe'nin Sorumlulukları

- Öğretmen sınıfa gelerek öğrencilere resimli yüzü masaya dönük olacak şekilde kartlar dağıtır.
- Öğretmen öğrencilerden kartları çevirip resimli yüzünü incelemelerini ister. (Kartlarda Ali ve Ayşe isimli iki öğrencinin sorumluluklarını betimleyen resimler vardır.)
- Öğretmen öğrencilerle “Ali ile Ayşe'nin sorumlulukları” hakkında konuşur.
- Örneğin kartında “Ali ile Ayşe'nin odalarını düzenleme” resmi çıkan bir öğrenciye söz vererek;

- Sorumluluk bir değer midir?
- Sizce Ali ile Ayşe farklı resimlerdeki sorumluluklarının tamamını yerine getirmekte midir?
- Sizce Ali ile Ayşe farklı resimlerdeki sorumluluklarının tamamını yerine getirmezse neler olur?
- Sizler sorumluluklarınızı yerine getiriyor musunuz?
- Sizler sorumluluklarınızı yerine getirmezseniz neler olur?
- Sorumlulukların yerine getirilmemesinin temel nedeni “sorumsuz davranıldığının” farkında olunmaması mıdır?
- Size göre Ali ile Ayşe sorumlulukları hakkında yeteri kadar bilgi sahibi midir?
- Sizce Ali ile Ayşe bu sorumluluklarını daha fazla harçlık almak, daha yüksek not almak ya da övülmek için mi yerine getirmelidir?
- Sorumluluk değeri herhangi bir şey (para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret) için araç olarak değerlendirilebilir mi?
- İyi bir insan olmak için “sorumluluk sahibi bir birey olmak” gerekli midir?
- Siz sorumluluk değerine gündelik hayatta zaman ayırıyor musunuz? Bu konuda neler yapıyorsunuz?
- Sorumluluklarınızı yerine getirirken içsel bir motivasyonla (can-ı gönülden) mı yoksa mecbur kaldığınız için mi yapıyorsunuz?
- Mecburiyet hissiyle yerine getirilen davranışlar etik açıdan (örneğin sorumluluk değerini) bir değer üretir mi?

- Sorumluluklarımızı yerine getirirken göz önünde bulundurmamız gereken etik ilkeler (iyi niyet, bilinçlilik, tutarlılık, ilkeli olmak) var mı?
- Sorumluluklarımızı yerine getirirken ana hedefimiz ne olmalıdır?
- Etik değer üretmek için belirlemiş olduğumuz ilke ve kurallar olmasaydı nasıl davranırdık?
- Sorumluluklarımızı yerine getirmemiz erdemli bir insan olmamıza nasıl katkı sağlar?
- Sorumluluklarını yerine getiren erdemli bireyin davranış özellikleri nelerdir?
- Doğru düşünen, çabuk anlayan kişilerin davranışlarıyla erdemli bir birey olması arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Ali ile Ayşe sorumluluklarını yerine getireceklerine söz vermiş olup sorumluluklarını yerine getirmezse bilgelik erdeminin gereğini yerine getirmiş olur mu, neden?
- Sorumluluklarını yerine getirme konusunda gayret gösteren ve azimli davranan biri cesaret erdeminin gereğini yapmış olur mu, neden?
- Öfke ya da arzularının etkisi ile sorumluluklarını ihmal eden biri iffet erdeminin gereğini yapmış olur mu, neden?

Yukarıdaki sorular sırasıyla öğrencilere aktarılır. Öğrencilerin tamamının soruları cevaplaması sağlanmaya çalışılır.

- Her öğrencinin sorumluluk değeri kapsamındaki kartlarıyla ilgili konuşulduktan sonra öğretmen öğrencilere çalışma kâğıtlarını doldurmaları için 25 dakika süre verir.

- Çalışma kâğıtları doldurulduktan sonra öğretmen öğrencilere teşekkür eder ve etkinliği sonlandırılır.

EKLER 9: Sorumluluk Değeri Çalışma Kağıdı

Gündelik hayatta sorumluluk değeriyle ilgili neler yapıyorsunuz, maddeler halinde yazınız.

-

EKLER 10: Sorumluluk Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi

Tablo 6: Sorumluluk Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi

	Puanlama sistemi ile kendinizi değerlendiriniz.	5	4	3	2	1
1.ADIM Sorumluluk Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması	Sorumluluk bir değerdir.					
	Sorumluluk konusunda eksikliklerim vardır.					
	Sorumlu davranmamamın ana sebebi kendim ile ilgilidir.					
	Sorumlu davranmamamın bir diğer nedeni bu konuda yeteri kadar bilinçli olmamamdır.					
	Sorumluluklarımı yerine getirmemem konusunda tek nedenin kendim dışındaki unsurlar olduğunu düşünürsem etik değer üretemem.					
	Erdemli ve iyi bir insan olmak için sorumluluk sahibi olmalıyım.					
2. ADIM Sorumluluk Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi	Sorumluluk değeri kendi başına amaçtır.					
	Sorumluluk değeri para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret... vb. herhangi bir şey için araç olmaz.					
	Sorumluluk değeri sadece “erdemli ve iyi insan olma” amacına araç olabilir.					
3. ADIM Sorumluluk Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası	Sorumluluk değerine gündelik hayatta; pratiğe yansıtım.					
	Sorumluluklarımı içsel bir motivasyonla ve can-ı gönülden yaparım.					

Olması	Sorumluluklarımı etik değer üretmek amacıyla yerine getiririm.					
	Sorumluluğum kapsamındaki şeyleri yapmayı ertelemem.					
4. ADIM Sorumluluk Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma	Sorumluluğum olan şeyleri mecburiyet hissiyle, istemeye istemeye değil, severek, isteyerek, can-ı gönülden yaparım.					
	Sorumluluklarımı iyi niyetle, bilinçli, tutarlı, ilkeli olarak yerine getiririm.					
	Sorumluluklarımı ahlaki değer üretmek amacıyla yerine getiririm.					
5. ADIM Sorumluluk Değerinde İlke-Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	Sorumluluklarımı yerine getirmek benim ilkeli olmamın (onu bir “değer olarak” görmemin) bir gereğidir.					
	Sorumluluk değerini hayata geçirmek için kendime ilke ve kurallar belirlerim.					
	Sorumluluk değerini hayata yansıtmak için ilke ve kurallarıma bağlı kalırım.					
	Sorumluluk değerini hayata geçirmek için bu ilke ve kurallarım olmasaydı nasıl davranırdım diye sorgularım.					
	Erdemli yaşamak amacıyla sorumluluklarımı yerine getirmenin önemli olduğu bilincinde olurum.					
6. ADIM Sorumluluk Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma	Sorumluluk değerinde erdemli davranışların özellikleri hakkında bilgi sahibi olurum.					
	Sorumluluklarını yerine getiren erdemli bireylerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olurum.					
	Sorumluluklarını yerine getirmenin erdemli birey olmama nasıl katkı sağlayacağını kavrarım.					

	Erdemli kişi olarak sorumluluklarımı yerine getiririm.					
	Sorumlulukların yerine getirilmesinin bilgelik erdeminin gereği olduğunu kavrarım.					
	Sorumluluk değerini pratik hayata yansıtırken zekâ, çabuk anlama, zihin duruluğu, kolay öğrenme, doğru düşünme, hatırlamanın bilgelik erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Sorumlulukların yerine getirilmesinin cesaret (yiğitlik) erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Sorumluluklar yerine getirilirken azimli ve gayretli (sebat) olmanın cesaret erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Sorumluluklar yerine getirilirken vakarlı ve olgun davranışlarda bulunmanın cesaret erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Sorumlulukların yerine getirilmesinin iffet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Sorumluluklar yerine getirilirken arzularını dizginlemenin, düşmanca bir tavır değil de uzlaşmacı ve barışçıl tavır sergilemenin, disiplinli ve düzenli olmanın iffet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Sorumlulukların yerine getirilmesinin adalet (ölçölülük) erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Sorumluluklar yerine getirilirken birlikte yapılan işlerde güzel davranışlar sergilemenin adalet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					

EKLER 11: Saygı Değeri Hedefleri

1. Saygı Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması

- Saygının bir değer olduğunun farkına varabilme.
- Saygı konusunda kişinin eksiklikleri olduğunun farkına varabilme.
- Saygılı davranılmamasının ana sebebinin kişinin kendisi ile ilgili olduğunu fark edebilme.
- Saygılı davranılmamasının bir diğer nedeninin kişinin sorumluluk konusunda yeteri kadar bilinçli olmayışından kaynaklandığını fark edebilme.
- Saygı değerinin pratik hayata yansıtılmamasının tek nedenin kişinin kendisi dışındaki unsurlar olmadığının farkına varabilme.
- Erdemli ve iyi bir insan olmak için saygılı olmanın önemini kavrayabilme.

2. Saygı Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi

- Saygı değerinin kendi başına amaç olduğunu fark edebilme.
- Saygı değerinin para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret vb. herhangi bir şey için araç olmayacağını farkına varabilme.
- Saygıdeğerinin sadece “erdemli ve iyi insan olma” amacına araç olabileceğinin farkına varabilme.

3. Saygı Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması

- Saygı değerine gündelik hayatta yer verilmesini sağlayabilme.
- Gündelik hayattaki yapıp-etmelerin saygı değeri ışığında yapılmasını sağlayabilme.
- Saygı değerine bağlı tutum ve davranışların içsel bir motivasyonla ve can-ı gönülden hayatıma yansıtılmasını sağlayabilme.
- Saygı değerine bağlı tutum ve davranışların etik değer üretmek amacıyla yerine getirilmesini sağlayabilme.

- Saygı değeri kapsamındaki şeylerin yapılmasının ertelenmemesini sağlayabilme.

4. Saygı Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma

- Saygılı bir birey olarak yapılması gerekenleri mecburiyet hissiyle, istemeye istemeye değil; severek, isteyerek, can-ı gönülden yapılmasının öneminin farkına varabilme.
- Saygı değerimin gerekliliklerini iyi niyetle, bilinçli, tutarlı, ilkeli olarak yerine getirilmesini sağlayabilme.
- Saygılı bir birey olarak ahlaki değer üretmek amacıyla yerine getirilmesinin farkına varabilme.

5. Saygı Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

Tablo 7: Saygı İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

İLKE	Saygılı bir birey olarak mesleğimde başarılı olmaya gayret gösteririm.
KURAL	Her gün mesleğimle ilgili kendimi geliştiririm.
SORGULAMA	Böyle bir ilkem olmasaydı nasıl davranırdım?

- Saygılı tutum ve davranışlar geliştirmenin kişinin ilkeli olmasının (onu bir “değer olarak” görmesinin) bir gereği olduğunu fark edebilme.
- Saygı değerini hayata yansıtmak için kişinin kendine ilke ve kurallar belirlemesini sağlayabilme.
- Saygı değerini hayata geçirmek için ilke ve kurallara bağlı kalınmasının önemini fark edebilme.
- Saygı değerini pratiğe yansıtmak için kişinin kendisini “bu ilke ve kurallar olmasaydı nasıl davranırdım?” diye sorgulamasını sağlayabilme.
- Erdemli yaşamak amacıyla saygı değerinin gerekliliklerinin yerine getirilmesinin önemini fark edebilme.

6. Saygı Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

- Saygı değerini pratiğe yansıtan erdemli bireylerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayabilme.
- Saygılı davranışların erdemli birey olunmasına nasıl katkı sağlayacağını kavrayabilme.
- Erdemli kişinin saygılı bir birey olduğunu fark edebilme.
- Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmanın nerede, nasıl davranacağını bilmenin **bilgelik erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmanın **cesaret (yiğitlik)** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Saygı değerini pratik hayata yansıtırken **vakarlı ve olgun davranmanın, cesaret (yiğitlik) erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Saygı değerini pratik hayata yansıtırken **ölçülü olmanın, cesaret (yiğitlik) erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmanın **iffet** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Saygı değerini pratik hayata yansıtırken **ince ve nazik davranışlarda bulunmanın, iffet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmanın **adalet** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Saygı değerini pratik hayata yansıtırken insanlarla **karşılıklı anlayış göstermenin ve kaynaşmanın, adalet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Saygı değerini pratik hayata yansıtırken **yakınlarının ve dostlarının sevgisini kazanmanın, adalet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.

EKLER 12: Altı Adımlı Yol Yaklaşımına Dayalı Saygı Değerine Yönelik Öğretim Programı

Tablo 8: Saygı Değeri Altı Adım Yol Planı

Birinci Adım	Saygı Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması
İkinci Adım	Saygı Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi
Üçüncü Adım	Saygı Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması
Dördüncü Adım	Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma
Beşinci Adım	İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma
Altıncı Adım	Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

Konu: Çevreye Saygı

Süre: 40+ 40= 80 dakika

Grup: 14-16 yaş

Katılımcı Sayısı: 10

Araç- Gereçler: Drama metni, Çalışma kağıdı

Yöntem ve Teknikler: Drama

EKLER 13: Çevreye Saygı

ÇEVREYE SAYGI

Kişiler: Ali, Hakan, Cem, Emir, Akif (başkan)

(Basketbol sahasında bir grup genç yarışıyorlar.)

Akif: Durun... Durun... Bir şey görüyor musunuz?

Gençler: Hayır... Bir şey görmüyoruz.

Akif: Oyun sahanızı görmüyor musunuz?

Gençler: Görüyoruz, neyi var ki?

Akif: Oynadığımız saha yiyecek- içecek atıkları, ağaç yaprakları... çöplerle dolu.

Emir: O çöpleri biz atmadık ki... Görevliler işlerini zamanında yapmıyorlar.

Akif: Evet sana katılıyorum. Görevlilerin bunda payı var; ancak çevrenin kirlenmesinde ve zarar görmesinde bizim de payımız var.

Hakan: Bu çok önemli bir konu başkanım.

Ali: Bu konuyu ayrıntılı bir şekilde konuşmak için hemen bir oturum düzenlemeliyiz.

Akif: Şimdi toplantı zamanı değil. Bahçeyi temizlemeliyiz.

Cem: Haklısın arkadaşım.

Hakan: Çevre kirliliği her yerde... Denizler, nehirler, gökler, sokaklar, bahçeler kirli.

Ali: Sağlığımızı tehdit edecek bir çevre, yıkıcı silahlar üreterek insanların hayatına son verecek bir medeniyet istemiyoruz.

Akif: Lütfen dinleyin. Bizim de bu rahatsızlık veren çevre kirliliğinde payımız var.

Emir: Nasıl?

Akif: Yediklerimizin atıklarını hiç düşünmeden yere atıyoruz. Çevre temizliği konusunda yeteri kadar duyarlı davranmıyoruz. Öncelikle çöpleri caddelere, sokaklara, bahçelere atma alışkanlığını bırakma konusunda anlaşmalıyız.

Gençler: Haklısın, sana katılıyoruz.

Akif: Şimdi hep birlikte çöpleri bu çöp poşetlerine dolduralım. (Çöpler toplanır, bittikten sonra...)

Oyun sahamız nasıl oldu, öncekinden daha güzel, daha rahat oyun oynanacak bir saha oldu değil mi?

Gençler: Doğru. Kesinlikle sahamız şimdi daha temiz ve daha güzel. Şimdi turnuva yapabiliriz. Hadi başlayalım.

- Öğretmen öğrencilere drama metnini dağıtır. Öğrenciler metni okuduktan sonra dramayı canlandıracak öğrencileri seçer. Drama canlandırılır.
- Öğretmen öğrencilere çevre temizliğinde nelere dikkat edilmesi gerektiğini sorar ve öğrencilerin cevaplarını tahtaya yazar.
- Öğretmen “çevreye saygı bir değerdir” cevabı verilene kadar cevapları yazmaya devam eder.
- İstenilen cevap verildiğinde öğretmen bu cevap üzerinde durarak çocuklara sorular yöneltir;

- Saygı bir değer midir?

- Dramada gençler çevre temizliği bakımından uygun tutum ve davranışlar sergiliyor muydu?

- Siz çevre temizliği konusunda nelere dikkat ediyorsunuz?

-Sizce bu gençler çevre temizliği konusunda duyarlı ve hassas davranışlar sergilemediklerinde nasıl bir durum ortaya çıkmaktadır?

- Sizler çevreye saygı bağlamında sorumluluklarınızı yerine getiriyor musunuz?

- Sizler çevreye saygı bağlamında sorumluluklarınızı yerine getirmezseniz neler olur?

- Çevreye saygı bağlamında sorumlulukların yerine getirilmemesinin temel nedeni “sorumsuz davranıldığının” farkında olunmaması mıdır?

- Dramadaki gençler çevre temizliği konusunda yeteri kadar bilinçliler mi?

- Sizce dramadaki gençler çevre temizliği konusundaki sorumluluklarını daha fazla harçlık almak, daha yüksek not almak ya da övülmek için mi yerine getirmelidir?

- Saygı değeri herhangi bir şey (para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret) için araç olarak değerlendirilebilir mi?

- İyi bir insan olmak için “saygı değerini içselleştirip pratik hayata yansıtan bir birey olmak” gerekli midir?

- Günlük hayatınızda saygı değerine yer veriyor musunuz? Bu konuda neler yapıyorsunuz?
- Saygı değerini günlük hayata yansıtan tutum ve davranışlarda bulunurken içsel bir motivasyonla (can-ı gönülden) mı yoksa mecbur kaldığınız için mi yapıyorsunuz?
- Mecburiyet hissiyle yerine getirilen davranışlar etik açıdan (örneğin saygı değerini) bir değer üretir mi?
- Saygı değerini günlük hayata yansıtan tutum ve davranışlarda bulunurken gözettiğiniz etik ilkeleriniz (iyi niyet, bilinçlilik, tutarlılık, ilkelik olmak) var mı?
- Saygı değerini günlük hayata yansıtan tutum ve davranışlarda bulunurken ana hedefimiz ne olmalıdır?
- Etik değer üretmek için belirlemiş olduğumuz ilke ve kurallarımız olmasaydı nasıl davranırdık?
- Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmamız erdemli bir insan olmanın gereğidir midir, neden?
- Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmamız erdemli insan olmamıza nasıl katkı sağlar?
- Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmamız erdemli bireyin davranışlarının özellikleri nelerdir?
- Vakarlı ve olgun kişilerin davranışları ile erdemli birey olmaları arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Tutum ve davranışlarında vakarlı ve olgun davranan kişi cesaret erdeminin gereğini yerine getirmiş olur mu, neden?
- İnsanlar arası ilişkilerde karşılıklı anlayışa, yakınlarının ve dostlarının sevgisini kazanmaya önem veren kişi adalet erdeminin gerekliliğini yerine getirmiş olur mu, neden?

Yukarıdaki sorular sırasıyla öğrencilere aktarılır. Öğrencilerin tamamının soruları cevaplaması sağlanmaya çalışılır.

- Her öğrencinin saygı değeri kapsamındaki kartlarıyla ilgili konuşulduktan sonra öğretmen öğrencilere çalışma kâğıtlarını doldurmaları için 25 dakika süre verir.
- Çalışma kâğıtları doldurulduktan sonra öğretmen öğrencilere teşekkür eder ve etkinliği sonlandırılır.

EKLER 14: Saygı Değeri Çalışma Kağıdı

Gündelik hayatta saygı değeri kapsamında neler yapıyorsunuz, maddeler halinde yazınız.

-

EKLER 15: Saygı Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi

Tablo 9: Saygı Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi

	Puanlama sistemi ile kendinizi değerlendiriniz.	5	4	3	2	1
1.ADIM Saygı Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması	Saygı bir değerdir.					
	Saygı konusunda eksikliklerim vardır.					
	Saygılı davranmamamın ana sebebi kendim ile ilgilidir.					
	Saygılı davranmamamın bir diğer nedeni bu konuda yeteri kadar bilinçli olmamamdır.					
	Saygı değerimi pratik hayata yansıtmamam konusunda tek nedenin kendim dışındaki unsurlar olduğunu düşünürsem etik değer üretemem.					
	Erdemli ve iyi bir insan olmak için saygılı olmalıyım.					
2. ADIM Saygı Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi	Saygı değeri kendi başına amaçtır.					
	Saygı değeri para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret... vb. herhangi bir şey için araç olmaz.					
	Saygı değeri sadece “erdemli ve iyi insan olma” amacına araç olabilir.					
3. ADIM Saygı Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması	Saygı değerini gündelik hayatta; pratiğe yansıtım.					
	Saygı değerime bağlı tutum ve davranışlarımı içsel bir motivasyonla ve can-ı gönülden hayatıma yansıtım.					
	Saygı değerimin gerekliliklerini etik değer üretmek amacıyla yerine getiririm.					

	Saygı değeri kapsamındaki şeyleri yapmayı ertelemem.					
4. ADIM	Saygılı bir birey olarak yapmam gerekenleri mecburiyet hissiyle, istemeye istemeye değil, severek, isteyerek, can-ı gönülden yaparım.					
Saygı Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma	Saygı değerimin gerekliliklerini iyi niyetle, bilinçli, tutarlı, ilkeli olarak yerine getiririm.					
	Saygılı bir birey olarak ahlaki değer üretmeyi amaç edinirim.					
5. ADIM	Saygılı olmak benim ilkeli olmamın (onu bir “değer olarak” görmemin) bir gereğidir.					
	Saygı değerini hayata geçirmek için kendime ilke ve kurallar belirlerim.					
Saygı Değerinde İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	Saygı değerini hayata geçirmek için ilke ve kurallarına bağlı kalırım.					
	Saygı değerini hayata geçirmek için bu ilke ve kurallarım olmasaydı nasıl davranırdım diye sorgularım.					
	Erdemli yaşamak amacıyla saygı değerimin gerekliliklerini yerine getirmeye çalışırım.					
6. ADIM	Saygı değerini pratiğe yansıtan erdemli bireylerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olurum.					
Saygı Değerinde Erdem	Saygılı davranışların erdemli birey olmama nasıl katkı sağlayacağını kavrarım.					
Konusundaki Bilgilerden Yararlanma	Erdemli kişinin saygılı bir birey olduğunu fark ederim					
	Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmanın, nerede, nasıl davranacağını bilmenin bilgelik erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmanın cesaret (yiğitlik) erdeminin gereği olduğunu					

	bilirim.					
	Saygı değerini pratik hayata yansıtırken vakarlı ve olgun davranmanın, cesaret (yiğitlik) erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Saygı değerini pratik hayata yansıtırken ölçülü olmanın, cesaret (yiğitlik) erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmanın iffet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Saygı değerini pratik hayata yansıtırken ince ve nazik davranışlarda bulunmanın, iffet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Saygılı tutum ve davranışlarda bulunmanın adalet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Saygı değerini pratik hayata yansıtırken insanlarla karşılıklı anlayış göstermenin ve kaynaşmanın, adalet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Saygı değerini pratik hayata yansıtırken yakınlarının ve dostlarının sevgisini kazanmanın, adalet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					

EKLER 16: Vatanseverlik Değeri Hedefleri

1. Vatanseverlik Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması

- Vatanseverliğin bir değer olduğunun farkına varabilme
- Vatanseverlik konusunda eksiklikleri olduğunun farkına varabilme.
- Vatansever davranılmamasının ana sebebinin kişinin kendisi ile ilgili olduğunu fark edebilme.
- Vatansever davranılmamasının bir diğer nedeninin kişinin vatanseverlik konusunda yeteri kadar bilinçli olmayışından kaynaklandığını fark edebilme.
- Vatanseverlik değerinin pratik hayata yansıtılmaması konusunda tek nedenin bireyin kendisi dışındaki unsurlar olmadığının farkına varabilme.
- Erdemli ve iyi bir insan olmak için sorumluluk sahibi olmanın önemini kavrayabilme.

2. Vatanseverlik Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi

- Vatanseverlik değerinin kendi başına amaç olduğunu fark edebilme.
- Vatanseverlik değeri para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret vb. herhangi bir şey için araç olmayacağını farkına varabilme.
- Vatanseverlik değerinin sadece “erdemli ve iyi insan olma” amacına araç olabileceğinin farkına varabilme.

3. Vatanseverlik Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması

- Vatanseverlik değerine gündelik hayatta yer verilmesini sağlayabilme.
- Gündelik (her günlük) yapıp etmelerin vatanseverlik değeri ışığında yapılmasını sağlayabilme.
- Vatanseverlik değerine bağlı tutum ve davranışların içsel bir motivasyonla ve can-ı gönülden hayata yansıtılmasını sağlayabilme.
- Vatanseverlik değerine bağlı tutum ve davranışların etik değer üretmek amacıyla yerine getirilmesini sağlayabilme.

- Vatanseverlik değeri kapsamındaki şeylerin yapılmasının ertelenmemesini sağlayabilme.

4. Vatanseverlik Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma

- Vatansever bir bireyin yapılması gerekenleri mecburiyet hissiyle, istemeye istemeye değil; severek, isteyerek, can-ı gönülden yapmasının önemini kavrayabilme.
- Vatanseverlik değerinin gerekliliklerinin iyi niyetle, bilinçli, tutarlı, ilkeli olarak yerine getirilmesini sağlayabilme.
- Vatansever tutum ve davranışların ahlaki değer üretme amacıyla yerine getirilmesinin farkına varabilme.

5. Vatanseverlik Değerinde İlke-Kural-Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

Tablo 10: Vatanseverlik Değeri İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma

İLKE	Vatansever bir birey olarak mesleğimde başarılı olmaya gayret gösteririm.
KURAL	Her gün mesleğimle ilgili kendimi geliştiririm.
SORGULAMA	Böyle bir ilkem olmasaydı nasıl davranırdım?

- Vatansever olmanın kişinin ilkeli olmasının (onu bir “değer olarak” görmesinin) bir gereği olduğunu fark edebilme.
- Vatanseverlik değerini hayata yansıtmak için kişinin kendine ilke ve kurallar belirlemesini sağlayabilme.
- Vatanseverlik değerini hayata yansıtmak için ilke ve kurallara bağlı kalınmasının önemini fark edebilme.

- Vatanseverlik değerini hayata yansıtmak için kişinin kendisini, “bu ilke ve kurallar olmasaydı nasıl davranırdım?” diye sorgulamasını sağlayabilme.
- Erdemli yaşamak amacıyla vatanseverlik değerinin gerekliliklerinin önemini fark edebilme.

6. Vatanseverlik Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

- Vatansever bireylerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayabilme.
- Vatansever davranışların erdemli birey olunmasına nasıl katkı sağlayacağını kavrayabilme.
- Erdemli kişinin vatansever bir birey olduğunu fark edebilme.
- Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemenin **bilgelik** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilerken hatırlama, akletme, çabuk anlamamanın **bilgelik** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemenin **cesaret (yiğitlik)** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Vatanseverlik değerini tutum ve davranışa yansıtırken **vakarlı ve olgun olmanın, zorluklara göğüs germenin, yüksek ideal ve gayret sahibi olmanın, fedakârlık göstermenin, cesaret erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemenin **iffet** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Vatanseverlik değerini pratik hayata yansıtırken **disiplinli ve düzenli olmanın (intizam) ve iyi yolda özgür davranışlar sergilemenin, iffet erdeminin** gereği olduğunu kavrayabilme.
- Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemenin **adalet** erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.
- Vatanseverlik değerini pratik hayata yansıtırken **birlikte yapılan işlerde güzel davranışlar sergilemenin, başkalarının dertlerini paylaşmanın,**

elinden gelenleri yaptıktan sonra işlerini Allah’a havale edip ona güvenmenin, adalet erdeminin gereği olduğunu kavrayabilme.

EKLER 17: Altı Adımlı Yol Yaklaşımına Dayalı Vatanseverlik Değerine Yönelik Öğretim Programı

Tablo 11: Vatanseverlik Değeri Altı Adımlı Yol Planı

Birinci Adım	Vatanseverlik Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması
İkinci Adım	Vatanseverlik Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi
Üçüncü Adım	Vatanseverlik Değerinin Gündelik Hayatın Bir Parçası Olması
Dördüncü Adım	Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma
Beşinci Adım	İlke- Kural- Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma
Altıncı Adım	Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma

Konu: Prof. Dr. Aziz Sançar Örneği ile Vatanseverlik Değeri

Süre: 60 dakika

Grup: 16-18 yaş

Katılımcı Sayısı: 10

Araç- Gereçler: Bülten, Çalışma kağıdı

Yöntem ve Teknikler: Soru- cevap

EKLER 18: Nobel Ödüllü Bilim İnsanı Prof. Dr. Aziz SANCAR

“Prof. Dr. Aziz Sancar 8 Eylül 1946 yılında, Mardin’in Savur ilçesinde orta gelirli bir ailenin sekiz çocuğundan yedincisi olarak dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Mardin’de tamamlamıştır.”

“Sancar, 1963 yılında İstanbul Tıp Fakültesi eğitimine başlamış ve 1969’da mezun olmuştur. Daha sonra eğitim için ABD’ye gitmiştir. Savur’da iki yıl doktorluk yapmıştır.”

“Sonrasında Dallas’a giderek Teksas Üniversitesi’nde Moleküler Biyoloji dalında doktora yapmıştır. Yale Üniversitesi’nde DNA onarımı dalında doçentlik tezini tamamlamıştır. DNA onarımı, hücre dizilimi, kanser tedavisi ve biyolojik saat üzerinde çalışmalarına devam etmiştir.”

“1997 yılından bugüne Amerika Birleşik Devletleri North Carolina-Chapel Hill’de North Carolina Üniversitesi Biyokimya ve Biyofizik Bölümü’nde görev yapan Prof. Sancar, gerçekleştirmiş olduğu 300’e yakın bilimsel makale ve bu makalelere yapılan 12 binden fazla atıfla, bilimsel araştırmada eşine az rastlanır bir başarıya erişmiştir. 33 kitap yayınlamıştır.”

*“Kanser konusunda yaptığı önemli çalışmalarla dünya çapında adını duyuran Türk bilim insanı Prof. Dr. Aziz Sancar, kanser tedavisinde "sirkadiyen saat (ritmik saat)" buluşuna imza atmıştır. **Prof. Dr. Sancar “DNA onarımı” hakkındaki bilimsel çalışmasıyla 2015 Nobel Kimya Ödülü’nü kazanmıştır.**”*

PROF. DR. AZİZ SANCAR ÖRNEĞİ İLE VATANSEVERLİK DEĞERİ

- Öğretmen gruba “Prof. Dr. Aziz Sancar Örneği ile Vatanseverlik Değeri” bültenini sunar.
- Sunumun ardından onlara Prof. Dr. Aziz Sancar’ın dikkat çeken özelliklerini değerler açısından düşünmelerini ister.
- Gelen cevaplar arasında “vatanseverlik değeri” ifade edilince aşağıdaki sorular üzerinden hareketle değer bilinci oluşturma hedefli etkinliği uygular.

- Vatanseverlik bir değer midir?
- Siz Prof. Dr. Aziz Sancar'ın vatanseverlik değeri anlayışı hakkında neler söylersiniz?
- Sizce Prof. Dr. Aziz Sancar'ın kendi çalışma alanında bu yüksek başarıya erişmesinde rol oynayan motivasyon kaynakları neler olabilir?
- Kişinin mesleğinde donanımlı ve başarılı bir şekilde bilimsel çalışmalar yapmasının vatanseverlik (değeri) bilinci taşımasıyla bağlantılı olduğu söylenebilir mi, niçin?
- Sizler vatansever bir birey olduğunuzu düşünüyor musunuz?
- Vatansever bir birey olarak hangi konuda duyarlı ve hassas olduğunuzu söyleyebilirsiniz?
- Sizler vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlarda bulunmazsanız neler olur?
- Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlarda bulunulmamasının temel nedeni “vatansever bir birey gibi davranılmadığının” farkında olunmaması mıdır?
- Size göre Prof. Dr. Aziz Sancar vatanseverlik değeri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi midir?
- Sizce Prof. Dr. Aziz Sancar bu denli başarılı çalışmalarını daha iyi bir ekonomik düzeye erişmek, daha çok tanınmak ya da övölmek için mi yerine getirmelidir?
- Vatanseverlik değeri herhangi bir şey (para, mal-mölk, makam-mevki, şan-şöhret) için araç olarak değerlendirilebilir mi?
- İyi bir insan olmak için “vatansever bir birey olmak” gerekli midir?
- Siz vatanseverlik değerine gündelik hayatta zaman ayırıyor musunuz? Bu konuda neler yapıyorsunuz?
- Vatanseverlik değerine uygun davranışlar geliştirirken bunu içsel bir motivasyonla (can-ı gönölden) mi yoksa mecbur kaldığınız için mi yapıyorsunuz?
- Mecburiyet hissiyle yerine getirilen davranışlar etik açıdan (örneğin vatanseverlik değerini) bir değer üretir mi?
- Vatanseverlik değerine uygun davranış geliştirirken göz önünde bulundurmamız gereken etik ilkeler (iyi niyet, bilinçlilik, tutarlılık, ilkeli olmak) var mı?
- Vatanseverlik değeri kapsamında hayatımızda ana hedefimiz ne olmalıdır?
- Vatanseverlik değerini pratiğe yansıtmak için belirlemiş olduğumuz ilke ve kurallarımız olmasaydı nasıl davranırdık?

- Vatansever olmamız erdemli bir insan olmanın gereği midir, neden?
- Vatansever ve erdemli bireyin özellikleri nelerdir?

Yukarıdaki sorular sırasıyla öğrencilere aktarılır. Öğrencilerin tamamının soruları cevaplaması sağlanmaya çalışılır.

- Her öğrencinin vatanseverlik değeri kapsamındaki kartları hakkında değerlendirme yapıldıktan sonra öğretmen öğrencilere çalışma kâğıtlarını doldurmak üzere 25 dakika süre ayırır.
- Çalışma kâğıtları doldurulduktan sonra öğretmen öğrencilere teşekkür eder ve etkinliği sonlandırılır.

EKLER 19: Vatanseverlik Değeri Çalışma Kağıdı

Gündelik hayatta vatanseverlik değeri kapsamında neler yapıyorsunuz, maddeler halinde yazınız.

-

EKLER 20: Vatanseverlik Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi

Tablo 12: Vatanseverlik Değerinin Pratiğe Yansımada Altı Adımlı Yol Yaklaşımı İle Geliştirilen Ölçüt Çizelgesi

	Puanlama sistemi ile kendinizi değerlendiriniz.	5	4	3	2	1
1.ADIM Vatanseverlik Değerine Yönelik Negatif Tutumumuzun Saptanması	Vatanseverlik bir değerdir.					
	Vatanseverlik konusunda eksikliklerim vardır					
	Vatansever davranmamamın ana sebebi kendim ile ilgilidir.					
	Vatansever davranmamamın bir diğer nedeni bu konuda yeteri kadar bilinçli olmamamdır.					
	Vatanseverlik değerimi pratik hayata yansıtamamam konusunda tek nedenin kendim dışındaki unsurlar olduğunu düşünürsem etik değer üretemem.					
	Vatanseverlik değerimi pratik hayata yansıtmamam konusunda tek nedenin kendim dışındaki unsurlar olduğunu düşünürsem etik değer üretemem.					
2. ADIM Vatanseverlik Değerinin Kendi Başına Amaç Olarak Görülmesi	Vatanseverlik değeri kendi başına amaçtır.					
	Vatanseverlik değeri para, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret vb. herhangi bir şey için araç olmaz.					
	Vatanseverlik değeri sadece “erdemli ve iyi insan olma” amacına araç olabilir.					
3. ADIM Vatanseverlik Değerinin Gündelik	Vatanseverlik değerine gündelik hayatta; her gün belli bir zaman ayırıyorum.					
	Vatanseverlik değerime bağlı tutum ve davranışlarımı içsel bir motivasyonla ve can-ı gönülden hayatıma yansıtırım.					

Hayatın Bir Parçası Olması	Vatanseverlik değerimin sorumluluklarını etik değer üretmek amacıyla yerine getiririm.					
	Vatanseverlik değeri kapsamındaki şeyleri yapmayı ertelemem.					
4. ADIM Vatanseverlik Değerinde Değer Vurgusu ve Diğer Etik Şartları Dikkate Alma	Vatansever bir birey olarak yapmam gerekenleri mecburiyet hissiyle, istemeye istemeye değil, severek, isteyerek, can-ı gönülden yaparım.					
	Vatanseverlik değerimin gerekliliklerini iyi niyetle, bilinçli, tutarlı, ilkeli olarak yerine getiririm.					
	Vatansever bir birey olarak ahlaki değer üretmeyi amaç edinirim.					
5. ADIM Vatanseverlik Değerinde İlke-Kural-Sorgulama (İKS) Anahtarını Kullanma	Vatansever olmak benim ilkeli (onu bir “değer olarak” görmemin) olmamın bir gereğidir.					
	Vatansever olmak için kendime ilke ve kurallar belirlerim.					
	Vatansever olmak için ilke ve kurallarıma bağlı kalırım.					
	Vatansever olmak için bu ilke ve kurallarım olmasaydı nasıl davranırdım diye sorgularım.					
	Erdemli yaşamak amacıyla vatanseverlik değerimin gerekliliklerini yerine getirmeye çalışırım.					
6. ADIM Vatanseverlik Değerinde Erdem Konusundaki Bilgilerden Yararlanma	Vatansever bireylerin özellikleri hakkında bilgi sahibi olurum.					
	Vatansever davranışların erdemli birey olunmasına nasıl katkı sağlayacağını kavrarım.					
	Erdemli kişinin vatansever bir birey olduğunu fark ederim.					
	Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemenin bilgelik erdeminin gereği olduğunu bilirim.					

	Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilerken hatırlama, akletme, çabuk anlamının bilgelik erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemenin cesaret (yiğitlik) erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Vatanseverlik değerini tutum ve davranışa yansıtırken vakarlı ve olgun olmanın, zorluklara göğüs germenin, yüksek ideal ve gayret sahibi olmanın, fedakârlık göstermenin, cesaret erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemenin iffet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Vatanseverlik değerini pratik hayata yansıtırken disiplinli ve düzenli olmanın (intizam) ve iyi yolda özgür davranışlar sergilemenin, iffet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Vatanseverlik değerine uygun tutum ve davranışlar sergilemenin adalet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					
	Vatanseverlik değerini pratik hayata yansıtırken birlikte yapılan işlerde güzel davranışlar sergilemenin, başkalarının dertlerini paylaşmanın, elinden gelenleri yaptıktan sonra işlerini Allah'a havale edip ona güvenmenin, adalet erdeminin gereği olduğunu bilirim.					